

M

R. II ed. - To. II p. 114 n. 10

5-13-A-17

M. ANTONII

M V R E T I

I. C. ET. CIVIS. R.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
1779. EMANUELE

ORATIONES. XXIII

Earum index statim post Praefationem
continetur.

*Eiusdem interpretatio quinti libri Ethicorum
Aristotelis ad Nicomachum.*

Eiusdem hymni sacri, & alia quaedam poemata.

VENETIIS. ∞ DLXXVI

Apud Aldum

Dom. Probat. Rom. Schol. Piar.
ex P. Illesonso.

MAXIMILIANI. II

EX PRIVILEGIO

IMP. CAES. AVG.

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

M. ANTONIVS

M V R E T V S

S . D.

SCIPIONI . GONZAGAE

Marchioni, & S. R. I. Principi.

FFERO tibi munus,
SCIPIO GONZAGA, si
aut ex sua, aut ex tua di
gnitate spectetur, pere
xiguum; si ex viribus
meis, mediocre; si ex animo, magnum.
Orationes quaedam sunt, uarijs a me tem
poribus habitae: quas, cum partim di
persae atque errantes uagarentur, par
tim apud me in aduersarijs neglectae ia
cerent, nunc in unum corpus collectas

ut edi ac diuulgari paterer, amici qui-
dam, multo mei, hac quidem in parte,
quam par est, & quam ego ipse uellem,
studiosiores, impulerunt. Satis su-
perq. fuerat, earum partim in scholasti-
co puluere, atque in illis eruditorum
hominum umbraculis, non tantum re-
cto, ut dicitur, stetisse talo, sed plau-
sum etiam & iniquasias tulisse: par-
tim in illo confessu, quo nullum habet
terrarum orbis augustiorem, & silen-
tio auditas, & principum uirorum testi-
monio commendatas fuisse. Supera-
rat fortuna spes meas: quam saepius
sine caussa experiri, negant esse sapien-
tis. Neque nescius eram, morosiora
ac difficiliora esse legentium, quam au-
dientium, iudicia: saepeq. accidere, ut,
quae audientes mirabamur, eadem le-
gentes rideamus. Sed quid facerem?
Cupienti mihi iam latere, amici obste-
runt:

runt : quibus parendum fuit : ne , si in
negando pertinax essem , superbiae de-
nique id potius , quam modestiae , adscri-
beretur . Cum igitur inibi esset , ut ede-
rentur , libenter arripui occasionem diu
optatam inscribendi tibi , ut nunc fit , ali-
quid depromptum ex studijs meis , ea-
demq. opera testificandi et iudicij de te ,
et mirifici cuiusdam amoris erga te mei .
Vere enim hoc dicam **SCIPIO** : cum
omnes qui te norunt , ita te ament , ut
eorum nemo sit , qui se studio atque ob-
servantia tui cedere cuiquam putet , ego
tamen mihi uideor diuturna & accura-
ta notatione & observatione earum re-
rum , quae te usque eo omnibus amabi-
lem reddunt , singulare quiddam prae-
ter ceteros ~~reperitur~~ . Quid est enim ,
quod ad conciliandas ac devinciendas ho-
minum voluntates valeat , quin id in te
omni ex parte perfectum reperiat ?

Nihil hic de summa atque antiquissima
gentis uestrae aut nobilitate aut poten-
tia dicam : nihil de toto illo genere bono-
rum, quod ita tuum est, ut & aliorum
sit. Alios & ista amatores habent.
Ego in te nihil amo, nisi teipsum. Ita-
que ut ille rex potentissimus ex amicis
suis alium dicebat esse φιλοβασιλέα, alium
φιλάλεξαιδρον : ita tu, alios esse, qui &
alia in te ament, me plane & ex ani-
mo φιλοσοκιστιώνα esse tibi persuadeas licet.
Ac teipsum cum dico, ne illam quidem
dico & oris & totius corporis dignita-
tem, quae tibi omnium elegantiorum ho-
minum animos primo statim adspectu
conciliat, constituens, quoad eius fieri
potest, ante eorum oculos, & ingenium
& mores tuos. Quamuis enim uere
dixit nescio quis poetarum, gratiorem
in pulchro corpore esse uirtutem : ea ta-
men est in te ueriorum ac solidiorum bo-
norum

norum copia, quae te his secundae, ut
ita dixerim, notae bonis censeri non si-
nat. Ingenium excellens, & in quo,
tamquam in pingui ac feraci solo, omnes
te dignae artes ita facile comprehen-
dant, ut eas non ab alijs accipere, sed
ex te ipse parere ac proferre uidearis.

Quo tu usus ita ut decuit, a Graecae La-
tinaeq. linguae intelligentia, a poeta-
rum, historicorum, rhetorum cognitione
ad philosophiam, & ad eam, quam tibi
ab ineunte aetate proposueras, quaeque
tibi nunc in amoribus ac delicijs est,
theologiam ea celeritate properasti, ut,
quae honoris ac dignitatis praemia con-
fecto studiorum curriculo tribui ac decer-
ni solent, ea tu tunc meritissimo consecu-
tus sis, cum adhuc maturum uideri po-
terat, de animo ad illas grauiores disci-
plinas adiucendo cogitare. Atque ut
istius generis ingenium umquam ita

esse otiosum potest, ut omnino nihil agat:
quod tibi dabatur a seuerioribus Studijs
excepti ac subseciui temporis, eo tu, qua
si ludibundus, eas artes, in quibus inge
nui adolescentes exerceri olim Athenis so
lebant, ita omnes didicisti, itaq. te in eis
exercuisti, ut in earum qualibet cum
summis artificibus comparari facile pos
sis. Quid nunc ego mores illos tuos pla
ne, ut poetae loquuntur, aureos laudem?
Potuitne quisquam umquam bonus te
cum biduum uiuere, tuaeq. suauitatis
partem aliquam gustare, quin, ut sibi
totam aetatem tecum exigere liceret, o
ptauerit? Ita tu, quod rarissimi exem
pli est, summam integritatem uitae cum
summa comitate ac facilitate copulasti.
Sed nolo nunc plura de te: ne ipsi tibi mo
lestus sim. Equidem cum de scriptis
meis non magnopere laborare soleam, ta
men hunc librum praecipue cupio & cele
brari

brari nunc, & ad posteros peruenire: ut
exstet aliquod testimonium iudicij de sin-
gularibus tuis uirtutibus mei. In quo
ne forte quis eorum, qui te non norunt,
nam de ijs, quibus tu notus es, nihil tale
metuo, assentationi (&) consuetudini da-
tum esse aliquid suspicetur, Deum im-
mortalem testor, nihil umquam a me ue-
rius, magisq. ex animi mei sententia scri-
ptum esse, quam ea, quae de tuis laudi-
bus scripsi. A te peto, ut me ames:
quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale.
Romae. Kal. Mai. ∞ D LXXI.

1. The first part of the book is a preface by the author, in which he explains the purpose of the work and the method of its composition.

Index Orationum.

I. De laudibus litterarum pag. I.

II. Aduersus quosdam litterarum hu-
maniorum uituperatores. 16.

III. De philosophiae & eloquentiae
coniunctione. 28.

IV. Cum inciperet explicare libros E-
thicorum. 50.

V. Cum uenisset ad eam partem, in
qua de temperantia agitur. 65.

VI. Interpretaturus quintum Ethico-
rum. 79.

VII. Cum interpretaturus esset sextum
eorundem librorum. 94.

IIIX. Cum inciperet publice interpreta-
ri Pandectas iuris ciuilis. 113.

IX. Cum ad munus docendi, quo se
sponte abdicauerat, reuocatus

esset. 123.

X. Cum inciperet interpretari titu-
lum de pactis. 128.

XI. Cum inciperet interpretari tit. de
iudicijs. 140.

XII. Cum, in eloquentiae professo-
ris

Mris locum suffectus, Tusculana-
nas quaestiones explicaturus es-
set. 155.

XIII. De litterarum praestantia. 164.

XIV. Pro Francisco II. Rege Gallia-
rum, ad Pium IV. P.M. 185.

XV. Pro Antonio Borbonio, Rege
Nauarrae, ad eundem. 197.

XVI. Pro Karolo IX. Rege Christia-
nissimo, ad Pium V. P.M. 211.

XVII. Pro Sigismundo Augusto, Rege
Poloniae, ad eundem. 230.

XVIII. Pro Alfonso II. Duce Ferrar-
iae &c. ad Pium IV. P.M. 250.

XIX. Pro eodē, ad Pium V. P.M. 258.

XX. In reditu ad urbem M. Anto-
nii Columnae, post Turcas na-
uali proelio uictos. 271.

XXI. In funere Pij V. P.M. 285.

XXII. Pro Karolo IX. Galliarum Rege,
ad Gregorium XIII. P.M. 299.

XXIII. In funere Karoli IX. Galliarum
Regis. 311.

XXIV. In funere Gregorii XIII. P.M. 319.

XXV. In funere Gregorii XIII. P.M. 319.

XXVI. In funere Gregorii XIII. P.M. 319.

XXVII. In funere Gregorii XIII. P.M. 319.

1845
1846
1847
1848
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

M. A N T O N I I

M V R E T I

ORATIO . PRIMA

H A B I T A . V E N E T I I S

M E N S E . O C T O B R I

A N N O . M . D . L I V

*Q*UAE singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueuerunt, patres amplissimi, uosq. ceteri ciues ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obijciunt uniuersa. Siue enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetijs dicimus: siue audientem dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus: siue ipsa orationis materia, dicendiq. condicio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, doctrina, de gloria, ornamentisq. omnibus

A in

in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetijs dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earundemq. toto orbe notissimarum rerum ignoratione uersari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius praestantissimae ciuitatis fama peruaserit? quis populus, quae gens, quae hominum natio uel tam immanis atque barbara, uel tam exulta disciplinis atque artibus, quam non iam pridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo & splendore nominis sui, uerum etiam admiratione compleuerit? Haec uero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec uirtutum omnium, laudandarumq. artium praeclarissima lumina intuentem, non commoueri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenij, sed uix in quemquam hominem, qui ceterorum de se iudica extimescat, cadere posse uideatur. Etenim si eloquentissimos olim uiros accepimus, cum ad dicendum uenissent, unius principis adspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, & apud uos dico, senatores amplissimi, ad quos cum oculorum conuerto aciem, totidem mihi confessum principum uidcor intueri? Ac ceteri quidem saepe

pe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscij essent, tamen uel necessitate, uel officio impulsos, uel amicorum siue precibus, siue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetuisse, quam detrectare non potuisse, dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, conditioque praeccludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis de poscentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulsos, sed uestra incredibili benignitate admissi sumus: ut si minus ex aliqua parte nostra uobis approbata fuerit industria, causa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem subleuandam putent. Equidem cum & ab ineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, alijs tradere ingressus, nouem prope iam annos in hac dicendi, et docendi exercitatione consumpsim; tamen superiora illa considerans, ita commouebam animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de uestra singulari humanitate concepta spes, & magna quaedam approbandae uobis, si minus eruditionis, at certe uoluntatis meae cupiditas impulsisset. Ac mihi quidem, & cuius rei causa in hunc locum

adscenderim, & ad quos uerba facturus sum, cogitanti, prorsus ita uidetur; nullo in argumento meam commodius orationem posse uersari, quam si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, uerumetiam praesidij bene temperatis ciuitatibus asserat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex ueteribus saeculis reperita memoria exponam: minime id quidem, quo uos, tales uiros, commones faciam, excellentibus a natura ingenijs praeditos, eruditos a studijs liberalium doctrinarum, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos: sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unum quemque uestrum uehementer affici constat, earum animos uestros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant; mihiq. ipsa per se delectae ad dicendum materiae dignitas, satis magnam audientiam factura uideatur: tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium iudicem, petam a uobis, ut mihi, res pulcherrimas breui oratione comprehendere meditati, exigui temporis attentionem ne denegatis. Magna omnino uis magnumq. momentum positum est in litteris, uiri amplissimi, ad conseruandas, bonisq. cumulandas omnibus ciuitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum ciuium felicitate constet: singulorum autem felicitas in

exco-

excolenda, exercendaq. uirtute praecipue sita sit;
& ad perfectam uirtutem consequendam, neces-
sariam quandam praecursionem adhibeant litte-
rae: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua lit-
terarum cultura uigeat, florere absolute ciuitas
nulla possit. Ponite uobis ante oculos, omnes
aetatis humanae partes; omnem publicorum
temporum uarietatem, omnes instituendae ui-
tae rationes & uias animo & cogitatione per-
currite: nullam omnino reperietis, quae non ita
litterarum auxilio indigeat, ut, eas si quis sustu-
lerit, solem ipsum de mundo sustulisse uideatur.
Eae nos, ubi primum firmitus incedere, atque ar-
ticulatus loqui coepimus, de ipso prope nutri-
cum acceptos sinu, titillatione quadam honestis-
simae uoluptatis alliciunt, allectos praeceptis sa-
luberrimis complent: non tantum bene dicendi,
uerum etiam bene uiuendi commonstrant uias:
excitant in animis nostris igniculos gloriae:
quantus sit in uirtute splendor, quanta in uitij
deformitas, edocent: quae qui semel bene penitus
imbiberint, ij numquam non postea & uitij tur-
pitudinem omni studio resugient, et officij hone-
statisq. rationem rebus alijs omnibus antepo-
nent. Vt autem in semente posita spes messis est,
ita totius reliquae uitae expectatio ab educatio-
ne pueritiae pendet. Vbi uero infirmam illam
ineuntis aetatulae teneritatem robur adolescen-

tiae exceptit, quae tandem alia res aut animum
praeclararum rerum studio accendere, aut effe-
rentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insi-
gniter agitari solet, frenos injcere, praeter lit-
terarum tractationem, potest? Themistoclem
olim, cum somnum capere adolescens non posset,
dicere solitum tradunt, se Miltiadis trophaeo,
quiescere uolentem, excitari: quanto eos acrius
incendi, atque inflammari necesse est, qui quoti-
die non unius, sed innumerabilium hominum
uirtute praestantium trophaea non e marmore
constituta ad exigui praedicationem temporis,
sed ad omnem aeternitatem commendata litte-
ris intuentur? Neque uero pertimescendum est,
ne aut labore frangantur, aut uoluptatis irre-
tiantur illecebris ij, qui aetatis suae florem lit-
terarum studijs dedicandum esse statuerunt. Tan-
ta siquidem est oblectatio paulatim acquirenda
cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui
fruuntur, ab ijs, neque laboris taedium, neque
auocantium uoluptatum blanditiae sentiantur.
Itaque sapienter poetae, cum ceteros omnes deos
Veneris imperio subdidissent, in Minervam mo-
do, & in studiorum praesides Musas, nihil ei, ni-
hil Cupidini iuris esse uoluerunt. Quinetiam il-
lud ab iisdem memoriae proditum est, Iasonem
olim, ceterosq. Argonautas, cum eam insulam,
quae ab amoenitate, florumq. copia nomen in-
uenerat,

uenerat, praeternauiarent, periculumq. esset, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quae eam insulam incolebant, ad exitium perderentur, unum in Orpheo perfugium habuisse: qui cum assedisset in puppi, simulq. fides blandis impellere dignitis, simul uocem illam, qua rupes nemoraq. traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosq. audientium uoluptate compleuit, ut iam Sirenum uocibus nemo nauigantium moueretur. Hoc figmento, quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos uolumus, indicarunt? Florida uidelicet illa insula, inuentus est, eam qui quasi praeteruehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, uoluptatum blanditijs decepti, & a recto itinere abducti, in uada & scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi uatis, lyra? cuius suauitatem qui percipiunt, ij & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institutum illud iter emensi, uellus aureum, id est, uirtutem cum immortalis coniunctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris uoluptatis sensum perceptio maioris exstinguit. Quanto autem uoluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus maior, sinceriorq. sit, uel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, sa-

tietatem tamen quandam esse, ac taedium, confitentur; huius ut quisque percepti plurimum, ita eam acrius, atque avidius, concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui saepe studio intentus tanta voluptate perfruebatur, ut eum tamquam extra se positum cibi potionisque caperet obliuio. Prodeat solertissimus ille caelestium obliuio non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studiis, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanae urbis direptione, ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladii cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem uenisse sentiret. Orem omnium saeculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per uias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obuios contrucidabant; undique gladiatorum fulgor praestinguibat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publicaque omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota & conuulsa sedibus suis, suorum ciuicum in caede ac sanguine natabat; cum unius hominis

hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem uero ac cepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetq. assidentes amicos, de re quapiam, summis, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortuo capite, rogasse eos, ut aliquanto loquerentur elatius; sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum a uita iucundiores fore. O discendi cupiditas; quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti. Tenebatur homo sapientissimus grauissima ui morbi defixus in lecto: uicinitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis uinculis exsilire cupiebat: cum quidquid supererat uirium, eo contulit, ut deficiente lingua, uocibusq. interruptis, ac morientibus suum doctriinae, cognitionisq. desiderium indicaret. Quid hunc uerisimile est firmum ac ualentem fecisse; qui ne mori quidem, nisi discendo, uoluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium resp. quam diu tam praeclari uiri tenuit disciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paulisper abduxit; dici profectio non potest, adolescentes nobilissimi: uos enim, uos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in
quae

quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim
vobis & ornamento, & auxilio futura sint, cum
uos & generis uestri nobilitas, & uestra uirtus
ad reip. gubernacula admouerit. Etenim quibus
artibus ciuitates praecipue conseruantur, pie-
tate, iustitia, fortitudine, imprimisq. pruden-
tia; earum sunt omnium artium quasi semina lit-
terarum prodita monumentis. Neque uero haec
a me ita disputantur, ut contendam, nisi litteris
eruditum, ciuem patriae utilem esse neminem
posse; sed hoc dico; nisi litteris exculi sint ij, qui
uelut in reip. puppi sedentes, clauum tenent,
multis eos muneris sui, ijsq. praecipuis parti-
bus necessario defuturos. Nam, cum duo publico-
rum temporum genera sint, unum pacis, alte-
rum belli, quorum alterum semper optabile est,
alterum numquam optabile, nonnumquam ne-
cessarium; quomodo, ut hanc partem priore loco
atingamus, in pace, ciuibus iura describere,
quantum cuique tribuendum sit, intelligere, ci-
uium inter se dissidia componere, uerba publice
facere, legationes cum laude gerere, praeterita
tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus
factu optimum sit, uidere, & ex alijs alia collige-
re poterit, nisi qui haec sibi de litterarum fonti-
bus haurienda omnia existimauerit? Nisi uero
eorum recipienda sententia est, qui fieri putant
posse, ut qui reip. praest, quamuis litterarum sit
expers,

expers, tamen ad eas res, quas modo enumerauimus, aliena opera non incommode utatur. An uero, T. Manlium Torquatum, memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse ualeitudinem oculorum, & summum Imperium detrectasse; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaq. lingua ad omnia uti necesse habebunt, ij satis ad gubernandos ceteros idonei uidebuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenij etiam futura cernere, optimeq. consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historijs Appium legimus: cuius nero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisq. temporibus & honestam in primis & utilem esse fateantur: ijdem tamen, cum occupata bello aliquo ciuitas est, latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumq. clangorem, nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, & quantum uel in medio bellorum tumultu litterae ualeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi, uiribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum

mibi

mibi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, & eas uirtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri, confirmariq. concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis uotum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achilles, aut Aiakis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad uiuendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemq. possit: itaq. qui unum alterumue spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum euolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse uideantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum uiam, rationemq. cognosceret, euentus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? at haec omnia, qui uersantur in litteris, aliaq. plurima, ac pulcherrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de uirtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemijs,

mijs, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint, quae tantam uim habent, ut neque qui ea ignorent, uerae laudis habere gustum, neque qui tractant, uerae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantiuis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentum hominum uoce legimus fuisse reuocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum ciuitas, cuius exercitus Tyrtaei poetae uersibus inflammatus, pulcherrimam illam de Messenijs uictoriam reportauit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam & Architam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, & Melissum naualibus aliquot uictorijs insignem fuisse, & ter stipendia secisse; Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello ciuibz suis operam praestitisse, Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperij columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosq. innumera- biles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studijs fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem, quis nescit, utra laude praestaret, ambi-
guum

gnum posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagrauerit, uel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius anteceffit, Platonis dialogum, de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse uidentur Mitylenaei, praecipuam esse in rep. uim litterarum, qui, quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi ut ne liberos suos litteras edocerent. sciebant uidelicet eas tantum ciuitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An uero, cines, quod uiget hodie uestra resp. quod floret, quod beata est, quod cum ceterae orbis uniuersi partes grauissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum saxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & praesunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis & sapientiae laude clarissimi, & semper eorum simillimi praefuerunt? O diuine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata praeclare. Tu dicere solebas, tunc demum resp. beatas fore, cum eas aut philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum resp. comprobauit. Equidem quo longius

gius in altum inuehor, patres amplissimi, eo mihi amplior & patientior orationis quasi cursus ostenditur. sed & temporis me ratio, & uestra singularis sapientia, ut uela contraham, portum que tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me, aut quemquam de litterarum praestantia, fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, uobiscum melius, aut copiosius, quam unumquemque uestrum secum loqui; & mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam uestra satietas refugienda. Ita que finem dicendi faciam, si uos prius etiam atque etiam rogauero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam & huius loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen iccirco placendi uobis studium ne improbetis. Ego quidem, si non indignus a uobis, qui saepius audiar, iudicer; erit, quod mihi magnopere gratuler: sin. forte; sed reprimam me: neque committam, ut meis ipse uotis uidear male ominari: qui tamen a tot, tam praeclaris uiris, tanta benignitate auditus sum, magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteaetae uitae fructum hodierno die uestro singulari beneficio uideor consecutus.

ORATIO
SECUNDA

HABITA . VENETIIS

POSTRIDIE . NON . OCT.

ANNO . 60 . D . LV

ERMULTOS esse intelli-
go, qui de his litteris, quæ
humaniores uocantur, eam
animo imbibere sententiam,
ut earum tractationem leue
quiddam esse, ac nugatorium
existiment: neque aut magnos admodum labores
ab ijs suscipi, qui eas iuuentuti tradant; aut eo-
rum agnoscere fructuosam esse reip. industriam:
in eis uenique non exquisitam ullam, ac recondi-
tam, sed circumforaneam quandam, haustamq.
de trinijs ac circulis requiri doctrinam putent.
a quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omni-
bus, qui se aliquid docere profitentur, horum uel
grauissimum munus esse contendam: neque ullos
esse,

esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in rep. pariant fructus: doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut uarietatem arbitrer: constitui hodie no die, patres amplissimi; uosq. ceteri uiri ornatissimi; eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu, atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia uindicare. & uero quid aut huic temporis, aut omnino meo muneri facere conuenientius possum; quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum alijs in locis, tum hac ipsa in ciuitate pepererunt; a quorum ego ueluti fontibus ad hanc quantulamcumque profluxi hominum famam; ijs quoque uicissim oratione mea splendoris ac claritatis asferre aliquid coner? praesertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de uestra, patres amplissimi, singulari, spectataq. in omnibus rebus, ac paene diuina sapientia non nihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam leuis est, quam isti eam uideri uolant: quae uos tandem caussa commouit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studiorum hominum animos ad nobilem illam ingenij doctrinaeq. contentionem excitaretis; utq. ijs, qui uobis in eo certamine probati essent, ho-

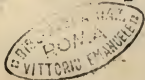
B nestissi-

nestissimum postea praemium ex aerario decerne
retis? quae certe una res ad coercendam istorum
temeritatem satis ponderis habere debebat: ut
si hebetiores eos natura, stolidioresq. finxisset,
quam ut peruidere harum rerum praestantiam
possent; quod tamen uestro talium uirorum iudi
cio probatum foret, magnum esse aliquid, ac
praeclarum suspicarentur. Sed quoniam cum ijs,
qui auctoritate non mouentur, rationibus agen
dum est: adeste animis; mihiq. breuiter ostenden
ti, quam uaria, quamq. multiplex eruditio re
quiratur in ijs, qui litteras humaniores docent;
eademq. opera, quantos ex eorum nauitate at
que industria resp. percipiat fructus; non aures
modo, sed mentes quoque attentas, quae so, paul
lisser adhibete. Atque adeo, ut haec tota contro
uersia melius dijudicetur, operae pretium est,
initio, quaenam sit istorum contemptorum hu
manitatis oratio, cognoscere. qui quoniam eos,
qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maio
ris momenti negotium adhiberi uident, non ad
iudicandas lites, non ad agendas causas, non ad
dicendam de rebus grauioribus sententiam: fa
cile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis,
praeter poeticas quasdam fabulas ad pueriles
animos hilarandos compositas, & aliquot le
uia comendae, ac poliendae orationis praecepta,
nihil omnino teneri putent. quid autem magni
negotij

negotij est, inquit, in puerorum confesso de
 eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de
 Thebano, modo de Troiano bello, modo de Vli-
 xis, aut Aeneae erroribus, molli, & ad inanem
 oblectationem composito sermonis genere disse-
 rere; identidemq. uelut e quibusdam arculis
 accommodata colorandae orationi pigmenta de
 promere? Ecquae autem magna eruditio est, sci-
 re, quot nauibus Graeci ad oppugnandum Ilium
 accesserint; quot filios habuerit Priamus; He-
 lenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an He-
 lenae simulacrum, ut Euripides prodidit? quod
 emolumentum ex istorum omnium scientia; quod
 detrimentum ex ignoratione percipi potest?
 Nam ceterarum quidem artium professores
 quantum utilitatis afferant, persacile est ad in-
 telligendum. siue enim dialecticos spectes; ab ijs
 certa quaedam ueri falsiq. in rebus omnibus cog-
 noscendi ratio traditur: ijs se, quid cuique con-
 sentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque
 efficiatur; quae sit, diuidendi, quae finiendi, quae
 argumentandi ratio, & tenere, & alios docere
 praeseferunt. quid physici? qui rerum princi-
 pia causasq. tractant; qui quomodo quidq. gi-
 gnatur, quoq. modo intereat, edisserunt; qui
 nimborum, fulminum, tempestatumq. causas;
 qui corporum caelestium magnitudines, inter-
 ualla, cursus, progressiones, institutiones: qui ani-

mi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, uictus, figuras: qui stirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis caelo, mari, terra, ut poetae loquuntur, praetermissa sit; haec cum tractant, medicriter ne reip. profunt? Nam si ad eos te conuertas, qui eam susceperunt philosophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisq. differitur; ij uero sunt, quorum industriae nulla umquam poterunt praemia satis ampla reperiri. quibus enim, quamque praeclaris in rebus eorum disputationes consumi uidemus? qui hoc primum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat: quot sint uir utum, quotq. uitiorum genera; quibusq. molis illas assequi, ab his declinare possimus: quo modo exsultanti, iactantiq. se, & detrectanti rationis imperium frenos inijcere oporteat cupiditati: tum quo modo quisque se in re familiari gubernanda gerere debeat: postremo, quo nihil pulchrius, nihil praeclarius, nihil denique diuinius, ne uotis quidem conceptis, optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandae sint ciuitates: quibus illae modis fundari atque institui; quibus augeri, atque amplificari, quibus

bus denique copiosissimae, locupletissimae, uno
 uerbo, beatissimae effici possint. o res praeclaras,
 & ardentissimo studio, summaq. corporis atque
 animi contentione dignissimas. o uitae philoso-
 phia gubernatrix, o uirtutum omnium parens,
 uitiorum omnium expultrix. tuum est falsarum
 opinionum temeritatem diripere: tuum est om-
 nem inanitatem & errorem amputare, ac cir-
 cumcidere: tuum est uitiorum fibras euellere,
 stirpes elidere, semina extinguere. merito diui-
 nus Plato nihil te praestantius hominum gene-
 ri a dijs immortalibus dari potuisse dicebat.
 eant nunc isti uerborum magistri, fabularum in-
 terpretes, nugarum architecti: perfricent fron-
 tem, si quam habent, & se ulla ex parte cum phi-
 losophiae doctoribus conferendos esse praedi-
 cent. qui si aliquod forte paullo abstrusius loquen-
 di genus, aut aliquam uoculam non ita peruulga-
 tam, aut quampiam paullo reconditiorem fabu-
 lam reperire potuerunt, dignos se inaurata sta-
 tua putant. nonnumquam etiam de eiusmodi tri-
 cis ita inter se digladiantur, ut pro aris & focis
 certamen suscepisse uideantur. haec fere est, pa-
 tres amplissimi, eorum, qui studia laboresq. no-
 stros deprimere conantur, oratio: qui quod phi-
 losophiam laudant, libentibus id nobis, atque
 approbantibus faciunt: numquam enim cui-
 quam concedemus, ut eam plus amet, pluris ue-
 B 3 faciat:

faciat : quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium ; in eo quantopere fallantur , facile ex ijs , quae dicturus sum , intelligetur . Nam primum omnium , si hoc ipsis concederemus , nihil aliud a nobis , quam poeticas fabulas , & exornandae orationis praecepta tradi : non ex eo tamen efficeretur , quod isti uolunt , inanem quandam , & ludicram nostram omnem esse doctrinam , neque alio , quam ad puerorum animos uana quadam oblectatione demulcendos , referri . Etenim poetarum fabulae , quas isti tantopere exagitant , & insectantur , non leuia quaedam , & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt : immo uero sub eis , uelut inuolucris , atque integumentis , omnis doctrina elegans , omnis ingenuo homine digna cognitio , omnis denique sapientia continentur . Eratosthenem quendam fuisse aiunt , qui poeticen ita contemneret , ut Homerum ineptiae loquacitatis magistrum nominaret . at certe Plato , at Aristoteles , quorum non paullo maior est , quam nescio cuius Eratosthenis , auctoritas , ita saepe repetitis ex eo testimonijs utuntur ad confirmanda ea , quae tradunt , ut eum non tantum studiosissime legisse , sed uix umquam de manibus deposuisse uideantur . Itaque mirari soleo , cum quidam , qui se philosophos uideri cupiunt , & quidem eiusmodi philosophos , ut tam
quam

quam Atlante caelum, ita philosophiam supercilio suo niti putent, ita despiciatui ducunt poetas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. qui quidem cuiusmodi philosophi sint, ipsi uiderint; cum eos contemnant, quos philosophorum coryphaeus Plato, modo sapientiae patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorum filios uocat. Aristoteles autem, cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poetarum testimonijs utitur, uerum etiam libro primo de sapientia, philosophum omnem, fabularum amatorem esse confirmat. quod igitur Aristoteleos esse se aiunt; fortasse uerius, sine dubio quidem uersimiliter dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poetarum praecipue scripta contemneret. quod quidem se, negligendis poetis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri uolunt; in eo, meo quidem iuditio faciunt & impudenter, & imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poetarum laude dicam: quod si esset; facile ostenderem, omnia praecepta uitae, omnia uirtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri. non igitur, cum poetarum libros interpretamur inanibus fabel-

lis, nutricum more, animos ducimus; sed semen-
tem quandam uirtutis atque doctrinae faci-
mus: non in lenibus, minimeq. frugiferis re-
bus operam sumimus; sed praecepta sapientiae,
quo facilius in animos influant, insatiabili qua-
dam admirabilium rerum uarietate condimus.
quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta
tradimus, ludere uidemur, an ea docere, quae
semper principem locum in omni bene instituta
ciuitate tenuerunt? an nescimus, eloquentiam
a grauissimis auctoribus rerum omnium regi-
nam uocari? haec enim est illa uirtus, quae quam-
libet in partem arbitrato suo flectit audien-
tium animos, eosq. pulchritudinis suae splen-
dore obstupescitos, quibusdam uelut habenis
numerosae orationis regit. haec illa est, quae
consolatur maerentes, afflictos excitat, iacen-
tes erigit: quae sceleratis exitio est, innocen-
tibus praesidio: improbis terrori; probis orna-
mento. hac Cicero fretus Catilinae furores, &
nefarie in patriam inita consilia dissipauit: hac
togatus superauit armatos: ut uel inimicorum
confessione omnibus triumphis maiorem ade-
ptus lauream diceretur. hac instructi qui sunt,
maius omnibus tyrannis imperium in homines
obtinent. siquidem tyranni possunt illi quidem
corpora constringere; animis nullam adhibere
vim possunt: hi uero dominantur in animis. quae
que

que ipsis honesta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, sed etiam uelle cogunt: illi inuitis imperant; hi uolentibus: illi & oderunt omnes, & odiosi sunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium beneuolentia comitatur. neque uero non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius praestantiam intelligunt: sed quod assequi non queunt, inuidiose uituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum uirium confiteri. Orationis igitur meae summa eo redit denique: etiam si nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas; & inuentuti quasi uias, quibus ad dicendi facultatem peruenire posset, indicaremus: tamen neque mediocriter reip. prodesse nos, neque paruis in rebus contemnendisq. uersari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis; ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur: itaque hoc inter nos & alios interest, quod alij eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est. non enim fere in libris dialecticorum, physicorum ue, aut in ijs quibus medicinae iuris ue civilis scientia continetur, quidquam reperiās, cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus
inscripti

inscripti sunt, artibus repetere possis: at nobis
ij quotidie sunt explicandi libri, qui cum scri-
pti sint a uiris omni scientia excultis; ipsi quo-
que innumerabiles locos ex omni disciplinarum
genere depromptos habent. itaque ceteri etiam
si eam unam artem teneant; quam docent, alia-
rum omnium sint omnino rudes: tamen sufficere
posse suo muneri existimantur: neque umquam
aut medico turpe habitum est; nescire leges; aut
iurisperito uel medicinam, uel astrorum scien-
tiam non tenere. nos uni sumus, quibus omnis il-
la liberalium artium uarietas non pertractan-
da quidem, ac pernoscenta penitus, sed degustan-
da tamen, & delibanda necessario est. non longe
abierimus. superiore anno Ciceronis orationes
in Verrem interpretati sumus. quam multa ibi
nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in
quibus alios propemodum omnes iuris civilis
ignoratio sefellerat? libros eiusdem de finibus
nunc ipsum interpretandos suscipimus. quam
multa nobis ex omnibus philosophiae partibus
depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quo-
que libros ignorari necesse est? quid astrorum ra-
tio? quid terrarum situs? nisi qui haec utraq-
utcumque teneat, satis ne se quisquam idoneum
poetarum interpretem profiteri potest? et tamen
usque eo alienis laboribus iniqui homines repe-
rientur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in do-
cendo

cendo aliud, quam puerilem uoluptatem, aucupari putent? nam illud quoque minime praetermittendum est, quod a grauiorum artium doctioribus neque ornata, neque elegans, neque multis quidem in locis, latina oratio postulatur. Ita que ruant licet in dicendo, & impure, improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure licere creditur. at nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant; ut si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant uiolatae latinitatis. quodque postremae iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in ijs etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati sint & uerborum & sententiarum lepores. quae cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum expectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? desinant igitur, desinant isti alienae industriae contemptores, gloriae obtrectatores: comprimant uocem stultitiae atque inuidientiae indicem. Vos uero, patres amplissimi, pergitte, ut facitis, benignitate uestra labores nostros fouere: ut haec florentissima, & bonarum artium studijs deditissima iuuentus, exercitationibus hisce nostris ad uirtutem praeparata atque praeculta, uestram olim in hac felicissima rep. gubernanda sapientiam facilius imitari queat.

ORATIO TERTIA

HABITA . VENETIIS
MENSE . OCTOBRI
ANNO . ∞ . D . LXVII

SI quis forte uestrum est, auditor, cui admirabile uideatur, quod cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere aliquius, aut poematis explicatione uersari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumq. rerum ex uberrimis illis hausta philosophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem causa, uix esse attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissime disputatur, explicauerim, & hoc tempore Tusculanas mihi potissimum disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim:

vim: is, si mei consilij atque instituti causam rationemq. cognouerit, simul & id, quod facio, probabit, & me, si aliter fecissem, iustam doctorum & intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, auditores, semper in ea sui sententia, praeclaram illam minime communium contritarumq. rerum scientiam, quam philosophi & tenere se, & alijs tradere profiterentur, ita esse cum facultate ornatè copiosèq. dicendi coniunctam atque copulatam; ut eas qui distrabere ac diluere conarentur, & uel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae orationis instrumento confectari se dicerent, uel uerborum flosculis contenti, ne adspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosq. tum suis, tum alienis studijs consulere, et exitiale quasi corporis & animi dissidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparaui, ut exornandae orationis curam cum rerum inuestigatione coniungerem: & postea omnibus qui se in disciplinam mihi dederunt auctor sui, ut eandem illam uiam, quam praesertim praestantissimorum omnis memoriae hominum signatam atque impressam uestigijs uiderent, ipsi quoque toto pectore, omniq. animi contentione sequerentur. Animaduenteram enim, & eos, quorum omnis
in con-

in concinnitate uocum, & in uerbis tamquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consummeretur industria, ab ijs, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leues futilesq. contemni: & eos qui se ita penitus rerum indagacioni tradidissent, ut de comparanda lautae orationis suppellectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter uobis ad ea studia praeirem, quibus exculti, reipublicae aliquando usum aliquem asferre possetis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est. secundo dissidentes ueterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. tertium Catilinae sibi orationes uindicarunt. hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspicijs, quas uobis, auditores, quam exquisitas, quamq. praeclaras audiarum doctrinae mentium epulas apparauit? decreui enim animos uestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque uim ab omnibus rebus externis auocatam, totam in seipsam colligere, & ad naturae suae contemplationem tradu-

cere,

cere, nos denique ipsos vobis ostendere, & illam
 diuinæ auræ particulam, quæ in nobis omni-
 bus latet, considerandam, cognoscendamq. pro-
 ponere. Excutiendæ nobis erunt omnes uete-
 rum philosophorum bibliothecæ: perlustranda
 omnis antiquitas: replicanda omnium ueterum
 historiarum, monumentorumq. memoria: ut scia-
 mus, quid homines sapientissimi de humanis ani-
 mis senserint, quibus rationibus & argumentis
 adducti diuinos esse eos, & interitus expertes
 cum sibi, tum alijs persuaferint: exagitanda &
 coarguenda eorum caecitas, amentia, immani-
 tas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus
 ac muniendus animus aduersus mortis metum;
 proferenda exempla eorum, qui mortem partim
 aduentantem despiciatui habuerint, ac pro nihi-
 lo putauerint, partim etiam cunctantem cupide
 accersierint. Stulte illi quidem: sed tamen ut a-
 perte ostenderent, se nullo modo de animorum im-
 mortalitate dubitare: ut corporeis uinculis exsu-
 ti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros a sce-
 rum contagione animos post obitum uersari acce-
 perant, euolarent. O praeclaram disputationem
 & uestro omnium concursu, studio, attentione di-
 gnissimam. Etenim si uere scripsit Aristoteles,
 magis expetendam esse quantulamcumque prae-
 stantium rerum, et remotarum a captu uulgi cog-
 nitionem & intelligentiam, quam communium,

& per

Et peruagatarum quamlibet exquisitam tractationem : quis est qui non uideat, quantulamcumque cognitionem animi, quo nihil est diuinæ naturæ propius aut similius, quamlibet accuratæ aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non uel nitido concepta speculo, uel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet : quanto iucundius, quantoque suauius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingenijs animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod uitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profiteamur? Non sine magnis hæc mei laboribus, sudoribus, uigilijs fient, sed mihi cum rerum ipsarum pulchritudo, tum flagrantissima cupiditas studia uestra modis omnibus adiuuandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, uerumetiam dulcem iucundumque reddit. Alios uulgaria atque obsoleta delectent: uos mecum, auditores, ad hæc recondita & abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia: illos procliuia, nos ardua: illos in promptu posita, nos a uulgarium oculis remota delectent: illos deterreat & examinet difficultas, nos exacuat & exstimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil sibi proponant, quod

quod non quilibet unus e multis consequi possit :
nos quidquid ignavi uel sperare audeant , nostro
indignum studio esse ducamus . Sed quoniam non
nulli reperiuntur , qui , quod uel erroris caligine
occæcati , hæc philosophiæ cum eloquentia con
iunctio quam sit fructuosa , non uident ; uel in
uidiæ ueneno suffusi , ad quæ adspirare ipsi non
queunt , ea præstare alios indignantur : uel deni
que , quod , si omnia aliorum consilia atque insti
tuta reprehendant , ita se demum sibi aliquam
iudicij famam confecturos esse confidunt : qua in
re nobis laus ac commendatio debetur , ea in ipsa
reprehendere nos atque accusare non uerentur :
clamantq. regendos esse professionum fines , suisq.
quamque limitibus ac terminis coercendam :
neque patiendum ut aut philosophi , quæ sunt
eloquentium usurpent : aut disertis philosophica
atingant : eiusque rei rationes quasdam affe
runt , non admodum ualidas illas quidem , sed
quæ tamen aliquem minus peritum in fraudem
inducere posse uideantur : statui hodierno die , au
ditores , uobis disceptatoribus atque arbitris ad
uersus eos differere , & quidem ea lege differere ,
ut nisi eos non dicam ego , sed ipsa philosophiæ e
loquentiæ armis instructa fregerit atque abiece
rit , causam nullam dicam , quin illi præclare
sentire , nos desipere ; illi considerate ac sapien
ter loqui , nos uaticinari atque insanire ; illi stu

rum, & simplex, & caelestis animus, mortalis, & concreti, & terrestris domicilio corporis habetur, eo fit, ut ad cognitionem & scientiam sine sensuum ministerio peruenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuncios, quasiq. satellites sensus nominauit, eosdemq. duces ad ueritatem esse dixit: eius autem auditor Aristoteles pronunciauit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi uiam strauisset ad illud intelligendum. idemq. alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegauerit, eidem necessario aliquam esse scientiam desuturam. Cum autem duobus tamquam itineribus ad scientiam peruenire liceat: quod alia reperimus ipsi per nos, quasiq. parimus, alia uero ab alijs accipimus: quorum illam inuentionem, hanc disciplinam uocant: necesse erat, ad earum utramq. sensum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum praestantissimarum indagationem, aurium uero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. instrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem esse uoluit: cumque ceteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus uoluptatem, dolorem, desideria naturae, affectus denique indicarent; distin-

distinctam hominibus, articulatamq. tribuit uocem, unde eos Homerus μέσσην nominauit: quam cum ipsi arbitrati suo flexissent atque uarias-
scent, quasiq. compacto statuissent, quam cuique uoci uim esse uellent, tum eo instrumento ad ea quae animo concepissent patefacienda uteren-
tur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares perci-
piantur sensibus: qua ex perceptione existunt in
animis rerum uniuersarum notiones: ad eas ue-
ro euoluendas & in medium proferendas adhi-
beri debeat oratio: cuius usus cum ad eos tan-
tum qui eodem tempore, iisdemq. in locis uiue-
rent pertineret, hoc amplius machinata est ho-
minum sollertia, litteras, quae, ut uoces notio-
num, sic hae uocum ipsarum essent notae; effice-
rentque, ut & absentes cum absentibus, & ij,
qui multis ante saeculis floruisse, cum omni
posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce li-
quido constare arbitror id, quod in huius sermo-
nis ingressione posueram: orationem non oble-
ctandarum aurium causa nobis esse a natura tri-
butam: sed ut animus, cum se rerum cognitione
saturasset, haberet, quo modo alios ad earum
communicationem uocare posset. Quo modo au-
tem poterunt aut quidquam communicare cum
alijs, qui nihil ipsi, nisi loqui didicerint: aut
quidquam egregium discere, nisi qui philosopho-
rum monumenta contriuerint? Etenim qui sunt

tandem scriptores illi, qui distincte ordinateq-
dicendi praecepta tradunt? philosophi. qui re-
rum admirabilium, quae in terris, mundoq-
sunt, causas aperiunt? philosophi. qui herba-
rum, qui stirpium, qui animantium, ortus, pro-
gressus, naturas, vires, utilitates prosequuntur?
philosophi. qui de officio, qui de uirtute, qui de
ratione instituendae uitae, qui de moderandis af-
fectibus disputant? philosophi. a philosophis om-
nis doctrina liberalis, a philosophis omnis hi-
storia, a philosophis omnis artium uarietas su-
mi potest; ab his oratores, ab his imperatores,
ab his rerum publicarum rectores exstiterunt: ne-
que quisquam umquam aut in dicendo, aut in re-
bus gerendis excelluit, qui non prius in philoso-
phorum officina politus ac limatus fuisset. Ac
mihi quidem saepenumero permirum uideri so-
let, reperiri nonnullos usque eo excordes, ut ora-
toris munus ab homine philosophiae ignaro sus-
tineri posse credant. nam cum illi ipsi fateantur,
tria esse, quae orator dicendo efficere debeat, ut
fidem faciat ijs qui audiunt, ut eos suauitate per-
fundat, & ut eorum animos aptis & accommo-
datis ad obtinendum id quod uult affectibus con-
citet: nullum est horum, quod mihi sine philoso-
phiae auxilio perfici posse uideatur. An uero
faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philo-
sophis propositos fontes animo & memoria con-
tineat,

tineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? ratiocinationes autem contexere, & id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea quae ab aduersarijs allata sint subtiliter dissolvere, quorum tandem est, nisi philosophorum? Neque uero uideo, quo modo delectare, nisi forte pueros aut homines puerorum simillimos, queat inanis, & nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus efficit uoluptatem, qui perducit id, quod mouetur ad statum naturae ipsius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione & eiectione superfluentium rerum laetantur; & in animis idem usu uenire credendum est. quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitiq. teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione deuinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est, tum distinctus & illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tamquam ex perenni quodam fonte, numquam intermit-

te, nusquam insistente fluxu, novarum usque & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ij demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos silere, & uno in obtutu defixos haerere cogunt. Illud uero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos sensus; & quocumque collibuit flectere, quis umquam nisi philosophia munitus consequetur? An uero uel accendere, uel restinguere iracundiam, uel incutere, uel excutere timorem, uel conflare inuidiam, uel leuare, uel ad misericordiam adducere, uel a misericordia abducere audientes; & eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitrato suo poterit is, qui non horum omnium affectuum causas rationesque pernouerit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis rhetorum scriptis posse desumi. quod si ita est, quid quaeso commouit ueteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam, tantumque studium in audiendis philosophis & in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi deam sessitauisse dictum

Etum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam comici ueteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, ut Anaxagorae se physico erudiendum daret, eumq. affectaretur, si ad illam, ad quam adspirabat, eloquentiae laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuisse censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium, aliosq. permultos nobiles philosophos studiose ac diligenter audisset? qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & a suis petere maluissent. At queruntur asperam quodam modo & salebrosam esse philosophiam, inamoenumq. illius studium, quodq. nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac uoluptarios homines. Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? & quo uobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi uiam uideatis tum mollissimam & planissimam, tum rosis & uiolis constratam, quamq. uiridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? At etiam si perpetuo per Athonis & Caucaei niues, si per seruentes Libyae arenas gradiendum foret, tamen,

men, si uiri essetis, omnem laborem omnemq. difficultatem contemneretis. Sed non patiar uos diutius in errore uersari. Scitote enim, hoc studium, quod uos asperum & inamoenum putatis, ita esse dulce, itaq. iucundum, ut nihil suauius, aut iucundius, ne uotis quidem conceptis, expetiri possit. cui rei uel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ij postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporum uoluptatum blandimentis ab eo auocari queunt. Possem hoc loco euagari latius, & id, quod dixi, tum repetitis e uetere memoria, tum uiuis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio breuem esse admoneret. Nunc igitur, quam poterimus breuissime, eorum refutemus errorem, qui se ita philosophiae studio contentos esse aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. quorum non unum genus est. quidam enim nihil aliud dicunt, nisi uerborum elegantiam philosopho minime necessariam esse. quidam etiam indecoram esse contendunt: sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant posse, ut unus idemq. in utroque excellat; & tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: iccircoq. nolle se in sequendo eo, quod assequi numquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij est.

nam

*nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum, planeque misera uita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Casis contectis stramine & angustis tugurijs, ac gurgustijs, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, dolijs caeli defendere iniurias possumus: idque ad necessitatem satis est. num ideo aedificandi artem repudiemus? In uestitu cultuque corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut niues, ut uentos, ut solem, ut frigus arceamus: satis fuerit, uel pellibus animalium corpus amicire: an quisquam propterea honestior ciuilem ea in re consuetudinem negligit? Sic & in hoc genere studiorum non in ijs modo, quibus nullo modo carere, uerumetiam in ijs, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum: neque tantum necessitas, uerumetiam dignitas & pulchritudo spectanda est: praecipue cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus uitae partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studijs quoque eam omitte-
tendam non esse fateantur. Isti nobis acrius inse-*

Etandi

Etandi sunt, uehementiusq. repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter se philosophos uisum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, &, ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus uoluentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, pannis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis philosophorum nomen in uulgus assequebantur. Non ualde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, philosophiae professoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quod corporis colendi curam multi, orandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter philosophos loco haberetur, neglexit. nisi forte quis Epicurum & eos qui ab eo sunt obijciat: quos ego uix in hominum, in philosophorum quidem numero, nullo modo habendos esse censeo. Est autem operae pretium audire, quomodo hanc suam tam praeposteram, tamque absurdam opinionem confirment. Grauis alicuius & seuerae matronae philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quae natua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenocinijs non laboret. ut incultos & horrendos

res solitariosq. lucos plus habere maiestatis ac
uenerationis, quam nitidas & uiridicatas, et di-
gestis in quincuncem arboribus consitas siluas,
sic squalentem, &, ut ita dixerim, impexam,
nescio quo modo angustiores & maiestatis ple-
niores uideri, quam comptam, & quasi unguen-
tis delibutam orationem. Quibus nos ita re-
sponsum uolumus: non si calamistro intortus ca-
pillus, & buccae minio ac cerussa fluentes, et uul-
sa supercilia, & quaesitus arte dentium candor
matronam dedecent: continuo illuuiem & si-
tum, ac sordes decere. Est & suus non modo
matrisfamilias, uerum etiam uiro cultus. &, ut
reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad
speculum, quod tamen Africanum fecisse acce-
pimus, & facie feminibusq. laenatis in publi-
cum prodeat: sic si quis Patrocleum illum imita-
ri uelit, quem cauillans Aristophanes, num-
quam in uita lauuisse dicit, ita ut numquam os,
numquam manus abluat, numquam sudorem
detergeat, nemo sit, qui non foedum illius adspe-
ctum, & taetrum ac uirulentum, qui ex eo affla-
bitur, odorem abominetur. Neque uero nos a
philosopho exigimus, ut uerborum paritatem
ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotun-
dandis periodis occupetur: neque, si agrestem es-
se illius & inconcinnam locutionem nolumus,
effeminatam & canticorum similem uolumus.
neque

neque tam ut rerum praestantiam uerborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contamineat, postulamus. Tu mihi cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea uerborum portenta euomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, & istud, quod tu facis, uoces philosophice loqui? Nam quod in eo maiestatem quandam, & quasi religionem inesse uis: uide ne potius impium sit, ut uasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. enimuero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent: remoueatur aurum a templis: gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis remoueantur. sin hoc uel cogitare nefarium est: fateamur id, quod ratio quodam modo ipsa praescribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius, quam in excolenda exornandaq. philosophia collocari. Superest, ut ijs satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse coniungi; necessarioq. qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deferendam: qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenij imbecillitate loquerentur,

tur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios metiantur, & quod se praestare posse diffidunt, id uniuerse ac generatim fieri non posse pronunciant, in eo quam uehementer errent, admonendi uidentur. usque eo ne rerum ueterum, & eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis ueteribus exstitisse dicendi uim ac copiam nesciatis? ecquis umquam Platonem, aut philosophiae scientia aut dicendi facultate superauit? de quo Cicero bonus in primis aestimator eloquentiae ita magnifice sentiebat, Iouem ut ipsum, si Graece loqui uellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret. quid Aristoteles? non & ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluuium nominarit? non Xenophontis summi philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi diuinitate nomen inuenit? non posterioribus saeculis eam in Carneade uim fuisse proditum est, nullam ut umquam rem confirmandam suscepit, quam non probauerit; nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid uetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domesticorum copia suppetat? haec ciuitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus,

mnibus, utra potius praestiterint, ambiguum
relinquunt? quorum uos adolescentes, per Deum
immortalem, exemplum imitamini, neque com-
mittite, ut *Veneta* ciuitas, quae semper toto or-
be terrarum habitata est secundissima uirorum o-
mni uirtutis et doctrinae laude praestantium pa-
rens, per uestram ignauiam, atque desidiam ista
tam praeclara laude spoliatur. an uero uos, illis
orti maioribus, qui nihil umquam sibi dulce
praeter uirtutem, & eruditionem putarunt,
quidquam uirtuti, quidquam eruditioni antepo-
nendum esse ducetis? at exterarum nationis, non a-
lio potius, quam *Venetorum* hominum exem-
plo, ad eas colendas excitari atque inflammari
solent. hic sedem uirtutis, hic domicilium litte-
rarum, hic seminarium quoddam praestantium
uirorum esse omnes uno consensu gentes exterae
confitentur. hanc uos tam praeclaram, tamq-
magnificam laudem, quae ad hunc usque diem,
semper & creuit & floruit, uestra culpa decre-
scere ac deflorescere patieminis? non per illos *Con-
tarenos*, *Barbaros*, *Bembos*, *Donatos*, ceterosq-
heroas, consecrata ad omnem posteritatis memo-
riam nomina, qui numquam in caelum homi-
num praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu
uixere, illam, ad quam mea uos cohortatur ora-
tio, philosophiae cum eloquentia cōiunctionem,
posthabita omni alia cogitatione, coluissent.

Hos

Hos spectate adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesq. cogitate, & ad eam uestra industria exaequandam contendite. Habetis in hac ciuitate publice constitutos homines eruditissimos, qui uobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet ualde ipsis omnibus imparem, quando ipsa respublica uocauit, & eo me collocauit in gradu, unde possem in ipsius ciuitatis oculis uoluntatis erga uos meae quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori: abiectisq. alijs omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia uestra omni genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda.

D I X I.

ORATIO QVARTA

HABITA . ROMA E

XVI . KAL . DECEMBR .

ANNO . ∞ . D . LXIII

ET ER I consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo uirium conferant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quae consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem uidetur: quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem, & ad excitandum in hominum animis earum studium

dium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diuersarum artium homines ad suam quisque traduce re ac transferre conantur: fit, ut in ualguis eleuetur omnium auctoritas: & ut, quoties aliquis de quacumque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque suscepit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem uiderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse: sed futurum, ut aequae illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus uident, statim iudicant nihilo magis eas in hanc, quam in illam, conuenire: futurumque ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tamquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere uoluisset. Quae cum mihi de principio in mentem uenirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam philosophiae partem, quae ad confirmandos mores,

instituentaeque uitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae uires ferent illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius uobis commendarem, dicendum arbitrarer; uerentem, ne cum suis eam modo ac proprijs laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralatitiae uiderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum peruidissent, assidua, & diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque uidendum, fore, ut breui eis promeres ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoq. perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiusquam oratione cognituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime conuenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi uestibulo illius praecepta migrare. Quo circa dicam hodierno die breuiter & modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quam oratorio more; non ut ei quidquam alieni assingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut
est

est ueritatis amans, tamquam Achilli Homeri-
ca Pallas, manum iniiciat: sed ut nudo ac sim-
plici orationis genere, quale ueritatis proprium
esse ait Euripides, ea, quae ad rem facere uide-
buntur, exponam. Primum igitur non artium
modo, sed omnium omnino humanarum rerum
dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem
earum quaeque dirigitur, quemque sibi propo-
nit, pendere ac spectari arbitror oportere: ut, quan-
to cuiusque finis praestantior ac diuinior est, tan-
to ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito:
est enim ita perspicuum, ut probationis non in-
digeat: quis umquam reperiatur tanta ui prae-
ditus ingenij, tanta eloquentiae copia instru-
ctus, qui se de philosophia, pro ipsius dignita-
te, uerba facere posse confidat? Non enim illa
sibi opes ac copias, quae & saepe possessoribus
suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi
possunt: non honores & imperia, quae, quod
concupiuerint, multi; quod aspernatus sit, ne-
mo umquam uituperatus est; non quidquam de-
nique proponit eiusmodi, quo & carere sine pro-
bro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad
quam omnes adspirant, quam sibi uotis omnibus
expetunt, ad quam omnes suas actiones, omnia
quae consilia referunt, felicitatem. Quanto igi-
tur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tan-
to philosophia ceteris artibus antecellit. Quod

si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto haec studio digna est, qua parantur uerae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt: quaeque certam re-
tamque uiam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere leuationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque ualitudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conseruatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam & praestantior corpore animus est; & huius, quam illius, multo plures morbi, multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam, secumque reputet, quam saepe unius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & similibus morbis medetur philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non uoluptatum illecebrae, non dolorum faces, non diuitiarum splendor, non obscura & contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiae metus, non uitae cupiditas, non mortis terror conuellere ac labefactare possit. Ut
enim

enim Olympi cacumen poetae semper quietum esse aiunt: propterea quod altius sit, quam ut eo uis uentorum tempestatumq. perueniat: sic philosophorum animus sublimior & excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium, & de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cuius summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic uerberant, non ut eam commoueant, sed ut ipsi frangantur. Nouit philosophus uulgarium uoluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo quas consecrentur, sed quas respiciant uiri; partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut satius sit, quoniam dolore lacerari, quam uenenta ac pestifera earum suauitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas uoluptates, easdemque sincerissimas, nullaq. ne minima quidem permistione molestiae contaminatas, quas ex ipsa uirtute, & ex honestis actionibus carpit: ijs fruitur, ijs mentem pascit, eis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adspectu iucundissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc, & in primum se flo-

rem induentes : sic in eorum ; qui uere ac serio philosophantur, animis toto uitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt, & absolutae, aliae in eo sunt ut absoluantur, aliae inchoantur adhuc & informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione & prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum audivitas, quam, incertum est, copia an inopia magis incedat, radices agere in animo philosophiae praeceptis consito & exculto non potest. Quid ita ? Nimirum quia haec id uel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes & terminatas esse, & facile parabiles : eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum : non qui plurimum habeat, sed qui minimum desiderat, ditissimum esse : nihil magni faciendum, quod aequè pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abiectisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur : haec enim aut ignauorum hominum uidentur, aut pecunia uti nescientium : quorum utrumque in uitio, non in laude ponendum est. Ac suere quidem ij, de quibus illa narratur, philosophi : sed rudior illa

illa quaedam, et simplicior philosophia tum fuit: politior nostra haec, & ad usum civilem accommodatior: quae docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas peruenerit, non aspernandas aut reijciendas esse, sed ita habendas, ut uirtutis, non ut luxuriae, administras. Nam illud mihi quidem permirum uideri solet, quid ita ueteres illi iudicarint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam uidentur, quo facto summam diuitiarum contemptionem significare ac praeseferre uoluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut alijs rebus contemplandis ac cognoscendis uacarent. Equidem numquam eum militem laudauerim, neque fortem habendum duxerim, qui aduersarium a se quam longissime amoueat, ne cum eo manus conserat: sed eum potius, qui & congregiatur, & uincat. Neque uero uideo, qui minus impedimento sit egestas studiij, quam diuitiae. Necesse est enim, qui, unde uiuat, non habet, eum sibi uitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studijs

dijs detrahit. Melius igitur Philosophia, cui
qui se regendos permittunt, ij opes, si non ha-
bent, non requirunt; si habent, utuntur ut de-
cet: neque unquam torquentur aut agendi cupi-
ditate; aut remittendi metu. Quid ego nunc
de perturbatrice humanarum rerum, optimi cu-
iusque ingenij corruptrice, concitatrice bellorum
omnium, ambitione, quam semper uirere in eo-
rum quos semel occupauit animis, neque umquā
consenescere, grauissimus auctor ait Thucydides,
uerba faciam? Numquid illius umquam faci-
bus accendi poterit pectus, quod infusa prius
philosophiae praecepta irrigauerint? Immo ue-
ro etiam si antea subiecti ab ea ignis aliquid for-
te conceperit, id totum instillata philosophia
restringet. Ea enim magistra ac praeceptrice
cognoscimus, uerum decus, ueramq. gloriam
in sola uirtute positam esse: eam qui consecutus
sit, quid alij de se iudicent, non admodum la-
borare oportere: praecipue uero despiciendam le-
uis & imperitae multitudinis temeritatem,
quae ad mandandos honores caeco saepius & in-
considerato impetu, quam certo, & explorato
iudicio fertur. Praeclare & sapienter Cato:
malle se dicebat, quaerere homines, cur sibi posi-
ta non esset statua, quam si quaererent, cur posi-
ta fuisset. Eodem animo sunt ueri omnes philo-
sophi: esse se, ut de Amphiarao ait Aeschylus,
quam

quam uideri optimos malunt: honores autem & magistratus aut non petunt, aut alienae, non suae utilitatis causa petunt: neque, si adepti sint, exsultant: neque, si repulsam tulerint, anguntur animo, sed placate id & moderate ferunt: aut, si quando dolent, reip. dolent uicem, non suam. Caesarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exulem. Iam tum praesagire ac praecognoscere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum ciuitati daturam. Itaque, quid postea effecerit, uidemus. At Cato, in petitione praeturae etiam Vatinius posthabitus, aequissimo, ac moderatissimo animo tulit. Ita sunt philosophi: maximam uoluptatem in praetermittendis uoluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant esse, qui honore dignus sit: satis magnum regem, qui seipsum regere; satis potentem imperatorem, qui cupiditatibus suis imperare possit: qui uero eis plane domitis ac subactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem umquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum uictorias triumphosq. superatos. Quod si libidinem, auaritiam, ambitionem pestes quasdam ac furias esse nouimus, quae funditus humanam ui-

tam

tam conturbent: quantus honos habendus est philosophiae, quae se omnes earum conatus repulsam, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius, quam uerius, pollicetur? uidere uos opinor, quam se latus orationi meae campus ostendat, si, quaecumque hoc loco se offerunt, persequi, & in singulis insistere atque immorari uelim. Nam cum uirtus nulla sit, de qua non splendide, & ornate dicere; nullum uitium, in quod non grauiter, & copiose inuehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad philosophiam laudandam accommodari potest: quam uirtutis indagatricem, uitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentissimus uere ac merito nominauit. Sed non committam, ut cuiquam uidear transilire eos terminos, quos initio pegi: potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quae fusius explicare licuisset, compresserim, ac coartauerim, quam quod in ulla re dilatanda euectus sim longius iusto, neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in uita, nisi quis philosophiam uitae ducem habeat, pestifera ac pernicioosa esse. Da homini non philosopho opes ac copias: da honores atque imperia: da firmam ualeitudinem: da gladiatorium

rium totius corporis robur: da multarum magnarumq. rerum cognitionem ac scientiam: da flexa nimiam illam, ut poetæ uocant, & omnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filijs parentum uotis optari solet: quo eiusmodi plura in talem hominem congefferis, eo illum magis & in suam & in aliorum perniciem armaueris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam: imperijs ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: scientiam copiamq. dicendi ad circumueniendos ciues suos, ad perturbandam remp. ad omnia denique tum sacra, tum profana permiscenda, & euertenda conuertet. Da hæc eadem, uero, mihi meq. fucato philosopho: deum quendam ad bene faciendum humano generi e caelo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore, siue Plato, siue Xenophon disputat, ea quæ suapte natura bona sunt, sine scientia eius quod optimum est, quam eandem & philosophiam esse statuo, ad perniciem non ad salutem ualere. O praeclaram laudem philosophiae, cuius ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt. Merito dixit Plato, nullum a dijs datum esse hominibus ea maius aut praeclarius donum. merito Cicero, unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum. Neque uero non illud ad eius, de qua

proprie

proprie sermo nobis institutus est, philosophiae laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quae a ueteribus de philosophia honorifice dicta sunt, ad hanc pertinent, quae in uitae ac morum emendatione uersatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam uocem, tamquam ex oraculo, edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut reges philosopharentur, intellexit, tum id euenturum, cum reges aut in differendi subtilitate, aut in peruestigandis rerum naturalium causis occupati essent: quae quamquam praeclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublicas efficere possint: sed, cum uirtutis pulchritudine incensi omnes uires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis aduersus philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem ueteris comoediae licentia effutijt, id omne, si diligentius excutiat, ad dialecticos potius, et ad physicos, quam ad politicos, pertinere uidebitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politice florere, suamque dignitatem obtinere deceat, Romae id Romae potissimum fieri debet: cui urbi a primo
ipsius

ipſius ortu diuino permiſſu datum eſt, ut alijs im-
peraret : unde leges, unde iura, unde religionem
ceterae nationes & olim petierunt, & nunc pe-
tunt : unde quondam exſtiterunt tam multi cla-
ri uiri, qui haec praecepta, quae nos tradituri
ſumus, exemplo ſuo comprobarunt. Nolite e-
nim putare illa lumina, Camillos, Curiōs, Fabri-
cios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosq; prae-
ſtantes uiros, quos olim haec urbs innumerabi-
les tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta
legitis, monumenta cernitis, ſtatuas tanta cum
admiratione intuemini, quod de philoſophia ne
que diſputarunt fere, neque ſcripſerunt; eo mi-
nus philoſophos fuiſſe. Vita illi, non oratione;
factis, non dictis; moribus, non ſermonibus, phi-
loſophabantur: quod pulcherrimum ac ueriſſi-
mum eſt philoſophandi genus. Integritatem, in-
ſtitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique
uirtutem & colebant ipſi, & alios colere iube-
bant. eo ad tantam maiestatem atque amplitu-
dinem peruenerunt, ut pleraeq; gentes, quod i-
pſae olim a talibus uiris ſubactae ac ſuperatae
ſint, quam quod ipſae alias deuicerint, praecla-
rius ſibi ac glorioſius ducant. Quantam oportet
gloriam fuiſſe uincentium, cum uicti tot poſt
ſaeculis glorientur? Eorum ego potiffimum ex-
emplis, adoleſcentes, incitabo uos quotidie at-
que exacuam: neque ullum ex Ariſtotele prae-
ceptum

ceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeq. illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando PIVS optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis uirtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me uirtutis & officij praecepta uobis proponi atque explicari uoluerit, modis omnibus entiti, ut ea non arido, & inculto, & molestis implicato quaestionibus orationis genere prosequar: sed, quantum id quidem in me erit, florido, & ubere, & quasi stellis quibusdam, ita petitis ex uetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a uobis, ut, si & in ijs rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis uigilijs, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut uestris commodis consulam, uidebitis, industriam meam diligentia ac beneuolentia uestra adiuuetis.

D I X I.

ORATIO QVINCTA

HABITA . ROMAE

VII . ID . NOVEMB .

ANNO . 89 . D . LXIV

SUPERIORI anno, cum in
iunctum mihi Pontificis au-
thoritate munus obire incipe-
rem, multa dixi de laudibus
Philosophiae, cohortatusque
uos sum quam potui diligen-
tissime, si tranquillitatem vitae, si libertatem,
si dignitatem atque honestatem, si salutem de-
nique & uestram & publicam taram haberetis:
ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a tae
terrима uitiorum seruitute in iustam plenamq.
libertatem assertos ad uerum decus, quod in uir-
tute positum est, traduceret, quae denique & sin-
gulos priuatim & publice totas ciuitates conser-
uaret, eius in studium toto pectore, alia omni ta-
351115 E gitatione

gitatione posthabita, incumberetis. Quam co-
hortationem meam etsi non praeteruectam esse
aures uestras, sed in animis plurimorum peni-
tus insedisse uel ex eo probabiliter intelligi po-
tuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philoso-
phiae praecepta tradenti satis frequentes assi-
duam operam dedistis, facere tamen pro meo er-
ga uos amore non possum, quin uos hoc quoque
tempore non adhorter tantum, sed obsecrem et-
iam & obtester, qui iam iter illud ingressi estis,
ut constanter persequamini: qui nondum, ut id
uobis, primo quoque tempore ingrediendum esse
statuatis. Nulla enim uitae pars, nulla uiuendi
ratio, carere fructu, qui ex eorum, quae nos quo-
tidie tractamus, cognitione percipitur, sine ma-
ximo incommodo potest. Magnum est, fateor, re-
rum naturalium principia causasque nosse: side-
rum ceterorumque corporum caelestium situs, ma-
gnitudines, interualla scientia comprehensa te-
nere praeclarum: illa uero etiam quam in haec
inferiora uim habeant, quidque ad quamlibet
multos annos effectura sint, sine ullo errore pos-
se praedicere, prope diuinum. Sed certe, quod
ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur,
negauerint, eorum, in quibus nostra exercetur in-
dustria, & fructuosior cognitio est, & pernicio-
sior ignoratio. Itaque ut nos ijs qui abdita illa
& retrusa tractant & ingenij acumine, & do-
ctrinae

Et rinae magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipsi nobis, nisi ualde ini qui sunt, ea, quae disputantur a nobis, & magis necessaria esse, & uberiores hominum generi fru ctus afferre fateantur necesse est. Nullus enim umquam, quod illa aut non teneret, aut etiam neg legeret, minus propterea uir bonus, aut minus utilis patriae ciuis existimatus est: haec aut ig norata aut neglecta, non singulos modo perdide runt homines, sed integras funditus afflixerunt & euerterunt ciuitates. Nos quae adolescen tum, quae constantis aetatis, quae senum offi cia sint, quaerimus: nos quid domi, quid mili tia, quid a priuatis, quid ab ijs, qui cum impe rio sunt, praestari debeat, disputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; diues, quomodo uti diuitijs debeat: a nobis quid inter patrem & liberos, quid inter uirum et uxo rem, quid inter fratres, cognatos, amicos, ci ues, quid denique inter omnes homines obserua ri par sit, explicatur: nos fortitudinis, nos tem perantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae, cete rarumq. uirtutum uim atque naturam disputa tionibus nostris patefacere atque illustrare cona mur. Sine horum praeceptorum cognitione mu ta conticescet eloquentia, manca & mutila erit iuris legumq. cognitio: illa ipsa domina & re gina artium theologia animos requirit diligen-

ti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum ita sint, quamcumque quis uitae uiam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum philosophiae partium cognitionem sibi & utilem & honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam peruerso homines ingenio, qui causas, propter quas & ipsi a pulcherrimo studio abstineant, & ab eodem ceteros auocent, comminiscuntur. Partim enim communia & contrita esse dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit: partim non habere eam uim, ut ad uirtutis studium excitent. cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie sunt, qui cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen & flagitiosissime uiuunt. Quibus utrisque breuiter respondere institui: & efficere, si possum, ut ij, qui ista temere iactant, cognoscant errorem suum: cumq. se nihil dicere uideant, sententiam mutant: minus, nihil est enim difficilius, quam uincere pertinaces: certe quidem, ut ne alij stultitiae & maleuolentiae plena eorum oratione moueantur. Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim, qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia inuitari atque allici

allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio auerti
absterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quae
docentur utilia & praeclara sunt, si eodem acce-
dit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu faci-
lia sint, eo maiores concursus ad eos qui illa do-
cent fieri constat. Quid igitur cum illis agas,
qui, quae res ad concilianda ceterorum studia
plurimum ualere consuevit, ea se ipsi tardari ac
retrahi aiunt? Ego uero, etiamsi praecepta nir-
tutis quamlibet multis obstructa difficultatibus
forent, laborandum tamen, & sudandum, &
numquam, nisi eis cognitis ac comprehensis, con-
quiescendum putarem: nedum ea, quia, ut isti
uolunt, a quolibet non tardissimo neque inertis-
simo percipi possunt, omittenda aut minoris fa-
cienda censeam. An de rebus ad uitam nihil
pertinentibus inter homines eruditissimos sum-
ma contentione disputabitur, in eisque, quia in-
uolutae & prope inenodabiles sunt opera prae-
clare collocari uidebitur: haec quae uitam o-
mnem continent, ut nimis obuia & in medio po-
sita, negligentur? Quamquam quid diutius ita
disputamus, quasi eis concedamus, quod no-
lunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam uul-
go notum sit, aut quiuis sine doctoris opera faci-
le consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc
erant, mortalium, ut creditum est, sapientissi-
mus Socrates, qui nulla umquam alia de re,

quam de uirtutibus & uitijis disputauit, uulgaribus & satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suae quisque aetatis principes uiri? quid erat caussae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem saepe uulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est: inter estque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis uere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum uita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe uulgi hominum in iudicandis uirtutibus uitijisque fallatur. Quod ni ita est, cedo causam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largitur, & suo & multorum iudicio sint liberales: cur multi restricti tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum.

unum ex arca moueri: parcimoniae ac frugalitatis nomen ferant: cur tam multi ad audiendum proiecti & temerarij commendentur pro fortibus, tam multi timidi & ignaui pro cautis & consideratis praedicentur. Quid? iurisperitorum uigiliae in quo consumuntur: quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut uidere ac diiudicare possint, quid in quaque re iustum iniustumue sit? Non igitur, ut nimium facilis, deficienda est ars ea, quae uirtutum omnium uim naturamq. pertractat, cum in una uirtute cognoscenda uideamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informauit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam uirtutum & uitiorum omnium notiones: sed illae tantam uim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina uere de rebus expetendis fugiendisq. iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia, tamq. salutaria quamlibet nudo et inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium peruulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum

præstantissimorum omnis æui scriptorum testimonijs fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam ueterum exemplorum copia exornare atque illustrare soleamus: tamen ne inuenientur, qui eleuare labores nostros audeant: quæque præstantur a nobis ijs sudoribus, ac uigilijs, quarum ipsi nobis conscij sumus, ea quemlibet unum e multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet uirium sit munus hoc, ita, ut nos facimus, sustinere & exsequi, fortassis, experientia edocti, minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de alijs maledice contumelioseque loquerentur. Sed omittamus istos. nescio enim quomodo factum est, ut de re dicere ingressus, de me plura quam uolueram dixerim: quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coegit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad uirtutem incitari: idque ex eo colligunt, quod saepissime contingit, ut qui optime loquuntur pessime uiuant. Nos uero si diceremus eam in disputationibus philosophicis inesse uim, ut ex audientium animis uitia radicitus euellere, uirtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut uani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis, ferrent philosophi, si, quemadmodum

Circe

Circe herbis & cantibus suis homines statim con-
 uertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex fe-
 ris homines facerent, id est, homines ferarum si-
 millimos ad uirtutem a uitio, ad rationem a fu-
 rore, ad humanitatem ab immanitate reuoca-
 rent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi
 effecisse philosophiae gloriari licet. Producet
 enim Polemonem ab infami uita moribusq. per-
 ditissimis ad bonam frugem & ad seueritatem
 unica Xenocratis disputatione reuocatum. Sed
 ut non peraeque in omnibus campis agricultu-
 ra, ita non in omnibus animis philosophia idem
 efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut
 nullam omnino esse artem, quae medeatur ani-
 mis, quae quanta sit in uitij deformitas, quan-
 ta in uirtute dignitas, doceat, quae ab illis auer-
 tat, ad hanc incitet; aut eum honorem philoso-
 phiae potissimum esse tribuendam. Quod au-
 tem obijciunt plerosq. philosophorum factis dog-
 mata sua euertere, neque ignem aquae magis
 contrarium esse, quam eorum mores orationi: ita
 enim loqui, ut uitio, ita uiuere, ut uirtuti bel-
 lum indixisse uideantur: utinam tale esset, ut
 id nobis insitiari liceret. Est enim acerbissi-
 mum negare non posse, quod sit turpissimum con-
 fiteri. Sed quoniam ijs, quae omnibus nota sunt,
 fidem abrogare uelle dementiae est: non negabi-
 mus uerum esse, quod obijcitur: tantum depreca-
 bimur,

bimur, ne propter hominum uitia res ipsa in in-
nidiā uocetur, ne ue, quorum facta merito auer-
samur, eorundem sermonem immerito repudie-
mus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma
reprehenditur, uita laudatur: sic horum uitam
reprehendere, doctrinam amplexari debemus.
Polycletum insignem statuarum opificem tra-
dunt librum de artificio suo edidisse, quem Cano-
na, idest Regulam inscripsit: quo libro omnia,
quae in statua hominis fingenda obseruari conue-
niret, quae singularum partium minimarum ma-
ximarum figura esset, qui situs, quae inter se pro-
portio, subtilissime & accuratissime persecutus
est: eodem autem tempore statuam a se factam
publice proposuit, in qua ea omnia diligentissi-
me obseruata erant: ne quid praecipere alijs ui-
deretur, quod non ipse praestaret: quam statuam
ipsam quoque Canona nominauit. Vellem ean-
dem rationem philosophi teneremus: neque tan-
tum traderemus alijs praecepta, ad quae uitam
suam dirigerent, uerum etiam uitam nostram ad
ea conformatam ostenderemus. Magna sine ul-
la dubitatione praeceptis nostris ex eo accederet
auctoritas. Sed, quando id optandum potius,
quam sperandum uidetur, quod in frugibus, in
fetibus arborum, in corporibus animantium,
quibus uescimur, facimus, ut resectis & ampu-
tatis ijs, quae inutilia sunt, ijs, quae prodesse pos-
sunt,

sunt, utamur; idem in hoc genere philosophorum
faciendum est, ut, reiecta eorum turpi flagitio-
saq. uita, grauem seueramq. doctrinam non au-
ribus tantum, sed multo magis animis combiba-
mus. Non enim, si qui ex medicis cibo se & po-
tu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam
praecipientibus, qui sapiunt, minus parent: sed,
illi quidem quid agant, non laborant: artis au-
tem ipsius placitis & decretis obtemperant.
Nam cum alicuius mores & praecepta con-
gruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudan-
da sunt, aut utraque uituperanda: cum discre-
pant & dissident: caussa nulla dici potest, quin
alterum retinendum sit, alterum reiiciendum;
horum a dictis facta ita distare constat, ut non
caelum a terra longius distet: sunt autem facta
turpissima: igitur sermones quibus ea ipsa facta
damnantur, ac reprehenduntur, dignissimi qui
audiantur. Atque, ut medici, quo maiorem au-
toritatem arti suae concilient, solent interdum
enumerare quosdam e praecipuis auctoribus di-
sciplinae suae, qui, quod ita se compararunt, ut
praecepta sua non ostentationem scientiae, sed le-
gem uitae putarent, diutissime saluberrimeq. ui-
xerunt: ita nos nihil, si uolumus, impedit, quam
libet multos philosophos nominare, qui, quod de
cretis suis paruerint, quasque leges alijs propone-
bant, ipsi seruauerint, merito sunt apud omnes
popu-

populos numquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad annum centesimumquartum aetate prouectus est. alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsonem facere, ne medicus haberetur, si ullo umquam morbo tentatus esset: & uictor, cum ad extremam senectutem siue ullo morbo peruenisset, scalarum lapsu exanimatus est: tertius cum imbecilliori uoletudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum peruenerit. Nos e philosophiae castris, ad repellendos ipsius uituperatores, primum quidem in aciem educemus, illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique uirtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes quae postea consecutae sunt philosophorum disciplinae fluxerint: ita uixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis & innocentiae nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon & Plato: quorum uterq. summam in dissimili genere eloquentiae laudem patri uitae grauitate cumulauit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicit Polemo: de continentia Phryne: de frugalitate & contemptione pecuniae Alexander: de fide & iustitia uni-
uersus

uerfus populus Atheniensis, qui cum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi causa accedentem, una uoce reuocauit, ac iurare uetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei uiro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes, imoq. uerbo tota uirtus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti picturis, quam Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi uirtutis & doctrinae officinis innumerabiles uiri incertum doctiores an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, ceteriq. illi aetati suppare, quos ita philosophatos accepimus, ut ipsi, quibus cum uiuebant, ad omnia recta et laudabilia, non uoce magis quam exemplo, praeirent. His copiis facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita uicti erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari uelint, & in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, uictoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam ueteres Cadmeam nominabant. Illa enim & uictori luctuosa erat, & uictis: haec et uictoribus erit laetitiae, & uictis salutis. Sin, cum se fractos ac perculsos uideant, permanebunt tamen in eadem prauitate atque obstinatione animi: & ut ignaui canes, philosophiam,

phiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: uos tamen, optimi adulescentes, quorum causa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores seruiunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes uigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neque patimini uos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmitus esse consuevit. Videte, ut eam ijs in studijs collocetis, quae uobis olim maximo & usui & ornamento futura esse cognoscitis. Atque, ut obtrektoribus nostris eripiat omniem ansam maledicentiae, connitimini, quantum potestis, ut uirtutis & officij praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiat animo, uerumetiam uita & moribus exprimatis.

D I X I

ORATIO

SEXTA

HABITA . ROMAE

POSTRIDIE . NON . MART.

ANNO . 800 . D . LXXV

QUOD principio me, cum hos
libros explicare ingrederer,
dicere meministis, accuratam
eorum tractationem et intelli
gentiam cum ad omnes uitae
partes utilissimam, tum ijs,
qui in iure civili excellere, locumq. aliquem, non
inter circumforaneos istos clamatores, sed inter
veros & graues, & ueterum illorum simillimos
iurisconsultos obtinere meditarentur, necessa
riam esse: id & aliqua iam ex parte, quam ue
rum sit, iudicare potuistis, & ex ijs praecipue,
de quibus in hoc libro disputabimus, intellige
tis. Ingrediendum enim nobis est duce & quasi
mystagogo, Aristotele in augustissimum & reli
giosissimum

giosissimum iustitiae templum ; lustranda oculis omnia illius adyta: contemplanda in primis ipsius deae forma: & tum quae quantaque uis illius potestasq. sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec illa est, auditores, omnium domina & regina uirtutum: a qua in omne hominum genus leges & iura manarunt: quae benefactis honores & praemia, malefactis ignominias & supplicia proponens, studia bonorum excitet, malorum improbitatem coercet: qua sublata, non domus ulla, non ciuitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique uniuersitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies ceterae disputationis prolusio- nem modo quandam habiturus est: dabitis mihi hanc ueniam, ut, paullo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae, priscis temporibus, summa sapientiâ praediti homines de Iustitia tradiderunt. Iustitiae originem a caelo esse dicebant: illic eam & uigere, & ex omni aeternitate uiguisse: certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoque aeterna atque immortalia esse. In ijs autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iustitiam materias uitio cerni non posse: esse tamen aliquam caelestis illius imaginem, alibi

alibi expressiorem, alibi minus expressam: futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura & certiora illius uestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati uicinior: ut pauciora minusque certa, ita minus perfecta, minusque constantem, pluribusque casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari uolebant: eaque dupliciter considerabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est: & quatenus ad compositionem, quasiq. coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscuntur ac temperantur. Totae igitur elementa, nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant, si irruere in alienas & migrare conentur: si ignis proxime sibi suppositam animale[m] spirabilemque naturam depascat, & absumat: si aqua non contenta ijs terminis, quos pegit Deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, & talem quandam confusionem, qualem poetae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet: nonne iustitia quaedam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cuiusque pro rata portione, quantum

satis est, admisceatur? In illa etiam quadriper-
tita tempestatum uarietate, qua distinctus est an-
nus, idem obseruari posse dicebant. quae cum ita
eunt, ut quadam ipsius naturae quasi lege sanc-
tum est: hoc est, cum & tellus conceptis semini-
bus hiberno frigore adstringitur, & uernis mo-
dicis imbribus ac tepore laxatur; cum & fru-
ges fructusq. arborum aestiuis caloribus probe
percoquuntur, & eodem sub autumnum remit-
tente se paullatim ac frangente mitescunt: tum
& saluberrimus annus est, & maxima rerum
ad uictum necessariorum ubertate ac copia insi-
gnis. cum contra fit, tum & caritas existit anno-
nae, & uarijs morborum generibus omne genus
animalium tentari solet. Cumq. unusquisque
nostrum duabus ex partibus coniunctus concre-
tusque sit, corpore & animo: earum partium ex
utraque quae iustitiae iniustitiaeque uis esset, li-
quido perspicui posse adseuerabant. Omnia enim
mala, omnia damna, omnem perniciem & corpo-
ribus & animis ex iniustitia euenire: iustitia sa-
lutem, incolumitatem, bona denique omnia effici
ac contineri. Nam cum in corporibus quattuor
sint, quae quattuor elementis proportionem respon-
deant, igni flaua bilis, animae sanguis, aquae pi-
tuita, bilis atra terrae: quamdiu haec cum aere qua
bilitate quadam inter se permixta sunt, ualeamus
ac uigemus: cum eorum aliquod aut potentius,
aut

aut infirminus, aut plus aut minus iusto est, aut se
a communione ceterorum segregauit: conflictamur
uarijs morbis, tandemq. interimus. Quade re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis haec uerba sunt. Corpus hominis habet in se sanguinem & pituitam & bilem duorum generum, flauam & nigram: ex ijs omnibus ipsius corporis natura est: eis fit, ut & doleat, & bene ualeat. Bene igitur ualet, cum ea moderate inter se affecta sunt & temperatione & potestate & copia: maximeq. si permista sint: dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neque cum ceteris omnibus temperatum. Haec Hippocratis uerba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in aequabilitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiae potest. Nisi enim uis aliqua sit, quae & siccum & humidum alimentum ubi iam coctum atque confectum & in succum ac sanguinem conuersum est, aequabiliter distribuat, ac dispertiat, atque id quod cuique parti aptum & accommodatum est, et quantum opus est tribuat, neque alias partes tumidas & redundantes, alias exhaustas & enectas esse patiat: facile intelligimus, haec tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformita

tem habitura & quam cito ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime diuinam naturam accedimus: altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cum quod fieri ius est, id sit, hoc est, cum pars illa superior imperat, & tamquam habenas tenens, currum regit: paret altera, & quo illa cumque ducit sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officij ac uirtutis splendor elucet. at cum excusso ac depulso rationis ingo, cupiditas, quasi seditio sus aliquis ac turbulentus ciuis, fasces arripit, in arcem inuadit, mentem de sua sede contra ius fasque deturbat: tum, ut naus discordibus aëta uentis, sic hominis uita contrarijs & inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipsis igitur & animorum & corporum nostrorum inter se partibus, ut utrisque bene ac beate sit, iustitiam quandam intercedere necesse est. Sed idem in societatibus conuictuque hominum multo euidentius multoque illustrius, cernitur. Quo modo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum seruis, quae primae coniunctiones sunt, conuenire pote-

poterit : quae in omnibus uita erit , nisi & ille iuste imperet , & hi iuste pareant ? Si uir in uxorem iniurius ac contumeliosus esse uelit , neque eam pro comite indiuidua uitae , pro diuinorum humanorumq. omnium socia , sed pro scorto aut pro ancilla habere : si uxor sua domestica curatione non contenta , implicare se alijs rebus & uiri partes praeripere conetur : neque se ei morigeram praebeat : si uterque liberos in seruorum , seruos in pecudum loco ac numero habeat , duriorque eos quam ius est imperio premat : si liberi parentum , serui dominorum imperium detrectent , eisque obtemperare ac dicto audientes esse abnuant : quis non uidet nullam in domo ita instituta concordiam , nullam beneuolentiam , nullam animorum uoluntatumq. consociationem , plena perpetuo omnia rixarum , discordiarum , querellarum , contentionum fore ? ut in qua libet solitudine , in quamlibet uastis ac desertis , & ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suauior uita , quam in ea domo , unde iustitia exsulet , esse uideatur : Ita omnem fructum , omnem dulcedinem , omnem amabilitatem uitae , uitam denique ipsam tollit e uita , qui iustitiam tollit . Egrediamur , si uidetur , domo : & in forum ac publicum prodeamus . Quis est omnium , qui cum , quem iniustum esse opinetur , aditu , congressione , sermone dignum iudicet ?

quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auersetur, odio habeat? quin eius concursus dirum sibi ac taetrum atque omni-
nosum putet? Quamuis enim omnia uitia bonis uiris odiosa atque inuisa sunt: tamen iniustitia praecipue alienat ab ijs, in quibus est, aliorum animos: omniumq. sibi odia constat, conciliat, colligit. Ceteris uitij affectos aliquo modo ferimus: quibusdam ignoscimus: quibusdam non nimis offendimur: quibusdam in hac uitae ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: amaros tolerant: multos aliena in temperantia non offendit: qui uoluptates nimis refugium, etiam seueritatis ac castimoniae laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis usus est: timidus & nimis cupidus uitae ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat: suis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuisus, exosus, intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua uitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis uirtutum nomina imponere: ut se prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi & praedicari uelint: facilius tamen reperias, qui se auarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui iniustum esse

esse fateatur. Quinetiam ceteris uitijis suis hanc aut defensionem, aut excusationem praetendere ac praetexere consueuerunt, se in neminem iniurios esse. Auarus sum, fateor: sed ita, ut mea conseruem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo, uoluptati, hilare uiuo: quidquid animo meo collubatum est, facio; sed quid tum postea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impurissimus.

Leno, inquit, sum, fateor: perniciēs communis adolescentium:

Periurus, pestis; tamen tibi a me nulla est orta iniuria.

Videte, quam odiosa, quamque abhorrens a natura sit iniustitia: quam turpe atque inuidiosum iniuriam facere: cum qui negare non possunt alijs se uitijis implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates uero & regna & imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, ac postea tam multa saecula conseruare ac propagare potuisset? Nam & conuenerunt homines, & uitam una colere decreuerunt, cum se aequo iure uiuiros, & quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque moenibus magis,

quam legibus a ui atque ab iniuria tutos fore
 considerent: & quamdiu id obseruatur, tamdiu
 amice inter se ac concorditer uiuunt: simul at-
 que ab aequitate disceditur, partes, factiones, se-
 cessiones, seditiones, & bella ciuilia existunt.
 Praeclare, ut omnia, Euripides,

Custodia legum ciuitates continet.
 Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum ple-
 risque ciuitatibus exitiosum esse. Iustitia ci-
 uitates a paruis & humilibus profectae princi-
 pjs breui tempore ad magnam potentiam perue-
 nerunt: iniustitia florentissimae & opulentissi-
 mae breuiori tempore funditus conciderunt.
 Neque enim adamantinis illis uinculis, quae
 Dionysius senior crebro in ore habebat, ui atque
 metu, sed iustitia & aequitate magna imperia
 retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regijs li-
 beris, qui natu maximus erat, quique in spem re-
 gni educabatur, cum alios ad uirtutem magistros
 dabant, tum unum in primis, a quo iustitiam do-
 ceretur. Paedalius etiam Indicam gentem litte-
 ris proditum est in sacris publicis nihil aliud a
 dijs, quam iustitiam petere solitos esse: quod eam
 si consequerentur, assatim sibi bonorum omnium
 putarent fore. Iustitiam enim & perpetuas il-
 lius: ut poetae loquuntur, siue comites, siue so-
 rores, ueritatem & fidem pax & amicitia, et bo-
 narum artium cultus, et omnium rerum expeten-
 darum

darum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, numquam tubae, numquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac uomeres conflarentur: belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane, & ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset uirtus praestantior, iustitiae an fortitudo: haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem ualet: at, illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat.

Nutrit rura Ceres, almaque faustitas:

Pacatum uolitant per mare nauitae:

Culpari metuit fides.

Nullis polluitur casta domus stupris:

Mox & lex maculosum edomuit nefas:

Laudantur simili prole puerperae:

Culpam poena premit comes:

quemadmodum suauissime cecinit Horatius: ubicumque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non uenefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obseffores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eueniunt, quae aetate hominibus euenisse memorantur.

Nam

Nam ne tum quidem aliam ob causam
 Ver erat aeternum, placidiq. tepentibus auris
 Mulcebant zephyri natos sine semine flores :
 Nec renouatus ager gravidis canebat aristis,
 quam quoniam homines
 Sponte sua sine lege fidem rectumq. colebant.
 Neque enim debemus illa poetarum figmenta
 tamquam inania modo quaedam aurium oblecta
 menta accipere : sed ex eis discere, deum ipsum
 fauere hominibus iustis : eorum labores fortuna
 re : eorum conatus ac consilia ad bonos exitus du
 cere. Nam neque dictu neque cogitatu fas est,
 eum, qui summe iustus est, aut ipsa potius iusti
 tia, non esse amicum, beneuolum, propitium
 ijs, qui ad iustitiam omne suum studium conse
 runt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque
 Hesiodus quoque, non tantum aureus & ad uer
 bum ediscendus poeta, uerumetiam philosophus
 in primis bonus, multis uersibus persequitur ac
 percenset ea bona, quae a deo tribuuntur cultor
 ribus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia
 ciuitatibus inferuntur, calamitates. Illorum
 enim urbes laetas florere populis, numquam
 bello, numquam fame, numquam alijs eiusmodi
 pestibus conflitari : hos & fame, & peste,
 & bello, & alijs innumerabilibus malis iniusti
 tiae suae poenas dare. Recitarem uersus ipsos :
 nisi graeca quidem huic sermoni admiscere nol
 lem :

lem: Latine autem me in affectatam quandam il-
 lorum iucunditatem pari gravitate coniunctam
 assequi posse diffiderem. Quod si haec non es-
 sent, siq. iniusti quidem abundarent omnibus
 copijs, in summa opum atque honorum affluen-
 tia uiuerent, fortunam sibi arbitrio suo finge-
 rent ac temperarent: iustos autem odium, con-
 temptus, egestas, exsilia, orbitates, damna o-
 mnia sequerentur: tenere tamen mordicus debe-
 remus id, quod a Platone diuinitus & religioni
 nostrae conuenienter traditum ac disputatum est,
 iustos, etiamsi omnes fortunae acerbitates exci-
 piant, semper beatos; iniustos etiam in maxi-
 mis prosperitatibus secundissimisq. rebus infeli-
 cissimos esse. Dixi de iustitia, non quaecumque
 poteram: neque enim id tempus tulisset: neque
 omnia in unum locum congerenda ac semel effun-
 denda erant: sed ex infinita copia eorum, quae di-
 ci possunt, quantum satis esse hodiernae disputa-
 tioni iudicari: quotidie autem, ut spero, plura
 & meliora dicentur. Nunc, quod interdum di-
 fertos homines facere animaduerti, ut, cum ad
 clausulam orationis uentum est, illa, de quibus
 egerunt, breuiter ac summatim colligant, quo
 ea in uno conspectu posita altius in audientium
 animis ac memoria infigant: id eo quoque face-
 re cupio: sed quia eius artis magistri singularis
 cuiusdam artificij eam rem indigere aiunt, quod
 mihi

*mibi deest, ab alio mutuabor, recitaboq. uobis
uerba quaedam Poli Lucani nobilis philosophi,
unius ex illis ueteribus Pythagoreis, qui tenuerunt
eam partem Italiae, quae magna Graecia uocabatur.
quibus uerbis summa eorum omnium, quae a me
hodie dicta sunt, continetur. Iustitia, inquit,
ceterarum omnium uirtutum parens & altrix uocanda
mibi uidetur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam
aut temperans sit aut fortis aut prudens. est enim
harmonia quaedam & pax totius animi cum apto &
composito motu. Illius autem quanta sit uis, magis
e ceterorum habituum inspectione cognosci potest.
Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent;
huius ad omnia, quae composita sunt & ad multitudinem.
Ea igitur in mundo quidem providentia uocatur,
& harmonia, & iudicium, & mens deorum, qui ita
statuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum
constitutio merito dicitur. In priuata domo, uiri
quidem & uxoris mutua concordia, seruorum autem
in dominos bonus animus, & uicissim in dominis amica
& beneuola seruorum procuratio: in corpore autem &
animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima
sunt, uita, & bona ualētudo, & integritas uirium:
tum autem sapientia omnisq. scientia. Quae igitur
una & totum & partes ita regit & seruat, efficiens
omnia inter se concordia*
& ami-

Et amica, quid ni communis omnium parens &
 altrix omnium suffragijs praedicetur? Haec il-
 le. Ego autem ad huius uirtutis tractationem
 & cognitionem, & ad has pulcherrimas animo-
 rum epulas nobis omnibus ab Aristotele para-
 tas uos, auditores, uoco. Cogitate, quid aga-
 tis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est.
 Qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus.
 Utinam ex me quoque tertium argumentum su-
 mi posset ad animos uestros excitandos. Sed quo-
 minus doctrina & ingenio ualeo, eo plus labo-
 ris ac diligentiae afferam. Nullus autem est,
 quin adhibito labore efficere aliquid & nauare
 possit. Multum a me operae iampridem in hoc
 libro positum est: multae noctes uigilate, ut
 ad illius intelligentiam peruenirem: praecipue
 olim, cum in iuris ciuilis fluidia incumberem:
 ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelli-
 gebam. Non puto me usque adhuc ualde fefel-
 lisse uestram de me opinionem: neque saepe id,
 quod pollicitus sim, non praestitisse. Mibi cre-
 dite: si quantum ego ad docendum, tantum uos
 ad discendum diligentiae afferetis, efficiam, ut
 multos magnosque fructus ex huius libri cogni-
 tione capiat.

ORATIO SEPTIMA

HABITA . ROMA E

XVI . ID . NOVEMB.

ANNO . 60 . D . LXV

CROESVM olim Lydorum
regem opulentissimum, peten-
di oraculi causa, Delphos mi-
sisse accepimus, qui sciscita-
rentur ex Deo, non leue quid-
dam & nugatorium, ut an-
tea, cum clam in eodem abeno testudinem simul
& agnum coquens, experiri uoluerat, numquid
eorum quae azerent homines deum lateret: ne-
que quid facere oporteret, ut ex se procrearet
liberos: neque ecquid aduersus Persas bellum
suscipere deberet, neque denique quidquam si-
mile eorum, quae prius quaesiuerat: sed rem o-
mnium multo maximam, multoque dignissi-
mam, in qua cognoscenda plurimum ab omni-
bus

bus operae ac studij collocetur : quomodo felicitatem consequi , & quid agens , id quod supererat aetatis beatissime transigere posset . Sapienter hoc quidem , & non pro ea , qua plerisq. in alijs rebus usus est , inconsiderantia & termeritate : quod de uia , quae ad summum bonum ferret , neque statuendum sibi ipse , neque cuiusquam hominis fidendum consilio ; sed deum consulendum iudicauit . Responsum autem ei redditum est plane praeclarum , & illa , quae cum de Apollinis sapientia erat , opinione dignissimum : non si maximos auri argentique acervos exstrueret , non si multos exercitus aleret , non si terminos imperij sui longe lateque proferret , sed si se ipse cognosceret , ita demum beatum fore . Iam , etsi apud nos , qui uera religione imbuti sumus , nihil Apollinis ualere debet auctoritas : tamen eiusmodi oracula , quae praeceptum aliquod utile ad instituendam uitam continent , amare & magnificere debemus . Constat enim , ea nihil esse aliud , quam insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias , quae quoniam diuinitus immissae in eorum animos uidebantur , ad deum referebantur auctorem . Quoties igitur audimus , Apollinem respondisse Croeso , beatum eum fore , si se cognosceret : quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus : toties illud cogitare debemus , magnum

gnum quoddam bonum esse cognitionem sui: cum inter omnes omnium aetatum sapientes uiros conuenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquemque nostrum in plura aut grauiora mala, quam sui ipsius ignorantiae, prolabi. Quod cum ita se habeat, omnibus uiribus elaborandum est nobis, ut cognitionem nostri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam uitam situm est, consequamur. Sed in hac re illud primum uidendum est, quid sit nosse se: ne, eo secus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorsus non potest, ut recte id faciamus, quod iubemur, nisi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade prima multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendat. Semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud esse. Vti autem homines & partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, & toto corpore: ex quo effici, ut, quantum inter artificem & instrumentum interest, tantum inter hominem & corpus interest: quam sententiam & Aristoteles libro decimo ethicorum comprobauit, & apud Ciceronem libro sexto de rep. his uerbis Africanus expressit. Mens cuiusque is est quisque: non ea figura, quae digito demonstrari potest. Quod si homo

non

non corpus est, sed animus: qui iubet, ut nos-
 ipsos noscamus, illud uidelicet iubet, ut nosca-
 mus animum nostrum. Atque hoc a Platone
 acceptum ita extulit idem Cicero libro primo
 Tusculanarum disputationum. Est illud qui-
 dem uel maximum, animo ipso animum uide-
 re: & nimirum hanc habet uim praeceptum A-
 pollinis: quo monet, ut se quisque noscat. Non
 enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut
 staturam, figuram ue noscamus: neque nos corpo-
 ra sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo
 dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, No-
 sce animum tuum: nam corpus quidem quasi uas
 est aliquod animi aut receptaculum. Duo sunt,
 quae hactenus probare studuimus: eximium quod-
 dam bonum esse cognitionem sui, & nosse se ni-
 hil esse aliud, quam nosse animum suum. Nunc
 antequam progrediamur ulterius, illud admo-
 nendi estis, unam eandemq. rem non uno eodem-
 que modo a diuersis artificibus considerari. An-
 gulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum
 librorum, alia ratione considerat Geometres,
 alia faber. Sic & hominem aliter medicus,
 aliter pictor; & animum hominis aliter physi-
 cus considerat, aliter politicus. Physiци, quae
 sit animorum natura, quaerunt: simplex, an
 composita atque concreta: corporea, an expers
 corporis: mortalis & caduca, an immortalis &

aeterna : sit ne totus animus in qualibet parte corporis , an unaquaeque illius facultas suam in corpore sedem quasiq. domicilium habeat a ceteris secretum ac separatum . Nos quaecumque de ijs & talibus ab eis , dumtaxat religioni nostrae consentanea , traduntur , tamquam uera & indubitata ponentes , animum ea tantum ratione consideramus , qua uel deprauari & corrumpi uitijs , uel uirtutibus perfici & ad Dei similitudinem , quantum natura patitur , perducipotest . Quare cum hodie nobis illud propositum sit , ut ex Aristotelis , in ijs libris qui ad moralem philosophiam pertinent , sententia , de animi humani partibus , deq. uniuscuiusque illarum perfectione uerba faciamus , (hoc enim potissimum modo praeparandos esse uos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quae in huius sexti libri explicatione traduntur) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostrae , eamq. suis regionibus ac terminis circumscribemus : ut ab ijs quae physicorum sunt abstinentes , ea tantum quae ad munus nostrum proprie pertinent explicemus . Hoc loco prope supernacaneum esse iudico , petere a uobis , ut me attente audiatis . Certe enim ea uobis caussa huc uenien disuit . Et ut ridiculus fuerit balneator , si , quos lauandi caussa in balneas ingressos uidet , ab eis multis precibus petat , ut lauent : ita ego mihi uideor

uideor ridiculus fore, quod facturum huc conueni-
stis, id si, ut faciatis, uos, rogem. Oratorum iste
mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se at-
tentissime auditum iri: tamen attentionem pe-
tunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam,
si aliter fecerint, aduersus artis suae praecepta
fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu di-
gna adferam; uestrum, ne ea praeteruolare pa-
triamini, sed singula diligenter expendent, pe-
nitus demittatis in animos uestros. Mibi, ut ne
ad id, quod mearum partium est, praestandum
imparatus uenirem, prouisum est: uos quoque ad
me qua soletis benignitate & attentione audien-
dum satis uestrapte sponte paratos esse confido.
Animi nostri siue partium siue facultatum biper-
tita diuisio est. partim enim ipsarum ratione
praeditae sunt, partim rationis expertes. Ac
ratione quidem praeditas eas uocamus, quae ex
omni animantium genere in solis hominibus; ra-
tionis autem expertes, quae etiam in bestiis at-
que ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Ra-
tionis expertes (ab eis enim exordiri & ab infi-
mis quasi per gradus ad summa contendere de-
creuimus) duplicem ipsae quoque habent uarie-
tatem. Aliae enim sunt, quae uitam conti-
nent; aliae, quae animal constituunt. Quae ui-
tam continent, tres sunt: quas illa & in rebus
inueniendis acutissima, et in eisdem appellandis

disertissima Graecorum natio uocat τὸ σπῆτικόν,
τὸ αὐξήτικόν, τὸ γινντικόν. Nos quia uetera
quidem Romana uocabula, quibus haec exprima-
mus, non habemus; ijs autem, quae postea cusa
sunt, uti propter quandam, ut uerum fatear, stul-
tam & ineptam religionem non audemus, unum
in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusq-
uim nutriendi, uim augendi, et uim procreandi.
Hae omnes non in animalibus modo sunt, ue-
rumetiam in stirpibus. Quae autem constituunt
animal, duorum ipsae quoque generum sunt. par-
tim enim cognitione quadam & apprehensione,
partim appetitione & declinatione cernun-
tur. Illas γνῶστικὰς Graeci, has ὀρεκτικὰς uocant.
γνῶστικὰ in animalibus sunt duae, sensus &
phantasia: utendum enim est hoc, quando latino
caremus. Sensibus apprehenduntur singula tan-
tum non etiam uniuersa, nisi quatenus sunt in
singulis. non enim lapidem aut lignum proprie
ac per se uidemus; sed hunc lapidem & hoc li-
gnum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc
lignum, sed huius lapidis aut ligni colorem. Sen-
sus enim non percipit essentiam, ut Ciceronem
locutum esse aiunt, siue, ut posteriores locuti
sunt, substantiam: sed ea tantum, quae ei adiun-
cta sunt: neque rosam aut uidemus aut olfaci-
mus, sed rosae odorem olfacimus, colorem uide-
mus. Sensus autem sunt, ut notum est, numero
quinque:

quinque : quorum tactus in omnibus est animalibus , ceterum alij in alijs desiderantur . Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam , & ut Graeci loquuntur , typos recondit ac continet : ac praeterea iudicat de quibusdam , de quibus sensus exteriores iudicare non possunt : ut hoc flauum esse dulce : & hunc , qui accedit , esse Socratem . Sensus in eo , ad quod proprie percipiendum aptus est , numquam fallitur : dum & interuallum moderatum sit , & instrumentum , & id , quod interijcitur , probe affectum . at phantasia saepe fallitur : ut cum in picturis eminere uidentur quae plana sunt : ut cum remus in aqua inflexus uidetur : ut cum cani Aesopeo imago carnis in aqua caro uidebatur . Hanc inesse in bestijs uel ex eo cognoscimus , quod earum pleuraeq. & meminerunt & somniant : ut equi , ut canes : quorum neutrum sine ea de qua loquimur facultate facere possent . Ex eis nascuntur illae , quas in persequendo fugiendoque cerni , & Graece *δρετικὰς* uocari diximus , Nam cum omnem sensum uoluptas aut molestia comitetur : quarum altera naturae consentanea & amica est , altera aduersa & inimica : fit , ut nullum animal sit , in quo non insit naturalis & appetitio eorum quae iucunda & fuga eorum quae molesta esse uideantur . *Ορετικὰς δυνάμεις* Aristotelis interpretes Hammonius , Eustratius , & alij uulgo , duas

tantum faciunt, ἐπιθυμῶν, καὶ θυμὸν. Sed intelli-
 gendum est, in omnibus animalibus exsistere &
 ex bono praesenti laetitiam, & ex eo quod
 nondum adepta sunt cupiditatem, & aegritu-
 dinem ex praesenti malo, & metum ac declina-
 tionem; si mali quid imminere uideatur. Haec
 Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipso lo-
 co dicere memini, propria hominis, non ei cum
 ceteris animalibus communia esse uoluerunt.
 Neque enim metuere bestias, sed quasi metue-
 re: nec cupere, sed quasi cupere: eodemque mo-
 do neque uera ipsas laetitia, neque uera molestia
 affici: sed utriusque imaginem modo quandam
 ac similitudinem habere. Quam opinionem, ut
 stultam & deliram, exagitant Plutarchus, Ga-
 lenus, Porphyrius, alijq. Sed Stoici, si dogma-
 tum suorum constantiam ac conuenientiam re-
 tinere ac conseruare uellent, ita dicere neces-
 se habebant. Haec enim omnia ita definiebant,
 ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione bo-
 ni praesentis, laetitiam; ex opinione mali praesentis,
 molestiam: ex opinione boni imminen-
 tis, cupiditatem; ex opinione mali imminen-
 tis, metum. Cum igitur opinio in solis sit ho-
 minibus; sequebatur, ut ea quoque hominum
 propria essent. Sed uerius est haec omnia con-
 uenire etiam in bestias: neque ex opinione tan-
 tum exsistere, sed etiam ex sensu aut phantasia
 boni

boni mali ne aut praesentis aut imminētis. Omnes igitur illae facultates, de quibus haecenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem. In homine eae quae Graecorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur, etsi ratione praeditae non sunt, rationem tamen audire, & eius obtemperare imperio possunt. Quorum utrumque nobis paullo enucleatius explicandum uidetur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quivis facile intelligat, quod ratio ipsa secum pugnare non potest: at saepenumero laetitiam, molestiam, cupiditatem, metum rationi aduersari uidemus. Rursus, esse ijs omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quod suscepti praeter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque recte ex Aristotelis sententia dicitur, τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διπλὸν εἶναι. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἀπλῶς ἄλογον εἶναι, καὶ κατ' ἐξ ἑνὸς τρόπου λόγῳ κοινωνεῖν: τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μετέξει δὲ τίνι λογικόν. Haec latine ita expedite, & ut ita dixerim, rotunde explicari non possunt: Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc & omne militabitur bellum, in uestrae spem gratiae. Conabor si qua ratione possim haec ita latine eloqui, ut intelligantur.

gantur. Earum animi nostri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quaedam ita sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem sunt quinque, uis alendi, uis agendi, uis generandi, sensus, & phantasia. Nam hae omnes & communes nobis sunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi possunt. At eae duae, quarum in altera uis est concupiscendi bonum propositum, eiusq. adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cum iam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam bestiae. nam & concupiscunt, & laetantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod saepe numero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. qualis est Ouidij Medea, quae se ait uidere quidem & probare meliora, deteriora autem sequi. Nullo autem modo fieri potest, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione esse cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas esse tamen in homine rationis quodammodo parti-

participes? quoniam eas rationis audire imperium, eiq. parere interdum uidemus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles diuinam illam & numquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφωι τερόν γε θεὰ ἵπτος ἐρύσασθαι.

Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον. ὡς γὰρ ἄνθρωπον.
Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furentis impetus ratione cohiberi: uereq. dictum est ab antiquo poeta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentue quibus non oportet, aut plus minusue quam oportet: eodemq. modo qui aut cupidi sunt aut timidi, aut contrarijs uitijs laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo hominum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae
virtu-

uirtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quae usitato iam & recepto uocabulo Morales nominantur. Sequitur, nunc ut eam animi partem consideremus, quae suapte natura ratione praedita & hominum propria est: cuius etiam ipsius uires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt: Appetitionis duas, uoluntatem & *ὑποαίρεσιν*, quam uulgo electionem uocant. quarum uoluntas semper tendit ad bonum; *ὑποαίρεσις* uariat, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium explicaremus, et in librum septimum, ubi de continentia incontinentiaque disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, *δόξαν* id est opinionem: *διανοίαν*, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore, uocare institui: & *νόον*, quem aut mentem aut intelligentiam uocemus licet. Mentis cum sensu ac praecipue cum sensu oculorum magna quaedam similitudo est: unde et saepe Aristoteles oculum mentis uocat: & dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore: et, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Vt enim sensus, ita mens quoque extremorum est: sed sensus eorum quae sunt inferiora demonstratione, mens eorum quae supra omnem demonstrationem. Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illae ab omni contra
gione

gione materiae separatae: apprehenduntur mundi & eorum quae illius ambitu continentur. primordia, ceteraque eiusmodi, quae multis magnisq. obscuritatibus inuoluta & in intimis rerum omnium parentis naturae recessibus abdita & retrusa ijs demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo caelestem quandam in terris uitam agunt. Ad illud mentis lumen cum se applicuit & admonuit diuina, in qua inest uis ratiocinandi, et ex alijs alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione existit, & exoritur illa omnium uirtutum suprema, quam magnificentissimo uocabulo Sophian Graeci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non potest: recteque iudicauit siue Thales Milesius, siue quis alius, non enim inter omnes conuenit: solum Deum esse sapientem. Sed tamen priscis temporibus qui de Deo rebusque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum causis differebant, earumque rerum cognitione ceteris excellere uidebantur, eos Sapientes uocabant. Sapientiam autem esse dicebant cognitionem diuinarum humanarumque rerum, et causarum quibus eae continentur. Primus Pythagoras arrogantiam uerbi fugiens, non sophon se, id est sapientem, sed philosophum, id est sapientiae amantem esse professus est: ab eoque deinceps qui se ijsdem quibus ille studijs dediderunt, philosophorum appellationem retinuerunt.

runt. At mente in rebus tam sublimibus tam-
 que arduis uti paucissimis hominibus datum est.
 Pleraque pars in foedissimo eodemq. tenacissimo
 corporearum cupiditatum coeno haerentes, &
 quasi clavis quibusdam, ut Plato loquitur, ter-
 rae affixi, ad diuina & caelestia ne adspirare qui-
 dem possumus. Quod cum ita sit, in omnibus ta-
 men hominibus lucent quasi scintillae quaedam
 illius luminis quibus fit, ut principia disciplina-
 rum, & communes illas sententias, quas ἀξιό-
 μاتا aut κοινὰς ὑποτάξεις uocant, ita uideamus,
 quasi ea quaecernuntur oculis, eisq. sine caussa fir-
 mius etiam ac certius, quam ijs quorum caussam
 tenemus, assentiamur. Ad quas cum se admonit
 ἡ διάνοια, & ex illis alia quaedam necessario
 collegit, efficitur ἐπιστήμη, id est scientia, quam es-
 se aiunt cognitionem rei per primam, propriam,
 & necessariam caussam. Quid mens proprie,
 quidq. διάνοια sit, diximus, simulq. paucis tum
 sapientiae, cum scientiae originem ostendimus.
 Quarum utraque ad eam uim mentis pertinet,
 quam Graeci ducto a contemplatione uocabulo
 τοῦ θεωρητικὸν uocant. Est enim & altera quae
 ab eis dicitur ὁ πρακτικὸς νόος, aut latiori nomine
 & aptiori ad omnia cōplectenda, ὁ νόος ὁ ἐνεχάτης,
 quasi tu dicas mentem, quae non simplicem, ut
 illa, ueritatem sibi propositam habeat, in eaq.
 acquiescat, sed referatur praeterea a lio, ut ad a-
 ctionem, aut ad operis alicuius molitionem et ef-
 fectio-

fectionem. Hac aut uideamus duce natura, aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cuiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem: colendam esse iustitiam: ab iniuria abstinendum: uim ui repellere ius fasque esse: itemque alias quae quasi principia sunt ac semina artium ad uitam necessariam. Ad haec principia cum accessit primum διὰ νοῦ, quae ut dixi alia cum alijs comparans, alia ex alijs netens progreditur ac prouehitur paullatim longius: deinde diuturnus usus & experientia cum accurata et diligenti animaduersione ac notatione eorum quae eueniunt in uita, existit illa magistra uitae, omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium uirtutum dux gubernatrixque prudentia. eademque illa ui excogitatae, auctae, & ad summum perductae sunt artes illae, quibus aut nullo modo, aut certe non satis commode carere poteramus. Reliqua est opinio, uarium & multiforme monstrum: quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus est: non tamen eis se finibus continet: sed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiscet atque perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro prudentia

tia uenditans, homines nimium fidentes sibi, in grauissimos ac perniciosissimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, et instabilis est, nullius uirtutis origo tribuitur: nisi quod bona opinio de ijs quae sciri possunt praeparatio quaedam est ad scientiam: bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo uero, ut in disciplinis quaedam ponuntur, quibus sine ulla dubitatione credendum est: ita ait Aristoteles opinionibus ac sententijs senum & eorum quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac prouidos effecit, in consilio capiendo & in instituenda uita maximam fidem habendam esse: eas enim eandem uim ad prudentiam, quam illa principia ad scientiam, obtinere. Dixi breuiter, ut proposueram, de omnibus humani animi facultatibus: et quamquam hanc totam disputationem quotidianis uerbis & inornato dicendi genere contexui, tamen confido eam uobis non minus gratam fuisse, quam si omnes undiq. flosculos colligens, omnes dicendi lepores ac festiuitates aucupans, concinno quodam ac modulato uerborum sono aures uestras demulcere studuissem. Potestis autem facile perspicere ex ijs quae dicta sunt, quibus de rebus in hoc sexto libro explicando disputaturi simus. Nam cum in superioribus libris, earum uirtutum, quae sunt in illa parte animi, quam per se ratione carere, sed rationi tamen parere posse diximus,

mus, natura pertractata sit: in hoc de uirtutibus illius superioris ac diuinioris partis, hoc est de intelligentia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimum de prudentia differemus. Quid igitur? finem ne statim faciam, (id enim a me iam expectari uideo,) an priusquam desino, ad haec toto pectore amplectenda paucis uos cohortabor? Ego uero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad persequendam pulcherrimam & fructuosissimam studiorum uiam, ullo aut loco aut tempore mea uobis cohortatio defuisse uideatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis uobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis uoluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eicienda sit? Vbi, quaeso, istam egregiam indolem, quam in plerisque uestrum uidemus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem aetatis ad concipienda doctrinae uirtutisq. semina omnium aptissimam, aut honestius, aut suauius, aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari; quo ad discendum inuitari atque allici possit; cuius non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum & remotarum a cogitatione uulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principijs humanarum actionum
 euoluen-

euoluendis, in patefacienda sapientiae, scientiae
 que natura, necessario tractanda erunt. Est quem
 non tam ardua & sublimia, quam in quotidiano
 usu posita, et ad instituendam uitam accommoda-
 ta, delectent? Vtilissimis ad uitam praeceptis au-
 res eorum qui me audient quotidie personabunt.
 Est cui antiquitatis cognitio & ueteris historiae
 commemoratio iucunda sit? At nos quidem sci-
 tis uix ullum praeceptum tradere solitos esse,
 quin ei illustrando repetitam ex Graeca Roma-
 naq. historia exemplorum lucem adhibeamus.
 Poetarum alius amoenitate ducitur? Nos uero
 ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima
 quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras
 eius quasi salis adspersione condimus. Graecam
 linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie
 Graece loquentem audiet: qui ea lingua dictus est
 aureum orationis flumen fundere. Latinam ante
 ponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex
 optimis Graecis non pessima Latina faciamus:
 neu quis a nobis audiendis, tamquam in latine lo-
 quendo non satis diligentibus, absterreatur. Om-
 ninoq. quicumque tãtam huc animorum alacri-
 tatem tantamq. discendi cupiditatem adferent,
 quantam ego rerum optimarum uarietatem, &
 quantum perspicue docendi studium adferam, fa-
 xo, numquam eis ueniat in mentem, quod docen-
 ti mihi assiduam operam decderint, paenitere.

ORATIO

OCTAVA

HABITA . ROMAE

ANNO . M . D . LXVII

NON eram nescius, cum hanc
Pandeſtarum interpretanda-
rum provinciam ſuſciperem,
ſore, ut multis ſermonem da-
rem: quibus mirum ac nouum
videretur, me, qui tot annos
in hoc docendi munere ita conſumpſiſſem, ut eos
modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam
aut ad philoſophiam pertinerent, mutata ſubito
uoluntate, ad tractationem iuris ciuilis tam lon-
go interuallo redire: a quo me plerique iam pri-
dem animum omnino auocaſſe, & ad mitiora ſtu-
dia, tamquam ad Sirenium ſcopulos, adhaeſiſſe,
aut quaſi loti cuiuſdam Homericae, ita illorum
dulcedine, ac ſuauitate captum, huius iam ne
per ſomnum quidem meminſſe arbitrarentur.

H

Quibus

Quibus ut satisfaciam, simulq. nobis omnibus huius consilij atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto studiorum meorum cursu breuiter commemorare constitui: quae si audire ac cognoscere graue non erit, spero fore, ut grauissimi quidem & eruditissimi homines, quos hic adesse uideo, factum meum non improbent: nos autem optimi & studiosissimi adolescentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiat. Cum enim, quae praecipue res progressus meos retardauerit, meq. decurso iam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, reuocauerit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi uestris rationibus consuletis. Ego igitur, ut primum puer grammaticorum & rhetorum praeceptis uisus sum utcumque imbutus esse, leniter gustatis dialecticae principijs, ceteris autem philosophiae partibus ne a limine quidem salutatis, nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad ius ciuile appuli: & ijs doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo processeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, et in argumentando satis acutus, & in respondendo non incautus, & quacumque de re ageretur, abunde loquax

loquax essem : & , quod multis palmarium uidebatur , multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare , multorum interpretum nomina recensere , multos uersus , multas paginas , multas columnas , porticus etiam , ut opinor , & peristylia , & intercolumnia , nullo negotio , numerare quamlibet multa possem . Cum ipse me eo nomine circumspiciebam , meque pulchrum , ac beatum putabam , tum uno ore omnes , ut ait Comicus , omnia bona dicere , & laudare fortunas meas , qui tantula aetate tantam mihi , ut ipsi putabant , sapientiae ; ut res ipsa docuit , stultitiae & inanium opinionum supellectilem comparassem . Iam omnes me mei foro & cancellis & subsellijs destinabant : magnamq. in spem uenerant , rabulam me aliquem non in postremis fore , confidentem , acrem , contentiosum , praesertim cum & natura essem firmis lateribus , & uoce magna , & , quod caput est , illi me quos dixi magistri , si non multum sapere , at certe , quod apud eos pro eodem erat , multum audere multumq. clamare docuissent . Quid uerbis opus est ? Inibi iam erat , ut illud uitae genus ingrederer , cum Deus (Deus enim fuit : neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit , ut quaedam Budaei & Alciati et aliorum eiusdem notae hominum scripta , quae numquam ante illud tem-

pus adspexeram, in manus meas uenirent. Quaecum evolueret coepissem, passimque in eis multa reperirem, quae de magistris meis numquam audissem: multas sententias, quas illi meritas ac firmas esse docuissent, grauissimis argumentis conuulsas ac labefactatas, multa ex Graecis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebrae essent: nolite quaerere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de caelo decidisse: aut in alium quendam orbem delatus esse: neque aliter affectus sum, quam egeni & inopes homines interdum solent, qui cum totam noctem somniant se diuites repente factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi suae obtenta tellis araneorum uident. Quid facerem? ego ille paullo ante tumidus & ferox, cum mihi de repente uultus, animus, uerba cecidissent: iamque suffusus pudore, uerecundarer inter eos uersari, qui de me ita magnifice senserant: subduxi me clamculum ex illis, in quibus diu merneram, castris, & in Graeciam nauigavi: id est, ad Graecarum litterarum & disciplinarum magistros me contuli: eademque opera perlustraui etiam uetus illud Latium: id est, omnes ad unum ueteres linguae Latinae scriptores diligenter & accurate peruolutani, sedulo undecumque omnia colligens,

gens, quibus mihi iurispudentia instructior & ornatio fieri posse uideretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae spatijs saepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis hortos inuisos praeterij, quamquam uenenum, quam salubrium herbarum feraciores, neque disiectas ueteris illius Poeciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam uoluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipsa uenerunt: ita inuit me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iuris ciuilis flumina, per quae, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio nauigarent. Interea, ut paterfamilias, qui, mercaturae caussa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieq. animo caram domi uxorem reliquit, saepe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam, aut scite tornatum anulum, aut monile bacatum, aut segmentatam uestem, aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit: studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reuersus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus uagantem numquam ea cura ac cogitatio

deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad iurisperitiam reuenterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum esset. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Vlixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam uersus: itidem ego ad iurisperitiam identidem reflectebam oculos: & ab eamdiu abesse me, uix satis aequo animo ferebam. Quinetiam, ne me amoeniores illae disciplinae usu quodammodo suum facerent, multa saepenumero faciebam usucapionis interrumpendae gratia: quod & mea qualiacumque scripta declarant crebris iuriconsultorum adpersa sententijs, & quotidianae disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petatum intexebatur, non obscure indicabant. Nunc, cum mihi uidear non ea quidem omnia, quae animo conceperam, perfecisse, sed usque eo tamen progressus esse, ut ijs, qui iuris ciuilibus cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim: putauit tempus iam ipsum postulare, ut prodirem, & nauatae in hoc genere studiorum operae specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimum extra ordinem interpretari uoluerim, causa haec fuit. Videbam cruditissimos in hac scho-

la

la uirōs, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset iurissprudentia, non certius, aut copiosius, aut maiori cum dignitate uideatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acute, aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam quod admirer, in nullo habeo quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae, eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in grauium & arduarum quaestionum tractatione uersantur: exquisitam singularum uocum explicationem, ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut praetermittunt, aut modice attingunt. Planeq. si ad eos audiendos ij tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumq. exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo uereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitauit igitur, si pro mea uirili parte huic incommodo mederi stude-
derem, neque inuidiosum id mihi, neque inuti-

le alijs fore . Nam neque inuidiam habet ullam , quod ab alijs neglectum iaceat , id sumere : & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum , sed & gregariorum militum , & calonum quoque ac lixarum aliquis usus est . Neque , si gubernatorum in nauis regenda praecipuum est munus , non ij quoque utiles sunt , quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor . Quamquam , si id quod res est fateri , si recta & uera speciosis ac fucatis anteponere , si , quanti res quaeque sit , non quanti uulgo fiat , spectare uolumus : multo plus est in hac pura & simplici uerborum explicatione momenti , quam plerique fortasse suspicarentur . Nam cum uerba , ut ait Aristoteles , sint eorum , quae animo concepimus , notae : fieri nullo modo potest , ut , qui uim uerborum non percepit , eam sententiam , quae illis uerbis expressa est , assequatur . Itaque & idem Aristoteles alibi ait , eos , qui , quid quoque uerbo proprie indicetur , non satis intelligunt , in rebus iudicandis saepenumero falli : & apud Platonem Cratylus ex uerborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit . Et quis tandem est , qui nesciat , patrum aiorumque nostrorum memoria , cum peruersa quaedam ac pestifera opinio inualuisset , nihil cultum orationis , nihil historiae ueteris notitiam , ad eos , qui
graves

graues ac serias disciplinas tractarent, pertinere, Graecas uero litteras etiam impedimento esse, quanta & quam densa caligo uniuersum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque uerborum neglectum rerum ignoratio consecuta sit? Sed, quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, ueteres iurisconsulti, in explicandis legibus, senatusconsultis, edictis praetorum aut aedilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum, quam quaeso uiam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum uocum ui ac proprietate tam multi tamque assidui sunt, ut magnam industriae suae partem in eo consumere uideantur. Quod prolatis ac productis ipsoꝝ locis probarem, si, quam facile, tam necessarium esset. Antistium Labeonem iurisconsultum nobilissimum cum alicubi ualde commendasset Gellius, ad postremum addit: Latinarum uocum origines rationesque percalluerat: eaque praecipue scientia ad enodandos iuris laqueos utebatur. Hos me sequentem duces, nemo, ut opinor, merito culpaue-rit. Quam igitur interpretandi uiam nobis Ulpianus, Paullus, Gaius, Marcellus, ceterique iuris antistites praeiuerunt, eam sequemur, & eorum uestigijs, quantum uires nostrae ferrent, insistentes, summa ope conabimur, efficere,

cere, ut neque praetermittamus necessaria,
neque inutilia conſectemur: & quotidie tamen
aliquid minime uulgare minimeq. contritum
adferamus. Quod ut iam nunc perſpicere poſ-
ſitis, dum ad titulum de inſtitia & iure in-
terpretandum accedo, quaeso, diligenter at-
tendite.

D. I. X. 1.

ORATIO NONA

HABITA . ROMAE
PRID . KAL . MARTII
ANNO . 60 . D . LIX

QVOD antiquitus a sapientissimis uiris dictum est, non licere cuiquam mortalium, quid factururus, aut non factururus sit, certo pronunciare: quod in uita multa eueniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreueris: tum ea ut facias, quae numquam facere constitueris: id ego & saepe antebac in alijs, & in meipso nupex uerissimum esse cognoui. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium iam cum aliqua hominum approbatione uersatus, eo me, ut scitis superioribus mensibus sponte abdicaui: idque eo animo, ut, quod ex me saepe auditum est, numquam me postea eandem

dem provinciam susceptorum, numquam eosdem labores denno subiturum putarem. Cogitabam, satius esse desinere quam deficere: me, siue placuissem, satis iam spectatum esse; siue displicuissem, plus satis: satius esse cum desiderio, quam cum satietate discedere: utcumque esset, tradendam quasi cursu alijs lampada, qui & laboris patientiores, & doctrinae copia instructiores, institutam hic & inchoatam a nobis, maiore animo, quam uiribus, iurisprudentiae cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent, ad summumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde uidebatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua saltem fundamenta iecisse, & praestando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri uellent exemplo meo excitasse. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidia dederem: qui semper ignauorum uitam mortemque iuxta aestimassem: sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui: & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficere, conarer quidem certe, ut, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis studiorum ac fortunarum mearum patroni summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad externos, & olim

Et olim ad posteros perueniret . In hac me cogi-
 tatione defixum, & tamquam in portu, compli-
 catis uelis, ceterisque armamentis omnibus com-
 positis, quiescentem, uestra, Cardinales amplissi-
 mi, auctoritas expergisci denuo, & subductam
 iam nauim, mutato consilio, deducere, & uela
 uentis pandere coegit . Quae mihi res eo mira-
 bilior uisa est, quod non deerant homines & in-
 geniosi, & eruditi, & exercitati, qui uobis ad
 hoc munus obeundum ultro studium atque ope-
 ram profiterentur suam : quorum etiam unum a
 me ipso uere atque ex animo commendatum esse
 memini . Itaque, ut in historijs est, eos, qui M.
 Catonem in praeturae petitione superarant, i-
 psosmet mirari solitos, quod se tali uiro populus
 Romanus praetulisset : sic fateor, mihi mirum
 uisum esse, quid ita uobis potius libuerit, me a-
 lia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad
 uetus honorarium accessione reuocare, quam in
 locum meum aliquem ex ijs sufficere ac substitue-
 re, qui id, in beneficij loco, petebant . Quod ego
 neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non ue-
 strae potius humanitati, quam ulli merito meo
 acceptum feram ; & tamen non debeo esse aut ad-
 uersus dignitatem meam, aut aduersus uestra iu-
 dicia improbe curiosus . Nam, siue aliquid ef-
 fe in me, cur hic honos mihi habendus esset, iudi-
 castis, potius eniti ac contendere debeo, ut ue-
 stram

stram de me opinionem rebus confirmem, quam
ut uerbis resellam: siue, quod magis credo, uestra
tantum in eo humanitas, & quaedam erga me
uoluntatis propensio ualuit, non minus optabile
aut honorificum duco, a uobis amari, quam ma-
gna aliqua siue eruditione, siue eloquentia prae-
ditum iudicari. Illud quidem neque reticere, ne-
que dissimulare possum, recentem istam uestrae
erga me uoluntatis significationem magnum mi-
hi onus imposuisse, magnam curam & sollicitu-
dinem, magnam uigilandi, laborandi, contenden-
di omnes industriae meae nervos necessitatem at-
tulisse. Non enim mihi tantum elaborandum
est, ut, si quam mihi existimationem superiorum
annorum labores uigiliaeq. pepererunt, eam con-
seruem ac tuear: sed multo magis, ut uestra de me
iudicia sustineam, & aliqua saltem ex parte re-
spondeam illi expectationi, quam de me, ut ueri-
simile est, in multorum animis pondus auctori-
tis uestrae concitauit. Quod quidem me studio-
sissime constantissimeq. facturum uobis omni
adseueratione confirmo, daturumque operam,
ut haec, qua nunc cincti ac circumfusi estis, stu-
diosorum adolescentium multitudo, si nulla a-
liare, at certe industria & assiduitate uix a-
lium quemquam a uobis ad rationes suas ac-
commodatiorem huic muneri praefici potuisse
fateatur. Sed iam tempus esse uidetur, ut spe-
cimen

cimen nobis aliquod exhibeam eius rationis ac
 niae, quam & usque adhuc in docendo tenui, &
 nisi nos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tene-
 re decreui. Quod dum facio, date mihi obsecro
 hanc veniam, ut auertam a uobis orationem,
 atque ita differam, quasi ij tantum adessent,
 quorum caussa me, rude iam, ut arbitrabar,
 donatum, in hanc arenam denuo renocandum
 censuistis.

D I X I.

ORATIO DECIMA

HABITA . ROMAE
PRIDIE . NON . NOVEMB.
ANNO . 88 . D . LXIX

MAIOREM in dies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo, exornandi iuris civilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse uel uirium uel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodq. omnibus uotis expeto; plane perficiendum, requireretur: inuat tamen, tanti ac tam praeclari operis quali acumque fundamenta iacere, experiri si forte alios rebus omnibus instructiores commouere & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim:

sim : efficere denique ut quicumque olim de hoc meo conatu uere iudicare et poterunt & uolent, quiduis mihi potius, quam aut in diligenda recte docendi ratione ac uia iudicium, aut in eadem alijs commonstranda uoluntatem defuisse fateantur. Quibus enim rebus eius, qui quamcumque artem docere instituit, officium contineri arbitror, eas ut praestarem, & alias semper, et praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa sint, in quibus et multum operae posuisse me dico, et multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac sustinere meditantur : exponam ea, ut potero, breuiter, uobisq. potestatem faciam, ex ijs quae hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi quid a me in posterum non expectare tantum, sed etiam exigere debeatis. Existimo igitur duobus uerbis comprehendendi posse munus eius qui docet : uidendum enim ei esse, quid doceat, & quomodo. Prius illud eam uim habet : curandum esse ei, primum ut uera doceat; tum ut propria eius artis, in qua uersatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta & cohaerentia. Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat : quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Haec omnia

qui praestet, ut in docendo et uera tradat, & pertinentia ad eam artem quam docet, & ea ita distinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, & uerbis proprijs, significantibus, ab eorum qui pure ac nitide loquuntur consuetudine non abhorrentibus efferat, atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem de esse statuo: qui autem cum ea plene quidem & absolute praestare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet uirium confert, ut ad eas laudes quam potest proxime accedat, dignissimum esse, cuius honestissimos conatus, & industriam ad praeclara tendentem bonorum omnium perpetuus applausus approbatioq. comitetur. In his omnibus uarie peccatum esse uideo a multis eorum, qui quadringentos fere abhinc annos ius ciuile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretiosum, ut, quasi Atlantis humeris caelum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas sustineri putetur. Nam & multa saepe pro ueris falsa docuerunt: & referferunt libros suos alienissimis quaestionibus: & sine ullo ordine omnia tradiderunt; & cum latine loqui nescirent, nouum quoddam & monstruosum sibi confinxerunt loquendi genus, ut si ueteres illi Pauli, & Ulpiani, & Papiniani & ceteris uiris antistites reuiuiscant, multis interpretibus eis opus futurum sit, ad eos qui scripta sua interpretati

tati sunt intelligendos. At cur falsa quidem pro ueris tradiderint, non negauerim alias quoque fuisse causas: duas tamen praecipuas fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruersum quoddam studium contradicendi. Etenim cum tota reipublicae atque imperij Romani facies ita uersa atque immutata esset, ut nullum retineret ueteris formae uestigium, aliae consuetudines essent, aliae leges, alia religio, alij magistratus, alia iudicia: extincto autem lumine latinarum & graecarum litterarum, omnia densissimis ignorantiae tenebris sepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicae ignari, cuius leges & iura tractabant, tamquam in illumi nocte sine lumine errantes, saepe offenderent, saepe laborerent, saepe quouis potius, quam quo instituerant, peruenirent. Ad quod incommodum cum aliud accessisset ex praua quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam adsentiri, ac tum demum sibi pulchri ac beati uiderentur, si superiorum placita labefactare ac subuertere, ipsi autem aliquid, quod ante se nemo dixisset, adferre potuissent: quasi clauum clauo, sic opinionem opinionone trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum sit, in rebus iudicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, saepe

penumero, quae in plures probata sit, in tanta discrepantia ac uarietate dubitetur. Scitum autem est quod ait Plato, semper inter se consentire eos qui aliquid sciunt: nam neque sciri potest nisi quod uerum est: neque in quaque re uerum esse amplius uno potest. Iam, quod secundo loco posui, multas saepe ab eis inculcatas quaestiones, neque iuris ciuilis proprias, neque ad id quod in manibus erat ullo modo pertinentes, id quoniam uerum sit, dubium nemini umquam futurum est, qui eorum scripta uel per transennam, ut dici solet, adspexerit. Nisi forte quaerere, quae sit potestas ablatiui, ut loquuntur, absoluti, aut gerundi, aut relatiui QVI, QVAE, QVOD, et similia, quae uel referre piget, grammaticorum non est potius quam iurisconsultorum: aut quae sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem & notationem uocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialectici potius, quam iuris ciuilis professores, docere debent: aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus passim occurrunt, non melius & uerius ab ijs artificibus quorum propria sunt explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex ueteribus philosophis ut summum ac supremum huius uniuersitatis parentem atque opificem

cem Deum dicerent in orbe tondendo nihil aliud praestitisse, quam quod confusas & permistas inter se rudis materiae partes discreuisset certoq. ordine suis quamque in sedibus collocasset. Impia opinio, fateor. omnia enim non tantum digest sit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreauit Deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamquid in eo inesse crediderint: cum a quo nihil amplius quam confusas mundi partes in ordinem adductas esse dicebant, eum tamen ipsi quoque cum ceteris uerrissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum uocarent. Exstat praeclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil esse aut pulchrius, aut ad usum commodius quam ordinem: nihil contra aut adspectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confusionem ac perturbationem. At nostri illi cum dialecticem aut non didicissent: aut ita didicissent, ut non didicisse praestaret: quibus, quaeso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum saraginem reliquerunt? Ut si quis rusticus hordeum, triticum, uiciam, legumina in unum aceruum conferat, non illius aceruum horum commentarijs existimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cum in eos inspicio, saepissime Ouidiana illa de Chao in mentem ueniunt,

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer. Non aliter enim apud hos, ubi uerbi caussa de auctoritate magistratum agitur, dicitur etiam aliquid de testamentis: ubi de emptione & uenditione differitur, aliquid de poenis aut de auctoritate tutorum inseretur: nihil est denique quod certam sedem ac domicilium habeat: nihil quod non alienissimo aeque facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, numquam, nisi admonitus, diuinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias uestem non in uestiario, sed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo physicorum recensetur opinio ueterum quorundam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idque exprimebant hemistichio quodam, ut opinor, Empedoclis, *μᾶν ἐν παντί μίχεται*. Hoc an in physicis uere dicatur, uiderint qui illa tractant: in talium certe interpretum commentarijs ue. issime dici potest. Atque hoc sunt etiam qui eos de industria fecisse dicant, ut artem iuris obscuriorem, ac difficiliorrem cognitu redderent, & ad ceteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent discentium

ſcentium ingenia , peruolutandi ſaepe illas ingentes librorum moles , & omnia alieno loco potius quaerendi quam ſuo . Quod ſi uerum eſt , nam ego quidem aliam potius fuiſſe cauſſam ſuſpicor , neque ita de eis male ſentio , ut , cum melius poſſent , uoluſſe credam : ſed tamen ſi ita eſt , non obſcurum eſt , quam eis pro tam ſancto atque honeſto propoſito gratiam debeamus . Vltimus locus erat de genere dicendi , quo dixi eos , qui quid docent , uti debere nitido , perſpicuo , uſitato , tali denique ut ſine ullis ſalebriſ , ſine ulla aſperitate inſuat in aures animosque diſcentium , eisq. ſe non adſcita fucisq. ac pigmentis quaefita , ſed naturali pulchritudine ac ſuauiſſime commendat . A quo ij quos dico quam longe omnes abſuerint , quis non uidet ? Et ſunt tamen qui eos defendant : ut nulla eſt tam mala cauſſa quae patronos non inueniat : dicuntq. eloquentiam in eo qui ius docet , non requiri : ſatis eſſe ſi artem ſuam teneat : eius praecepta dum tradat , quibus ea uerbis pronunciet , nihil intereſſe . Citant etiam in eam rem uerba quaedam Ciceronis , quibus ait ſe in philoſopho eloquentiam , ſi adſerat , non adſpernari ; ſi careat , non admodum requirere . Nimum delicatos eſſe , qui in tanta praeclariffimarum rerum copia etiam uerborum concinnitatem requirant : & perinde facere , ac ſi optimos & ſaluberrimos cibos ſaſti-

direrent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum praeterea facilius intelligi ac percipi quae qualibuscumque uerbis sine defectu effertur, quam si quis in eisdem pura ac latina oratione exprimendis elaboraret. Postremo usu hoc iam & experientia, compertum esse, quibus uerborum cura est, eos exsuccos fere, & aridos; & exsanguēs; & grammaticos potius aut ludi magistros, quam ueros & solidos iuriconsultos euadere: cum contra, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subsellijs regnent, in omnium maioris momenti controuersiarum disceptatione ac dijudicatione dominantur. Quibus ut respondeam, primum dico, non existimare me eloquentiam, neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam, necessario requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen alijs ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quintilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo umquam

umquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiaris colloquio ab omnibus ingenuis & paullo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. fictilibus aequo animo cenare possum: praesertim si epulae sint, ut ais, exquisitae: sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius quam uomitum concitent. An tu conuiuatore feras, qui quamlibet lantos cibos in uasis coeno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod aiunt facilius intelligi quae ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos uerum esse. Balbi enim balbos, ut est in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentij & similium libris exercitati, & Latinae linguae intelligentes, nouos sibi de uerborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una saltem lingua est qua loquuntur, sed taeterrimus quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum uocum colluione, olens, ut seruus ille Plantinus ait, alium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor qui ex Averno afflabatur, superuolantes aues necare solitus dicitur,

dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud uirus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos noui optimo adolescentes & acutissimo ingenio praeditos, qui cum in alijs disciplinis exercitati, ad artem se iuris accingerent, talium magistrorum incondita uoce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improuisum aspris ueluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusq. repēte refugit.
Quod autem quasi firmamentum defensionis suae ponunt, non posse quemquam magnum iurisconsultum euadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura sit, pro Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito saeculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquam ne ex illo suo grege inquinare ac contaminate balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod institueram redeo. Dixi quattuor esse, quae qui ius docent praestare debeant: ut uera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum, Id qui non praestarent, culpaui. Dicit aliquis: Quid tu te igitur ea praestaturum esse prosteris? Non ausim tantum de me aut mihi aut uobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque

que plane imparatum esse me ab ijs, quae ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim praestitisse dicar summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Diecrastini conabor uiam uobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc locum: tum quid sit pactum, quae pactorum diuisiones: qui quibus pacisci possint: quique sint pactorum effectus. Haec crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorum uetorum fragmenta, quae in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda ueniemus.

D I X I.

ORATIO VNDECIMA

HABITA . ROMAE
POSTRIDIE. NON. NOVEMB.
ANNO . ∞ . D . LXXI

ONSTITVERAM hodie, nulla, ut Gaius noster loquitur, praefatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui, accedere: idq. et vobis utilius, et mihi convenientius fore arbitrabar, nisi me amici quidam, quorum & iudicio, et auctori tati plurimum tribuo, de fixa iam statutaq. sententia deductum, sibi potius quam mihi, hac in re morem gerere coegissent. Neque tamen eis plane adensus sum: sed, ut Homericus Iuppiter, partem eius quod petebant concessi, partem negavi. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea quae huius artis propria sunt ingrederer, sed

sed hoc anniuersarij laboris quasi uestibulum op-
pulari aliqua & magis ad omnium sensus accom-
modata disputatione exornarem, in eo non gra-
uate ipsorum uoluntati acquieui: quod auctores
erant, ut aliquod mihi undecumq. argumentum
sumerem, quamlibet remotum & alienum ab eo
quod ageretur, popolare modo, & plausibile,
& in quo ostentare uim ac copiam dicendi lice-
ret, id ut ipsos a me obtinere sinerem, ipse a me
non potui obtinere. Vix ista faciebam adole-
scens, cum & omnes uias perueniendi ad ali-
quam eloquentiae famam studiose conquirerem,
& ijs in artibus exercerer, quas qui tractant, in
eis haec non ferri modo, sed & requiri solent.
Hac uero aetate, & hac qualicumq. hominum
opinionem de me, & hoc suscepto munere, quod
ab omni uanitate longissime abesse debet: si pue-
rorum aut sophistarum in morem de comenda ac
pingenda oratione sollicitus sim, & sine ulla
necessitate eas mihi ad dicendum materias deli-
gam, in quibus belle ac commode aliquid dicere
posse uidear, ineptis fortasse gratum faciam:
quos semper fucata & inania omnia, magis
quam uera & solida delectant: grauium certe
ac cordatorum hominum non effugiam iustam ac
meritam reprehensionem. Obsequamur igitur
amicorum petitioni: sed ita, ut ne obliuiscamur,
quid deceat. Explicaturus sum eam par-
tem

tem Digestorum, in qua de iudicijs differitur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius reip. felicitatem: tum qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte & pro dignitate praesuturus sit: quae in iudicando seruanda, quaeq. fugienda uideantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: a philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more: sed hoc nostro scholastico, & umbratili, & sedato, non ad permouendos animos sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut et amicorum petitioni, si minus plene, at certe aliqua ex parte satisfiat: et hoc quamuis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis apte ac concinne cohaerere uideatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni ciuitate eorum qui iudicijs praesunt auctoritas, ut ex eis potissimum reip. felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim uere dixerunt ueteres, legem esse animam ciuitatis, & perinde felicem aut infelicem euadere unamquamq. ciuitatem, ut bonis malisue legibus temperata est.

Vtor

Utor hic legis nomine magis ad populi consuetu-
dinem, quam ad ueritatem: scio enim, si qua ma-
la lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam
esse. Sed si tantum positum est in legibus: le-
gum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint qui
eas exsequantur ac custodiant: & legum mini-
stri ac custodes magistratus, unde eos nomophy-
lacas Plato uocat: magistratum porro praeci-
pua uis in exercendis iudicijs cernitur: constare
opinor, qualia in ciuitate iudicia sint, talem
esse totius ciuitatis statum. Immo uero ea pri-
ma fuit antiquissimis temporibus caussa congre-
gandarum ciuitatum: ut essent, qui uim coerce-
rent, tenuiores a potentiorum iniurijs defende-
rent, suum cuique tribuerent, iuris aequabili-
tatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc
originem creandorum regum fuisse, quod uetu-
stissimum in terris imperij nomen est, Herodo-
tus, & ab eo mutuatus Cicero, tradunt. Itaque
reges ipsi antiquitus indicabant, ut Minos, cu-
ius singularis iustitia iudicem eum, ueterum o-
pinione, etiam apud inferos fecit: ut Tenes, cul-
tus apud Fenedios pro Deo: quem cum securi in-
sulam ex se dictam obambulare solitum tra-
dunt: eaq. percutere, quos, caussa discussa, in-
iuriam fecisse cognosset: ut Philippus Macedo,
quem etiam patienter tulisse accepimus, obiur-
gatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium
negauerat:

negauerat : cum illa retulisset , ne regnaret igitur , si audiendis ac diiudicandis causis uacare nolleret . Et perdiu , qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant , non reges , sed iudices uocabantur : ut intelligamus nihil esse tam regium quam iudicare . Siue enim priuata iudicia inspiciamus : uere ait Cicero , omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant : siue publica , omnium ciuium non fortunae modo , sed dignitas , existimatio , salus , eorum , qui iudicia publica exercent , fidei , religioniq. commissa est . Sapientissimus homo Democritus duabus rebus remp. contineri dicebat , poena & praemio : earum autem rerum utraq. in eorum manu est , qui munus sustinent iudicandi . Magna igitur adhibenda cautio est in iudiciis deligendis : eorumq. & singularis quaedam prudentia , & spectata probitas esse debet : ne si , aut errore ducti , aut cupiditate abrepti , permissa sibi potestate secus quam decet utantur , ipsa ciuitatis fundamenta subuertant . Ac ueteres quidem illi paucissimis uerbis iudicis officium concludebant : cum ita dicerent , legem esse mutum iudicem , iudicem autem legem loquentem . A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet , ut lex ipsa , si loqui posset , iudicaret : atque ita legem & iudicem inter se conspirare , ut sit lex quasi anima iudicis ; iudex , quasi

quasi uox legis. Et, quae admodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expellentem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantum ac ratione in disceptandis controuersis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim uerum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τέλει γὰρ ὁὐδὲν ἴσθαι. Huic incommodo sapientissimi quique ueterum quaecumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda: quam paucissima autem in potestate atq. arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graues causae adferuntur. Vna, quod multo maior numerus necessarius est iudicum, quam eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos et prudentes uiros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis, quam de certo aliquo negotio ac controuersia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus peruidendi ueri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges & in futurum prospiciunt, & uniuerse ac generatim feruntur, ut neque gratiae, neque odio locus esse possit. At iudicia & de praesentibus negotijs,

& de certis personis exercentur: ut & gratia, & odio, & inuidia, & miseratione, & ratione proprii alicuius commodi, aut incommodi, facillime abduci a uero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud praecipue obseruandum est, ut boni uiri eligantur: in quo ueteres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris nostris uiri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. & Horatius narrat patrem suum, cum sibi uirtutis & officij praecepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potissimum sumere solitum esse. Sic me, inquit, Formabat puerum dictis: & siue iubebat,

Vt facerem quid: habes auctore, quo facias hoc. Vnum ex iudicibus selectis obijciebat. & alibi cum uiri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter praecipuas ponit.

Quo multae magnaeque secantur iudice lites. Ac uidete, quantopere ueteres illi Romani, eos qui res iudicabant ab omni improbitatis suspitione puros esse uoluerint. Notationi atque animaduersioni censoriae non tribuebant auctoritatem rei iudicatae: neque si quis a censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quinimmo quosdam a censoribus e senatu eiectiones, ipsos postea censores fuisse legimus. Sed tamen, ut omnis etiam leuissima suspicio abesset a iudicum moribus, lege Iulia repetundarum

tundarum qui senatu moti essent iudices non poterant dari. Aetasetiam in iudicibus consideranda est: neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. cuius rei tres fere causae adferri solent. Vna, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. & improbum quidem esse aliquem ut cognoscas, uel unus dies sufficit, ut ait Theognis: at diu uixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuuenibus magnae & uehementes sunt animi commotiones, quas illi saepius quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. ἡ γέρον. ait Plato libro tertio de rep. ἀλλὰ γέροντα δὲ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque uero quilibet senex iudicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario aetatem requirit: ita aetas necessario prudentiam adfert. sed is demum, cui anteaetae uitae cursus & integritatis & prudentiae opinionem comparauit. Obseruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facile ad iudicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, uerendum uidebatur, ne saepe tales iudices non tam rationem munē is sui, quam magni-

tudinem munerum alienorum considerarent: ne-
 ue libentius in nummorum quam in argumeto-
 rum quae utrumque adferrentur ponderibus ex-
 pendendis occuparentur: & , utrius grauior es-
 set manus , eius causam quoque meliorem uide-
 ri pronunciarent . Atque ob eam causam iudi-
 ces non tantum ex moribus & ex aetate, sed et-
 iam ex sensu legebantur : quod Romanis alicubi
 obijcit Tertullianus . Cumq. iuris iurandi re-
 ligio maximum & sanctissimum fidei uincu-
 lum merito apud omnes existimetur , iudicaturi
 prius iurabant se ex legum praescripto iudica-
 turos : cuius rei frequens apud Demosthenem ,
 & alios mentio est . ne ue legum uerbis callide ,
 & subdole interpretandis ab earum sententia
 & uoluntate discederent , addebant , τῇ νόμῳ ,
 τῇ δικαιοσύνῃ , ut apud Demosthenem , aut , quod
 idem ualeat , τῇ ἀλήθειᾳ , ut apud Aristotelem in
 rhetoricis , & apud Iulium Pollucem libro octa-
 uo relatum est : quo significabant , se ita leges
 interpretaturos , ut rationi & aequitati maxi-
 me consentaneum uideretur . Quin etiam , ut ma-
 iore diuini numinis metu persunderentur , iudi-
 cabant in loco sacro . Quamuis enim Deus o-
 mnibus locis praesens est , eiusq. ut ait Aratus ,
 omnia plena sunt : in consecratis tamen locis
 magis omnes nescio quo modo illius praesentia
 commouemur . Atque hanc consuetudinem an-
 tiquissi-

tiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudices in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedilibus lapidis sacro in loco consedissee. οἱ δὲ ἤπορες, inquit, ἦατ' ἐπὶ ξυνοσίαισι τοῖς ἱερῷ ἐν κύκλῳ. Summa autem in eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones, quae possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur a uero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra ei uideri, quae pulchra non sunt, idem absolute de toto talium commotionum genere dici potest: prout quisque affectus est, ita res eis alias atque alias uideri. Arquatis, ait Varro, & ueternosis omnia lutea uidentur. febricitantibus amara, quae dulcia: aliter omnibus de rebus ebrii, aliter sobrii iudicant. Idem putandum est euenire ijs omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut inuidia, aut deniq. aliquo πάθει occupatus est. Docent philosophi, si sensus de rebus sibi obiectis uere iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητικόν uocant, ἀποίων id est omni qualitate, earum saltem, de quibus iudicandum est, uacuum esse. sic & iudicis animum in sola ueritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. Male uerum examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, ut omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum at

que ingeneratum omnibus sui amorem potest :
ideo ueteres neminem rei suae idoneum iudicem
esse uoluerunt : quod & apud iuris nostri aucto-
res saepe legitur : & ante eos ab Aristotele &
in ethicis, & in politicis dictum erat. Ne de fi-
lij quidem negotio idoneus index est pater. amat
enim eum ut patrem sui. & quamuis reperiun-
tur patres quidam, qui de filijs seuerissime iudi-
carunt, ut in externa historia Zalencus, in Ro-
mana Brutus, Manlius, alij : usitatus tamen
est : patres in filiorum peccatis conuiuere. Sed
hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpon-
tur iudices etiam donis : & ea causa fuit, cur ijs
legibus, quae de pecunijs repetundis latae sunt,
punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam
accepissent. Narrat Plutarchus ; Thebis olim
positas in publico fuisse iudicum statuas, easq-
sine manibus : quod indicio esset, nihil eos a quo
quam accipere debere : eius autem, qui indicio
praesideret, etiam sine oculis : quod ipso perso-
narum adspectu iudices interdum a recto abduci
arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem
gloriatur, M. Aquillium, in manifesto repetun-
darum crimine, hoc potissimum a se artificio li-
beratum, cum eum maestum ac sordidatum pro-
duxisset, tunicamq. eius a pectore discidisset, &
cicatrices aduersorum uulnerum ; quae ille pro
rep. acceperat, ostendisset. Ita iudices, quem ab
sentem

sentem forte damnassent, eum, adspectu ipsius commoti, liberarunt. Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset: cum multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu iudicum, & pectus eius papillasq. nudavit: qui adspectus tantum potuit, ut, quam omnium sententijs damnatum iri opinio erat, omnium suffragijs absoluta discesserit. ex quo institutum est, ut Ariopagitae noctu iudicarent. cuius rei praeter ceteros auctor est Lucianus. Sed et quo iudicia integriora et incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticeri solita, quidam tradiderunt. ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis iudicaretur. Multum etiam in iudicijs pervertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur ueteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo causa inferior dicendo superior fieri posset. Cui enim nota non sunt uerba Ciceronis in causa Cluentiana, obiectas a se iudicibus tenebras gloriantis? Ideoq. rectum erat illud eundem Ariopagitarum institutum, apud quos oratores praeconis uoce nihil uerborum extra rem facere, & neque prooemiijs uti, neque epilogis iuebantur. Sapien

ter quoque Anastasius & alij posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali iussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemq. necessario in patria sua multis cognitionibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: ijsq. omnibus rebus iudiciorum religionem ac seueritatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectiones: ut e iudicijs omnis omnino suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, uoluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. expediret etiam in eos iudices, qui se corrumpi sinissent, grauissimas poenas constitui: ut fecisse Cambysem ait Herodotus, qui, utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo, supra iniusti iudicis corium in loca dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit: ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicij memoria reuocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Vnum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de alijs iudicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum indicaturum. Alterum,

ne

ne prius sententiam ferant, quam diligentissime utriusque partis iura cognouerint. Merito laudatur a Platone illud Hesiodi, Μὴδὲ δίκην δικάσῃς ὅπῃ ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. Et elegans est illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum altera aure occlusa accusatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit se eam seruare integram reo. Postremum illud est, debere quidem iudicem plane medium esse: ideo enim μετῆται, ut ait Aristoteles, uocantur. Sed tamen, si in alterutram partem inclinandum sit, ut Circe dicebat minus periculi esse, si naus ad Scyllam potius paululum inclinaret, quam si ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quam in saeuitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est apud ueteres praetoris cuiusdam seueritas, cuius tribunal scopulum reorum uocabant, multo tamen maiorem laudem haberet illa uox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset, qui subscripturus sententiae capitis in quendam, Vtinam, inquit, numquam didicissem litteras. Et M. Antonini illud praecipue commendatur, quod poenas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: Benignius interpretandae sunt leges, quo uoluntas earum conseruetur.

netur. & Interpretatione molliendae sunt poe-
nae potius, quam exasperandae. Non possum
hoc loco praeterire dictum quoddam uetustissimi
oratoris Antiphontis. Εἰ δέοι τι ἀμαρτεῖν, τὸ
ἀδίκως ἀπλοῦσαι ὀσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι.
τὸ μὲν γὰρ ἀμαρτημά ἐστι. τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκταῖαι,
ἀσίβημα. cuius sententiae similem quandam ex
libris nostris suo loco proferemus. Dixi de au-
thoritate & officio iudicum, non quaecumque po-
teram: neque enim id aut res postulabat, aut tem-
pus patiebatur: sed ea tamen, quae dixi, neq. alie-
na, neque inutilia fuisse confido. Quid praestite-
rim, uos ipsi iudices eritis. Si quis erit, qui me
contendat debuisse statim ad ea, quae iuris civilis
propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi ue-
niam neget, quod ego amicis rem non magni mo-
menti petentibus negare non potuerim: ne ue sit
ita difficilis creditor, ut in crastinum expectare
nolit: cum praesertim ipsi iurisconsulti sub eo e-
quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mo-
ra modici temporis non magnum damnum ines-
se censei.

ORATIO DVODECIMA

HABITA . ROMA E
NON . NOVEMB.
ANNO . 800 . D . LXXII

IVs ciuile me non uulgari uia,
sed noua quadam, & ante me
in his quidem scholis inusita-
ta ratione tradere ingressum,
& in opere institutoq. pul-
cherrimo quartum iam an-
num, magna auditorum frequentia, magna a-
nimi contentione uersantem, uestra, Cardinales
amplissimi, in medio cursu insistere, aliudq. mi-
nus suscipere coegit auctoritas. Nam, cum ho-
mo eruditissimus, qui tradendis eloquentiae
praeceptis in hac urbe consenuerat, & adflicta
ualetudine, et ipsa iam aetate otium ac quietem
postulante, missionem a uobis honestissimam im-
petrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri
posse

posse uideretur, mihi potissimum mandandam
 esse ab eo derelictam prouinciam censuistis. Pa-
 rebo libens, ut debeo, auctoritate uestrae: ne-
 que mihi quidquam umquam a uobis imponetur
 aut laboris aut oneris, quod non ego prompto
 atque alacri animo subeam: quaeq. mihi a vo-
 bis imperata erunt, numquam aut aspernabor
 ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extime-
 scam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam
 a quoque nostrum huius quasi reip. litterariae
 partem administrari ac procurari uelitis: no-
 strum, parere, & mandata uestra subsequi, ne-
 que umquam ita nobis placere, aut tantum no-
 bis tribuere, ut de uestro iudicio iudicemus.
 Equidem quod ad me attinet, neq. ullam ar-
 tem, quae quidem hominis ingenui studio digna
 sit, sordidam & abiectam esse duco: & hanc, ad
 quam tradendam nunc uocor, semper nobilissi-
 mam existimaui: & si aliter sentirem, for-
 tassit tamen non uererer imitari Laconem il-
 lum, qui in conuiuio, extremo loco iussus ac-
 cumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium
 commendauit, qui rationem excogitasset, qua
 illi quoque loco dignitatem compararet. Non
 enim tantum, ut uulgo dicitur, magistratus ui-
 rum ostendit, & in luce hominum collocat: sed
 etiam saepe magistratum is qui eum gerit exor-
 nat. Epaminondam ferunt, cum a ciuib. suis te-
 learchus

learchus creatus esset: erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus: non detrectasse, sed dixisse ita gesturum, ut deinceps telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est. tantum enim Epaminondae ualuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus ciuitatis. Haec & talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa, & de me longe mihi alia opinio est. Quamuis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseque in eam rem operam dedisse: etiam, si uultis, aliquando imposuisse populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiferti hominis opinionem uenisse: uereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam ueteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt. Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut uobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas uias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perueniri: deinde ut ad superendam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido, auxilio sim: suscipiam, ac subibo paullo maiore

cum

eum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium diuinae benignitatis aura comitetur, ut cumq. posse uideor sustinere. Vt enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit: sin id tantum polliceatur, ostensurum se quam uiam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere uideatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me ijs, qui eloquentiae studio tenentur, uias quae ad illam ferant ostendere, & ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre: caussae, ut opinor nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere, atque arrogare dicat, aut ea polliceri quae praestare non possim. Nolite autem auditores existimare me uulgare aliquid uobis & in medio positum polliceri, cum polliceor me uobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiae nomen accipite, ut uulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis uulgaria rhetorum praecepta utcumq. didicit & in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut, adhibito Nizolij libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae uoces, tum ipsa etiam structura & colloca-

tio Ciceronem oleat, protinus magno eorum con-
 sensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant,
 eloquentis nomen assumit. Itaque, si de quo-
 piam istorum percunctere, num Platonem, Ari-
 stotelem, Theophrastum legerit, deniq. num
 philosophiam attigerit, negabit: se enim, re-
 lieto alijs philosophiae studio, eloquentiae glo-
 ria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucy-
 didem, Xenophontem quam diligenter, studio-
 seq. uersauerit. Aliquid se fortasse ex eis li-
 basse dicet, sed properantem & aliud agentem,
 & qui unam modo spectaret eloquentiam. Cer-
 te igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenua-
 rum artium, ita eloquentiae quasi fontem quen-
 dam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo
 optime ali eloquentiam, ipsi eloquentiae magi-
 stri prodiderunt, ceteros deniq. Graecos & La-
 tinos poetas accurate peruolutasti. Quem tu
 mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem,
 quas nugas nominas? quasi ego poeta, non ora-
 tor, esse uoluerim. Nimirum igitur, cum a te
 omne aliud scriptorum genus abdicasses, in illis
 eloquentiae luminibus Lysia, Hyperide, Ando-
 cidem, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quampluri-
 mum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod
 studium collocasti, eos saepe relegens in succum
 ac sanguinem conuertisti tuum. Immo, inquit,
 quorundam ex istis uix ipsa nomina agnosco;
 alios

alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac delicijs fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui: cuius in scriptis ita diligens ac sollicitui fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego uoces Ciceronianas ab ijs, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis, tamq. eruditis: sed cur, quae so, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari uidebas, non attigisti. Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse uoluisssem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicero uisus est. Quae ista, malum, Latina eloquentia est, aut quando quisquam ueterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam uocat, cum genera caussarum, et nomina figurarum, et uulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus, & huiusmodi naenias didiceris, uoculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulo cauentem ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Pictum et psittacorum ista eloquentia est, auditas uoces iterare ac reddere, neq. quidquā umquā dicere quod sit uere ac proprie tuū. Aliud antiqui uocabant

bant eloquentiam : qui nisi qui de civilibus negotijs ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem uocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de uirtutibus ac uitijs, multa de permotionibus animi, multa de ueterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum ciuitatum disputabant : seq. propterea non rhetoras, aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet rethoricen quidam esse ex dialectica, & ex politica conflatum atque commistum : & opus rhetorices esse ait ijs in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia uidere, quae ad fidem faciendam ac commodata sunt. Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait, si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos uiros esse nos opinentur. si eorum animi motus quosdam concipiant. ad id quod uolumus efficiendum atque obtinendum ac commodatos : si id quod probare uolumus, aut demonstramus, aut demonstrare uideamur. Ut autem dialecticus, non illo ex scholastico pulue

re clamator odiosus ac molestus, sed uerus ac germanus dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant; enthymema, quod syllogismo; exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur: neq. sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis et historicarum scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus euaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores & ad tractandam remp. pertinent, omnem historiam ueterem, omnes antiquos & Graecos et Latinos poetas diligenter & accurate peruoluarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et uerum est, quod ait Horatius: nil sine magno uita labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem consequendam ego me uobis auditores, quantum uires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: uobis, ut ille ait comicus senex, seritis, uobis occatis, uobis eisdem metitis,

tis, nobis denique iste pariet laetitiam labos.
 Videbitis me quotidie causa uestra efficientem,
 quaecumq. potero; conantem etiam ea quae non
 potero. Alite uos quoque studium meum atten-
 tione uestra: & dum aetas apta est ad labo-
 res perferendos, dum animus nullis alijs cu-
 ris occupatur, dum cetera, quae ad capiendum in-
 genij cultum requiruntur, affatim suppetunt, no-
 lite committere ut utilitas uestra, quae & Gre-
 gorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardi-
 nalibus, quibus ille munus hoc demandauit, &
 nobis omnibus tantae curae est, a uobis, a qui-
 bus minime decet, negligatur. Equidem pro mea
 uirili parte nullo loco uobis deero: docebo, ad-
 monebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnum-
 quam etiam, si res ita poscere uidebitur, obiur-
 gabo atque increpabo. Nolite expectare, dum
 uobis aduler. Contemnam uos, si uos litteras
 contemnetis. sin eas amabitis: & amabo ipse
 commoda uestra ex animo, & ut uos me uicissim
 merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tem-
 pus est, diutius detinendi non estis. Secundum li-
 brum Tusculanarum disputationum explicare de-
 creui. Cras id facere incipiam. Polliceor au-
 tem uobis, qui me attente audient, curaturum
 me, ut eis operae suae ratio constet.

O R A T I O

DECIMATERTIA

H A B I T A . R O M A E

X V . K A L . N O V E M B .

A N N O . C O . D . L X X I I I

*U*M mihi a summis uiris, quorum auctoritate, atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more maiorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de praestantia litterarum, & earum artium quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuuenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsueto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, coepi oneris suscepti magnitudinem cum uiribus meis sollicitè comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi

hi nihil arduum, aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyrenaeus poeta facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaq. laudum argumenta sint: ita facile uidebatur homini quamlibet infanti atq. indiserto laudare eas artes, quas uere, ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo iustius artibus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate uersaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, uituperare iussus essem, aut earum dignitatem abicere & extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissim. Quod si Socrates praesente Phaedro amorem uituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit: multo me magis uerecondari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem aduersus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensistis, ut sine earum tractatione ne uitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quae quisque amat, ea libentissime laudari audit: sic & ipse mihi uidebar facilem & expeditam provinciam.

suscepisse commendandi ac celebrandi apud uos
ea, quae uobis omnibus in amoribus ac delicijs
esse constaret. Sed interdum occurrebant alia,
quae me commouerent, nec quieto esse ac securo
animo sinerent. Nam & in tam ubere ac co-
piosa materia necesse est, unicuique audientium
multa in mentem uenire, quae commode dici
queant: neque fieri potest, ut, quidquid omnes
cogitant, dicat unus: & ea est hominum natu-
ra, ut, cum quis, quod ipse dixisset, id ab eo,
qui dicit, omissum uidet: non hoc quoque dici
potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse con-
tendat. Ita dum pro suo quisque captu quid i-
pse dicturus fuerit cogitat, & alia prope o-
mnia fastidiens, dum id unum dicatur, auide
exspectat: quidquid dixeris, semper uideberis
omisisse praecipua: et omnia communia ac contri-
ta dixisse, quod ea non dixeris, quae si dixisses,
ipsa quoque alijs obsoleta & uulgaria uideren-
tur. Vt melior hac in parte sit eorum condicio,
qui aridis, ac sterilibus in argumentis uersan-
tur: quorum, siue abundarunt, laudatur inge-
nium; siue defecerunt, materiae ieiunitas accu-
satur: cum contra, ubi ampla dicendi seges est,
quidquid allatum est, ubertati materiae adscri-
batur; quidquid omissum est, tibi. Ego uero quo-
modo aut quidquam allaturum esse me sperem,
quod nouitate audientium animos teneat, cum

ijs in

*ijis in rebus mea uersatura sit oratio, in quibus
 praestantissima se omnium aetatum ingenia ex-
 ercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabi-
 les alij ijsdem de rebus ornatiùs ac copiosius di-
 xerint? Sed mihi neque ualde laborandum est,
 ut noua conquiram: non enim cantilenae sunt
 hae, quibus nouitas, ut ait Telemachus, conci-
 liat gratiam: sed praecepta, quibus uetustas ad-
 dit auctoritatem: & si uera, utilia, apta ad id
 quod mihi propositum est, digna huius loci aucto-
 ritate, digna uestris auribus attulcro, quibus ea
 cumq. uerbis extulero, hoc ipso me satis ornate
 dixisse arbitrabor. Agite igitur, uiri praestan-
 tes, & cum alijs nominibus, tum praecipue ha-
 rum de quibus dicere ingredior artium cultu &
 tractatione clarissimi: agite studiosi adolescen-
 tes, quorum mollis adhuc, & tenera aetas in
 eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musa-
 rum educatur, cognoscite mecum felicitatem ue-
 stram, qui instinctu quodam, afflatuq. diuino ad
 eas potissimum artes animum appulistis, qui-
 bus, siue quis utilitatem sequatur, nihil fructuo-
 sius; siue oblectationem, nihil suauius ac incun-
 dius; siue splendorem ac pulchritudinem, nihil
 illustrius, aut ad struendam nominis immorta-
 litatem firmitus ac stabilius reperiri potest.
 Nam si ueteres illi, qui errore ducti pluris esse
 Deos opinabantur, quem cuiq. eorum diem con-
 L 4 secrarant,*

secrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multo nobis iustior causa est, quicumq. iisdem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniuersarius dies, maiorum sapientia & autoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem deintegro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, easq. celebrare, quas nobis uicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus idcirco hunc sanctum, atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice contestemur, ac profiteamur studia omnia, laboresq. nostros & Deo auctore, atque auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus praecipue propositum, referri. Vnde igitur, in tanta eorum quae se ad dicendum offerunt copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud grauissimos quosq. grauissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quaecumque artes omnes bonae sint: nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes uocauit: easdemq. artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a seruis,

aut

aut ab hominibus seruili praeditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum iudicaret. Quinetiam cum Graeci earum cognitionem, sua lingua, tali quodam uocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse: maiores nostri hoc, ut pleraque melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem uocant: credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos, & uulgus aliorum quam inter ceteros & pecudes interesse. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis, atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quaesisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset: Si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemque alteri, qui cum sibi nimum magnam mercedem posci pro institutione filij uideretur, dixerat: Ista pecunia seruum mihi emere possum: Tu uero, inquit iocans, etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis. Significauit uidelicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte, inter homines, seruum,

rum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quattuor omnino esse uiae uidentur, quarum unam aliquam a principio aetatis capeffere, ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumq. alijs omnibus anteponenda uideatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignauiae dedunt, mollemq. uitam ac uoluptariam sequuntur, ij praesertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alijs, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alij deniq. animum ad litteras & ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidiā amplexi, uitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phaeaces illi Homerici,

Non pugnis, dura ne exercēt mēbra palestra:
Sed mēsa & citharae strepitū, dulcesq. choreas,
Stragulaq. et molles curant post balnea lectos:
Margitae illius simillimi, de quo idem Homerus:
Non fodere ille bonus, duris ne ligonibus arua
Verterē, non ulli uiuebat idoneus arti.

Sic enim & hi neq. domi, neque militiae, neque
priua-

priuatim, neque publice, neque sibi, neque alijs
 utiles, ita uitae curriculum conficiunt, ut, uelu
 tinaues, nullum sui uestigium relinquant. Qui
 mihi, si dijs placet, quod nihil agant, quasi non
 pudere parum sit, etiam gloriantur. Alij, in-
 quiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum
 nostrorum uirtute est, unde otiosi laute splendi-
 deq. uiuamus. Quid maiores uestros nominatis?
 qui si uestri similes fuissent, uos hodie in postre-
 mis iaceretis. Si quales uos estis, tales ipsi fue-
 runt, indigni sunt qui nominentur: sin alijs, uos
 indigni, qui eos nominetis. At uidete, quanto
 pere a sapientissimi poetae Hesiodi iudicio uestra
 ratio discrepet. Laborem ille & industriam ne-
 mini, languorem & ignauiam omnibus turpem
 esse confirmat. Praeclare Cicero. Mihi quidem,
 inquit, qui nihil agit, esse omnino non uidetur.
 Nam & physici docent, quae cuiq. rei caussa est, +
 ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat.
 Sed omittamus hos molles & delicatos, neq. eos
 ex somno, cui tam libenter indulgent, excite-
 mus: teneamusq. id quod a sapientissimis uiris
 proditum est, nihil esse inertia foedius: otio ali-
 uitia: otium, ut non grauissimus poeta grauis-
 me tamen cecinit Catullus, non priuatis modo ho-
 minibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus
 exitij caussam fuisse. Cum igitur otiosa & igna-
 ua uita ne uita quidem habenda sit, uideamus,

num

num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adijcere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris, aut nulla, aut non magna communio est, ex ijs quidem quae ita necessariae sunt, ut eis ciuitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam, & mercaturam: ex ijs autem, quae ad ornamentum ciuitatis, et ad animos honesta uoluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas, minimeq. illiberales, picturam, et statuariam. Nam quod boni unaquaeq. ciuitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita ciuitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem, & statuariorum opera, et uoluptatis atq. admirationis habent plurimum, & quae liberalium artium nota est, ingenij, non corporis, uiribus constant: & ad conseruandam clarorum uiuorum memoriam, ceterosq. ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam uim habere creduntur. Sed tamen quis aut sit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum, quam ingenium, colere, aut iacta in terram semina, depactiue surculi, quam ingenia praeeptis philosophiae confita, ampliores, aut uberiores fructus ferunt.

ferunt. Mercatura autem uel si tenuis est, for-
dida est; uel si ampla, tot exposita periculis, ut
merito ille olim Laco negauerit, optabilem sibi
uideri fortunam, quae rudentibus apta esset: cui
cuiusmodi autem sit, tota fere ad quaestum, & ad
lucrum refertur. At litterarum tractatio & di-
gnitatis plenissima est, & quietis; & eas opes
consecratur, quae nec furem, nec praedonem ti-
ment, nec incendijs, ruinis, naufragijs obnoxiae
sunt, nec ullis deniq. casibus eripi possunt. Iam
uero quae Apellis aut Protogenis tabulae, cum
Homeri pictura; quae Phidiae, aut Praxitelis
statuae, cum litterarum monumentis conferri
quaeant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi so-
lidiorum ac diuturniorum gloriam essent com-
mendatione scriptorum, quam artis suae operi-
bus, consecuti. Nam quae illi artificio suo elabo-
rant, & solius corporis effigiem exprimebant,
et uno tantum spectabantur in loco, & eam natu-
ram habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe lon-
giquitas temporis consecutura, ac consumptura
esset. At eruditorum hominum lucubrationes et
clarorum uirorum non formam modo corporis,
sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subiiciunt
oculis, & iisdem, quibus orbis ipse terrarum, ter-
minis ac regionibus continentur, & tantam
uim habent, ut illa ipsa aliorum omnium hu-
manorum operum consecutrix uetustas his unis

non

non modo nihil detrahat, sed maiorem in dies
 comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas
 sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas
 populus Atheniensis anno uno, eoq. non toto po-
 suerat: quibus omnibus Demetrius ipse super-
 stes fuit. At quae ipse sibi monumenta inge-
 nij ac doctrinae magnitudine exstruxerat, ea &
 multis post ipsum saeculis uiguerunt; &, cum
 postea densa quaedam & opaca nox omnem pro-
 pe disciplinarum lucem exstinxisset, & oculis
 erepta, incredibile desiderium sui in omnium
 eruditorum animis reliquerunt. Elate & ma-
 gnifice de se, ut solet, Pindarus, sed tamen ue-
 re. Statuarium esse se negat; qui mutas sta-
 tuas edolet, una defixas in basi: sed quos ipse can-
 tibus suis celebrat, eorum famam, terra ma-
 riq. spargi ac diffeminari. Sed erunt fortasse
 qui uitam militarem huic nostrae pacatae, atq.
 umbratili anteponendam putent. Mihi qui-
 dem fortium uirorum uirtutem detrectare, aut
 conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram,
 neque propositum est, neque fas uidetur. Po-
 tius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, om-
 nem industriam ad eos celebrandos. confere-
 dam censeo: & hoc ipsum numero inter praeci-
 pua bona, quae ab artibus nostris in uitam ho-
 minum manat, quod earum ope praeclara illo-
 rum facinora ad immortalem posteritatis me-
 moriam

moriam consecrantur. Sed tamen si quis secum
 in animo reputet, quae uita sit eius hominis;
 qui, modicis opibus instructus, in litterarum stu-
 dio molliter ac placide consenescat, et quae eius;
 qui ab adolescentia armis tractandis assuetus,
 sub dio saepius, quam sub tecto, sub pellibus
 saepius, quam domi somnum capiat, uix dubium
 fore arbitror, utra melior & magis expetenda
 sit. Alterius aures tubarum & lituorum, &
 cornuum clangore, alterius Musarum concentu
 & Apollinis fidibus adsidue personant: illius
 oculi caede & sanguine, & incendijs; huius ad
 mirabilium naturae operum adpectu et contem-
 platione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flo-
 re hostili gladio transuerberatur, aut mancos
 ac debiles artus et insignem cicatricibus uultum
 referens, domum redit; hic ut animo ita & cor-
 pore integer, uultum, nisi quantum rugae, ca-
 niq. uenerationis addiderunt etiam nutrici ag-
 noscendum, perfert ad ultimam senectutem.
 Neque uero minus gloriosa, aut minus homi-
 num generi fructuosa huius quam illius opera.
 Occupatur ille in finibus imperij proferendis,
 hic in finibus cupiditatum regendis ac coercen-
 dis: nouit ille quemadmodum urbes expugnen-
 tur, hic quemadmodum gubernentur: ille quem-
 admodum iniuria aut repellatur, aut repona-
 tur, hic quemadmodum & accipiat aequo ani-
 mo.

mo, & negligatur: dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidauerit, hic quam multos a caede facienda, oratione sua reuocauerit: ille quam multos in seruitutem abduxerit, hic quam multos a seruitute uitiorum in ueram libertatem perduxerit: illius usus nisi in bello nullus est, huius opera, & in bello, & in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice, ac concorditer uiuerent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si deniq. ij essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit: nostrae uero tum demum florere, ac uigere; tum demum eas optimus quisq. summa corporis & animi contentione sequeretur. Neque uero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda uideatur nullius empta lacrumis gloria, neque ullo; nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa strage ac cladibus comparata. Multa consulto praetereo: quod mihi, non tam, ut copiam & uarietatem confecer, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim umquam tanta ubertate ingenij, tanta dicendi copia praeditus reperitur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse uideatur? Omnia, quae homines in uita expetunt, cuiuscumque tandem generis illa sint,

illa sint, nulla re certius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conseruari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se, & ad moderatas opes sine ulla turpitudine peruenire cupiat? Quae ad id conficiendum uia aut honestior, aut expeditior, ac facilior est? Quam multos ex tenui & exsili patrimonio, aut iuris scientia, aut medendi arte fretos, ut eas potissimum nominemus, paucis annis ad maximas diuitias peruenire uidistis? Nam quod plerique uulgato iam prouerbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo uanitatis illos, ac mendacij facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset: uultis, inquit, ostendam uobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, diuitem fieri, & hanc esse, si quis uelit, ad quaestum, ac compendium uel maxime compendiariam uiam? Cum illi se uelle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum ubertatem praeuideret fore, multo ante, exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Mi-

M lesiorum

lesiorum praela ac trapeta conduxit: quae cum postea suo tempore, quanti uoluit, elocasset, magnamq. ex eo uim pecuniae collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam maioribus, ac praestantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontius Gorgias? non ne rhetorices professione, & maximas sibi diuitias peperit & tantam gloriam, ut ei uiuo ac uidenti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythij templo constituta sit? Quid ille qui eloquentiae quasi mercator, atque opifex quidam habitus est Isocrates? non & summa gloria fuit, & ijs opibus, ut ter ad trierarchiam uocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit? ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consulebatur. Et tamen quantam sibi opum uim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam quibusdam incredibile uisum iri. Sed tamen, si uera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congeffit. Nam cum ex ueteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecae

cae opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt. Prope est ut pigeat, in hac parte tamdiu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid aduersus stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam, & artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinae mediocritas magnos efferre fructus non potest. Itaque excellendum est iis, qui magna & praeclara concupiuerunt. At nos simul atque paullum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes, & honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litterae: non iacent: neque iacuerunt umquam: et, si antea iacuisent, GREGORIO XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum & omni doctrina instructissimus sit, & ad illos ueteres atque usitatos nostros & litterarum patronos, Io. Moronum Sacrosancti Collegij Decanum, priscae maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cuius e uultu ipso, atque oculis elucet grauitas humanitate condita: Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officij, & ad omnium animos ac uoluntates deuinciendas ipsis Gratiarum manibus factum: & illa duo ornamenta saeculi, firmamenta litterarum, domi-

cilia uirtutis, & eruditionis, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum, ad eos igitur, quorum iampridem in fide, ac clientela eram, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua uestigia incedentem uidet, quemq. optimo iure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumq. florentis aetatis commendationem a litterarum patrocinio ducere uoluerit: qui tali argumento declararit uoluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne litteras aut egere, aut iacere patiatur? Sed ut unde digressus sum redeam, atque id quod institui absoluam: & ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatae sunt litterae, & multo magis colendae ijs, qui opibus abundant: ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad uirtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademq. ratio est & eorum quibus clari, & eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo maiori, aut illustriori ornamento condecorare, & ut Homeri uerbo utar, coronare possunt nobilitatem a maioribus acceptam: neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere, seq. in luce, atque in oculis omnium collocatos, a contemptu, atque ab obliuione in perpetuum uindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo: & uiam sibi ad summam claritatem ac potentiam

tentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat, & cuius in regnum successerat, praedicabat: & cum ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, aegre tulit: ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua haec uerba sunt: Nam quare posthac ceteris praeestabimus, si quae a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opibus & potentia ceteris anteire. Haec igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litterae collocarunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem uendendis oleribus uitam tolerasse accepimus. At ipse & regum familiaritae usus est, & ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aescinis mater, etiam, si Demostheni credimus, uulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibi cinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur

eruditorum hominum nominibus tempora : ut minus saepe , quibus illi regnantibus uixerint , quam qui eis florentibus regnauerint , quaerere soleamus . Neque tamen haec precipua sunt eorum bonorum , quae percipiuntur ex litteris : sunt alia longe maiora , longeq. diuiniora . Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant : luxuriantes , quasiq. fruticantes cupiditates stringunt ac coercent , easq. rationis finibus regunt : abducunt a uitijs , duces & magistrae sunt ad uirtutem : prosperis rebus ornamento sunt , solatio aduersis , neque illis exsultare atque efferri suos , neque his frangi ac deprimi sinunt : eam denique tranquillitatem animi efficiunt , quam multi finem bonorum esse dixerunt . Crates quidem Thebanus interrogatus , quid sibi superesset ex philosophiae studio , notissimo uersu respondisse dicitur ; Choenix lupinum , & mentis a curis quies . O magnum & excelso animo praeditum uirum . Quod alijs regna & imperia non adferunt , ut soluto ac libero animo sint , id ipsi , propter litterarum , & philosophiae commercium , choenix lupinorum adferebat . Quod si tam multa , tamq. praeclara bona litteris ac disciplinis continentur : si ipsis nominibus ac uoculis testata est uetustas , earum cognitionem & hominibus , & liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse : si & ignaua uita homine indi-

indigna est : & nullo in studio melius, quam in litteris, industria collocari potest : si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates uia optime litteris sternitur : si eisdem & animi tranquillitas, & nominis aeternitas comparatur : quid státis adolescentes, aut cur oblatum uobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque euolare patimini ? cur non, alijs omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis ? Non hoc sedendi, ut ait Pacchylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur : neque lata, ut ait Propertius, uia currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque cedito monte habitare dixerunt. Laborem & sudorem & uigilias in earum atrio ac uestibulo excubare uoluit Deus : qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus uenalia proposuit. Ego autem, ut libere uobiscum agam, ualde uereor, ne, cum plerisque uestrum alia omnia abunde sint, mollitia multi et laboris odio a studijs auocentur. Itaque quibus uerbis Homerica Pallas Nausicaan e sommo excitat, quam segnem, & ignauam uocat, quod uestes magni pretij, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat, easque illotas ac sordidas iacere patiatur : surgere igitur eam iubet, & ad eas ablucendas cum prima

luce proficisci, praesertim cum instet tempus nuptiarum: iisdem merito multos e nobis aliquis quotidie obiurgauerit. Surge quamprimum miser, & ex animo torporem atque ignauiam excute. Quid tū istud ingenium, quod tibi a communi omnium parente Deo, multo qualibet ueste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasiq. rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obuios & expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitrato tuo hauriens, petus & purgatum uitiorum maculis, & multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? praesertim cum puerulus amplius non sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in iucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum, multo magis quam unde illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio laetitiaq. complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro uos, languidis, ac remissis omnia difficilia, nauis & industrijs omnia peruia, ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quaecumq. hic acta dictaq. sunt, grata et accepta esse cupio, uobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae uos hortatus sum, tam sequi uelit, quam consequi potestis.

ORATIO

DECIMAQVARTA

HABITA . ROMAE

POSTRIDIE . KAL . MAI

ANNO . 800 . D . LX

OMNES quidem Christianos principes, PIE Pontifex maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis uirtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam laetitia persusos esse: nec eorum fuisse quemquam, quin, sublati in caelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus uerbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragiis collocarent. Sed quanto nostri Reges obseruantia erga Romanam Ecclesiam, et insigni atque assiduo defendendae ornandaeque illius studio ceteros ex omni antiquitate superarunt:

runt : tanto Francisci II. Regis, te Pontifice de
clarato, maius quam pro uirili parte gaudium
fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de cla-
rissimo uiro, Episcopo Engolismensi, Oratore a-
pud te suo, cuius fidem & integritatem tibi pla-
ne perspectam esse nouit, animum suum erga te,
& erga hanc orbis terrarum principem Eccle-
siam, & optime, & libentissime cogniturus es-
ses : tamen ut illustriorem etiam, & expressio-
rem significationem uoluntatis suae omnibus ho-
minibus daret, indicauit, sibi faciendum esse,
ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi
quempiam mitteret, in quo & dignitas inesset
ea, quae ad tantum munus obeundum requiri-
tur, & aliae praeterea causae, propter quas
eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque
acceptissimum fore consideret. Misit igitur cla-
rissimum, & nobilissimum equitem, Ioannem
Babonem a Burdaesia, eius quem modo nomi-
naui Episcopi fratrem, arcanorum regni, &
regionum omnium consiliorum participem, cu-
ius in maximis rebus gerendis uirtutem, & fi-
dem exploratam habet, quiq. praeterea pieta-
te, & obseruantia erga hanc Sedem, neque fra-
tri, neque cuiquam mortalium cedit. Quo-
rum ego amborum permissu, regiae uoluntatis
hodierno die apud te constitutus interpret, gra-
tulor non tam equidem tibi Beatissime pater,
quam

quam uniuersae Christianae reipub. quae pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omnium maerore, apud plerasque gentes prauis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolefcebat, breui se, tuo ductu atque auspicijs recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope diuina in eo requiruntur, qui clauum in Ecclesiae nauis teneat: cuius a natu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipsi suppliciter se abijciant: cuius arbitrio pandatur caelum; qui denique; supra omne humanae dignitatis fastigium euectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si diuinæ litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac uirtutis perfectionem exigunt, nullus ut in omni eius uita reprehensioni pateat locus: neque grauitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno uerbo, uirtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiae debeat, cuius uita ceteris omnibus pro exemplo, uoluntas pro lege, uox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora, & diuinitati propria censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac sapien-

sapienter institutum est a maioribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur: interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipse gregi suo praeficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut constituendam, aut conseruandam aptissimum, quem denique, quantum humana condicio fert, sui simillimum iudicaret. Quod si eiusmodi Pontificem ulla umquam tempora desiderarunt, nostrorum certe is status est, ut numquam magis ex istius Sedis auctoritate uniuersi orbis salus pependisse uideatur. Non enim Petri nauis, ut solebat, placido mari, secundis conspirantium uentorum flatibus impulsafertur. horribiles eam procellae, & turbinum uis uel exercitatissimis metuenda rectoribus agitat: ut, quamquam a naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam saeua tempestas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breuia praecipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi, nec euadere atque emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes diuinae bonitati maiores agere gratias conuenit, quae, depositis prope iam rebus, cer-

te

te quidem in summum discrimen adductis, & extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad haec omnia in melius conuertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortassis etiam, quorundam nostris licentiori, & dissolutiori uiuendi genere offensae, abscederunt seipsas a corpore Ecclesiae, & aduersus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui ueniam petentes, deposita omnia contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O praeclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum ijs praecipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in seruitutem abducere, sed a taeterrima seruitute in ueram libertatem asserere; non perdere, sed seruare uis: non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis IESV CHRISTI frustra pro eis fusus sit, efficere: non retortis post tergum manibus, collo catenis grauato, ante currum ducere, sed ijs ipsis uinculis, quibus impediti tenentur, exsoluere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi
in eo

in eo ut uincantur, nulla spes salutis est: credimus usque eo prae fractos ac peruiaces fore, ut ad extremum perire, per obstinationem animi malint, quam cedendo, & obsequendo seruari? Immo uero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium ueritati. Quantam ille dies non terris modo, sed caelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus aliquis, qui a recto uiuendi tramite deflexerit, in uiam redit, innumerae illas legiones angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturum esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & unde satanae instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: praeripe posteris tuis hanc gloriam: & quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae, quasi contagione quadam paullatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis prouincias peruaferant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, extinctas, exterminatas fuisse. Damnentur notorum suorum per te omnes uerae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a

Deo,

Deo, quam concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus: ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi uelit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & aegrotis Ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit; ut etiam ea, quae desperata uidebantur, integra, & incolumia conseruaret. O nos beatos, cum illa, ut speramus, euerint. O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum. Quae futura est tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non, tam diuini beneficii a te in totum hominum genus collati, fama perueniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticescant? Quae tam surda posteritas, quae clamores nostros admiratione uirtutis ac felicitatis tuae excitatos non exaudiat? Magnam uero tam praeclarae rei & suscipiendae occasionem, & ex animi sententia consiciendae spem tibi offerre tempus ipsum uidetur. Nam superioribus annis, cum duo Christianorum maximi potentissimiq. reges graui, & diuturno bello inter se contenderent: ceterorum autem principum non fere quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suapte uoluntate inclinaret, aut aliqua officij ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur: cum undique armorum ful-

gor,

gor, strepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, praeſtinguèret, obtunderet, conſternaret: cum quibusdam locis, pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipſos aut ſua, aut aliena caede quotidie cruentando pinguioreſ efficerent: eueniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi ac conſcelerati homineſ opinionum ſuarum uenena per omneſ populoſ fidentius atque impunius ſpargerent, & principeſ, alijs cogitationibuſ occupati, ad coercendam illorum audaciam animum conuertere non ſatis commode poſſent. Habet in ſe bellum cum alia mala plurima, tum illud in primis, quod & male animatiſ hominibuſ affert peccandi facultatem, & plerumque principibuſ conuiuendi neceſſitatem. At nunc, cum, diuino numine, atroceſ illi bellorum impetuſ reſederint: cum illa tam diu exoptata pax, caelo demiſſa, eorum animoſ, qui odiſ, ut uidebantur, implacabilibuſ diſſidebant, aeterno, ut ſperamus, foedere coniunxerit: quiſ non intelligit fore, ut principeſ, alijs curiſ ſoluti, ad purgandaaſ prouinciaſ ſuaſ, & ad omneſ impiorum dogmatum fibraſ elidendaaſ, omneſ radiceſ euellendaaſ, atque excidendaaſ toto peſtore incumbant? Quod quidem Franciſcuſ, rex Chriſtianiſſimuſ, & iam nunc diligentiffime facit, & diligentiuſ atque animoſiuſ

mosius in dies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni nostrae inimicas extirparent, ut Christiani nominis fines quam longissime propagarent, ut apostolicae sedis auctoritatem sanctam atque inuiolatam praearent, nullam sibi umquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum uetera illa Christianae pietatis columnina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, aliosq. innumerabiles heroas, haeresum extinctores, uerae fidei assertores, Pontificiae dignitatis uindices ac propugnatores memoria repetat: eorumq. se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditio nibus, bellis, uictorijs totus terrarum orbis nobilitatus est: Et, ut uetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamq. insignia exsiterunt in Ecclesiam promerita, maximo animo maiorum suorum uestigia non persequatur? Ille uero faciet: nec adaequare modo eorum gloriam, uerum etiam, si fieri possit, superare conabitur: quique se principem inter Ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum

N praestet,

praestet, omni studio elaborauit. Tu modo, pater Beatissime, pro tua singulari, & eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus, & ad statum Ecclesiae componendum utilissimum sit, statuito. Notum est, maximas saepe, & perniciosissimas in Ecclesia dissensiones rite conuocato ex omnibus Christianae ditionis partibus Episcoporum Concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque aegrotis exulceratisq. rebus subueniendum esse uideatur: nihil est, quod regi gratius, aut optatius possit accidere: neque tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eo collaturus sit, ut quaecumq. ab eiusmodi Concilio decreta fuerint, pie inuiol. teq. seruentur. Omnino autē, Beatissime pater, quaecumq. obedientia ab optimo, et obsequentissimo filio praestari potest, eam tibi rex summa fide summaq. constantia praestiturus est, idque se semper facturum esse, per hos clarissimos, & ornatissimos viros, oratores suos, sanctissime pollicetur. Tu uicissim perge, ut facis, & regem ipsum, & uniuersum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae sunt causae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipsa muneris amplissimi, quod te Deus in terris sustinere uoluit, ratio. deinde ardentissimum illud studium, quod semper usque a Clodouaeo uiguit in regibus nostris, adiuvandi Romanam

manam ecclesiam : ut , quoties ita tempora tulerunt , se , regnumq. suum in apertum discrimen obijcere maluerint , quam Ecclesiae laboranti deesse . qua ex re illud affecuti sunt , ut , & ipsis , & eorum posteris primus inter Ecclesiae filios locus , nemine dissentiente , tribuatur . Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisq. coniunctio , quae inter te , & lectissimam , omniq. laude ac praedicatione dignissimam feminam Catharinam regis matrem intercedit . Nam cum ei , neque quidquam umquam optatius fuerit , ut tu ipse omnium optime nosti , quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem uideret : neque maiorem laetitiam attulerit , quam cum intellexit , se id , quod tantopere optauerat , consecutam : aequum est , tanto illius erga te studio parem a te uoluntatem reserui . Possemus , & alia eodem pertinentia proferre , nisi ea iam mutuae inter te , & regem uoluntatis testimonio utrimque data essent , quae neminem dubitare patiuntur , quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit , & tu eum paterna beneuolentia persecuturus .

Haec habuimus , Beatissime pater , quae tibi Francisci II. Christianissimi regis nomine exponeremus . Nunc , cum idem Scotiae regnum obtineat , una ipse cum Maria uxore , a qua illud dotis nomine accepit , omnes tibi eius , &

opes, & copias deferunt, seq. omnibus in rebus auctoritati tuae libentissime obtemperaturos, omnemq. tibi, quae a filiis debetur, obedientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite accersere necesse sit, quaecumque de Galliae regno diximus, eadem, ut de Scotiae quoque regno dicta esse existimes, obsecramus.

D I X I.

ORATIO

DECIMAQVINCTA

HABITA . ROMAE

POSTRIDIE . ID . DEC.

ANNO . 800 . D . LX

Quo tempore Ioanna missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se & catholicam esse profitebatur, & se numquam a S. R. E. obedientia descituram pollicebatur.

SI quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio Regi Navarrae, & Ioannae ipsius uxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora, tibi significandam tempora tribuisset: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum honorem,

norem, huic amplissimo Cardinalium Collegio
summam prudentiae ac iudicij laudem, uniuer-
sae Christianae Reip. magnam & prope explora-
tam antiquae dignitatis recuperandae spem suo
nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum
ex optimi, & ad sedandas horum temporum dis-
cordias aptissimi Pontificis creatione gaudium
caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum
fuit: quam uacuum tempus, & ad legationem
eius rei causa subito decernendam idoneum ha-
berent, non fuit: iudicarunt, si temporibus suis
parerent, & quod recenti re facere, cum ma-
gnopere cuperent, non satis commode poterant,
id in diem differrent, nihilo minus ea causa te-
stificationem uoluntatis suae aut sibi honorifi-
cam, aut tibi iucundam, atque acceptam fore.
Et uero, Beatissime Pater, si apud te, & apud
hoc sanctissimum, augustissimumq. concilium
non ex uulgi opinionibus, sed ex ueritate una-
quaeque res penditur: gratulatio paullo serius
facta non tam propter tarditatem aliquid de illa
nouitatis suauitate, ac dulcedine deperdere,
quam propter maturitatem aliquid auctorita-
tis, ac fidei acquirere uidetur. Etenim qui tibi,
cum primum ad istum caelo proximum in terris
locum diuino consilio sublatus es, gratulaban-
tur, eam tantum gaudij sui causam asferre pote-
rant, quod certo sperarent fore, ut qui te per to-
tam

tam uitam omnibus maximis honoribus dignissimum praeuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari uirtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea quae futura creduntur, & ea quae iam sunt: quanto experta iam & explorata, quam sperata, & expectata, maiorem laetitiam in animis hominum commouent: quanto certius & uerius homines praeterita, & presentia commendare, quam de futuris affirmate pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi fit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede uniuersum orbem sapientissime gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusq. in dies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasiq. augurarentur. Neque uero haec in eam sententiam iccirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius Rex & Ioanna Regina Nauarrae, ut, quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepisset: ita nemini, quantum per locorum interualla licuisset,

concederent, qui tibi citius de illius adeptione gratularetur: si quam solutae ipsis & liberae uoluntates, tam soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosces, insuauem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommo- datione susceptam. Nunc autem miserunt ad te, clarissimum, & spectatissimum uirum Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter aduolutus, tibi, uero IESU CHRI- STI in terris Vicario, certissimo Petri Apo- stolorum principis successori, communi totius Ecclesiae Christianae Pastori, ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine prae- staret, atque exhiberet: tibi, atque huic Sacro- sancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, et Ioannam Reginam Nauarrae, uti ueros Eccle- siae filios decet, tibi semper dicto audientes fu- turos: neque ullam euenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae & apostolicae sedis obseruantia, & ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam, summa firmitate ac con- stantia perpetuo retinuerunt, persuasione diuel- lat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis uela pandere, & quasi aperto inuectus mari, per eo-
rum

rum principum laudes, quorum nomine apud te uerba facio, decurrere instituam, uereor, ne, cum dicendi principium uel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quae tandem nominari potest ullo in genere uirtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcumque se quis animo & cogitatione conuerterit, ea demum excellere ac praestare uideantur? Sed quoniam & ipsi nos hoc tempore suae modo uoluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse uoluerunt, & eorum uirtus excelso atque illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienae praedicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod uerissime ac copiosissime facere possem, supersedebō: tantum ex ueteribus historijs nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab ijs illos ortos esse maioribus, & in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisq. suis amplissimam gloriam nulla re magis quam frangendis, ac domandis nostrae religionis hostibus, defendendaq. apostolicae sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita ueteris memoriae ignarus, ita in superiorum temporum historijs peregrinus atque hospes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognouerit, at auditione certe aliqua acceperit?

Cuius

Cuius uiri per omnem uitam domi forisq. spectata uirtus, & uiuum maxima laude cumulauit, & confecto huius uitae curriculo in caelestium concilio collocatum ad diuorum religionem & sanctimoniam consecrauit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae, duobus quasi riuis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non sine diuino consilio sancti Regis soboles in plures familias sparsa atque diducta, post trecentos propemodum annos, matrimonij foedere copulata, in unam eandemq. domum denuo coluisse uideatur. Etenim & tanti herois progeniem quam latissime fundi ac propagari oportebat, ut a stirpe generis, ac seminis quamplurimis populorum rectoribus integra illa & incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur; & aequum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursus inter se coniungi, ut exstarent, qui utraque stirpe possent Diuo Ludouico generis sui auctore ac principe gloriari. Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum confessu res diuinas attingere, & de diuorum sensibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Diuum Ludouicum, pro caritate illa, quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes, & fides finem suum consecutae deficiunt, credo, inquam, eum e caelo in suos intuentem, horum de quibus

quibus loquimur principum coniunctione laetari, & assiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a se orti per sua uestigia gradientur, utq. in uero Dei cultu non tantum ipsi se populosq. suos contineant, uerum etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges eius gloriae, quae conseruanda, et propugnanda religione paritur, principatum sibi praeter ceteros appetant; & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Nauarrae Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate dignissimos praesent. Nam quid ego nunc Ludouicum, Philippi et re et cognomine. Animosi Galliarum Regis filium, Diui Ludouici nepotem, Eburouicum Comitem, Regem Nauarrae, a qua per multos gradus numquam interrupto successionis ordine, hereditas regni ad Ioannam Reginam peruenit, eum igitur cur mihi pluribus uerbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, uerum etiam patritae atque auitae uirtutis heres, pro Christianae pietatis defensione cum Granatae Rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administrauit. Theobaldi uero Campaniae Comitis, qui & ipse Nauarris regio

regio imperio praefuit, uirtutem quis se umquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis CHRISTI aduersarijs consumpsisset, eiusque rei causa, usque in Africam inuictum exercitum duxisset, multa proelia commisisset, multas uictorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod Diuum Ludouicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos euolauit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Nauarrorum Regibus uirtus, ut religionis defensione alia omnia posthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, uerum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque uero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognouerit numquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquae maiorum suorum uirtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeq. memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum est, Castellae Regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum Regibus, duce, atque imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Vnde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem inijcerent, breuiq. se tota reliqua Hispania, quae Christianorum erat, potituros esse considerent: Sanctium Nauarrorum Regem, collecto forti magis quam numerofo

numeroſo exercitu, aduerſus eos proſectum eſſe,
 cum prius pulcherrimum clariffimumq. iuſiuran-
 dum iuraſſet, numquam ſe ex eo bello, niſi parta
 uictoria, reuerſurum. Excogitauerant barbari
 cum alia multa ad prohibendas noſtrorum incur-
 ſiones aptiſſima, tum catenas quaſdam ferreas,
 quibus ita uias omnes occluſerant, ut equitatu,
 quo plurimum ualebant noſtri, omnis adempta
 ſpes faciendae in hoſtem irruptionis uideretur.
 Sed nihil uirium habent aduerſus prudentiam
 ſubdola, & aſtuta conſilia: debiles ſunt omnes
 aduerſus conſtantiam machinae: imbecilla &
 inutilis aduerſus fortitudinem multitudo. Deo
 duce per medios hoſtes ſibi & ſuis uiam ferro fa-
 ciens Sanctius non prius deſtitit, quam barba-
 ros fuſos, fugatos, caſtris exſutos docuit uicto-
 riam non in munitionibus operibuſq. bellicis,
 ſed in cauſſae bonitate poſitam eſſe: qui pro
 CHRISTI nomine dimicarent, eorum impe-
 tum non poſſe ne collatis quidem in unum alio-
 rum omnium uiribus ſuſtineri. Superatis igitur,
 & in poteſtatem redaſtis hoſtibus, omnium
 noſtrorum & imperatorum & militum incredi-
 bilis concurſus ad Sanctium factus eſt: alius am-
 plexari eum, alius ad genua adcidere, alius for-
 tem illam dexteram barbarorum domitricem,
 Hiſpaniarum liberatricem, uictoriae conſectri-
 cem, exoſculari: qui propter multitudinem pro-
 pius

pius accedere non poterant , uultu , oculis , manibus , corpore , quascumque poterant , animi sui significationes dabant : una omnes uoce , & bellatorem fortissimum , & imperatorem inuictissimum consultabant . Inde cum de diuidenda praeda agi coeptum esset : quae tanta erat , quantam triginta potentissimorum Regum collatae unum in locum opes coateruare potuerant : nemo erat in uniuerso exercitu , qui non ita sentiret , itaque praedicaret , quantamcumque sibi partem ex ea uel deposceret , uel etiam suo iure sumeret Sanctius , numquam tantum ad eum peruenturum esse , ut non multo plus ipsius uirtuti praeclarisque factis deberetur . Erat in castris barbarorum auri , argenti facti , infectiq. permagna uis : gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo : multum tapetium , multum conchyliatae uelutis , multum peristromatum : ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens : armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus : equi praestantes permulti : phalerarum , ephippiorum , ceterorumq. ornamentorum equestrium incredibilis copia : captiui longe plurimi : ex quibus ingens pecunia confici posset : quibus omnibus ex rebus , Sanctium , ut quantum uellet sibi ipse sumeret , summo omnes consensu obsecrabant . Ille , alacri uultu , cum gratam sibi esse illam exerci-

tus

tus uoluntatem significasset : Non me , inquit ,
 barbaricarum opum cupiditas , ut in hoc bellum
 ingrederer , aut in prima acie stans corpus
 meum telis hostium obijcerem , induxit . Chri-
 stianae mihi pictatis ardor , & huius pulcherri-
 mae regionis ab iniusto immanium belluarum
 dominatu uindicandae studium , facies ad eam
 rem , & stimulos subdiderunt . Nunc , cum
 id , quod uolui , diuino beneficio , & uestra mi-
 lites uirtute consecutus sum : non committam ,
 ut maiori animo uidear armatorum et stantium
 copias , quam inermium & iacentium spolia con-
 tempisse . Ornamento sint ista primum immor-
 talis Dei nostri Diuorumq. templis ac delu-
 bris : ut partim in sacrarijs reposita , partim e
 tholis pendentia , propagent in omne tempus
 memoriam nostri : posterosq. nostros ad susci-
 piendam semper magno animo religionis no-
 strae defensionem exsuscitent . Ditent cetera
 egenos & exhaustos , pro suis quemque meri-
 tis , milites : ut , cum iuuentutis suae firmita-
 tem in periculis & laboribus consumpserint ,
 habeant olim , quo senectutis infirmitatem in
 tranquillitate atque in otio sustentare possint .
 Ego quidem , quod ad me attinet , praeter has
 catenas , quas spectantibus adiuuantibusq. uo-
 bis perfregi atque perrupi : & praeter illam
 gemmam , illam , quam meis manibus deie-
 ctam ,

Etiam, illic iacentem uidetis (haec autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo inuolutum exanimem Smaragdum) nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conseruandam tam nobilis uictoriae memoriam, simulq. ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestauit; & instituit, ut iisdem insignibus ceteri post se Reges uterentur. Ac quoniam eo in proelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncauerat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu uoluit contineri. Quinetiam propter hanc aliasq. similes uictorias, Regibus Naurae honoris ergo tributum est, ut inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud saeculum, cum Christiani & principes, et populi sine ullis discordijs, sine ulla opinionum uarietate ac discrepantia, summo consensu, omnes uires suas ad proferendos Christianae ditionis terminos conferebant. Nostra aetas & Christianos principes alios aliorum uiribus collisos attritosq. uidit, & in populis, ne quid abesset miserijs nostris, grauissimas pestilentissimasq. seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impositum

impositum iri, PIE Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si haec spes fellerit, omnia quae possunt euenire miserrima, maximeq. detestanda uereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, uniuersali Concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresum peste sublata, sacrosanctum IESU CHRISTI nomen eodem animo, eadem uoce, iisdem ritibus ab omnibus inuocetur. Agedum Beatissime pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quamdiutissime, & quam felicissime Ecclesiae suae praeesse uelit, urge constanter, ut facias, illud propositum: omnemq. diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam taetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo uiam nobis in caelum panderet, non recusauit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamq. diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam uidemur illud tempus, cum per te constituatur ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmantur ueteres ritus, pravae opinioniones aboleantur, concordia, ne umquam postea dissolui possit, seueris legibus uinciatur. Multa perdidit ecclesiasticus ordo & ornamenta

O dignitatis,

dignitatis, & praesidia stabilitatis suae: quae nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum ceteros Principes Christianos tibi affuturos esse credimus: tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Navarrae, se, Regnumq. suum, et Bearniam, & quas cumque denique summo cum imperio obtinent provincias in tua potestate semper fore, seque, ut par est, obsequentissimos Ecclesiae filios, auctoritati tuae numquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur.

D I X I.

O R A T I O

DECIMASEXTA

H A B I T A . R O M A E

ANNO . 800 . D . L X I V

I eorum, quae oratione tractantur, magnitudo & praestantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis differit, ingenio & dicendi copia pendetur: magnopere mihi uerendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumq. rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi uiri Oratoris ad te regij iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut ueteri at-

que usitato eorum qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri, multis abhinc saeculis praeter ceteris omnibus perpetuo floruerunt, breuiter differam: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius sanctae Sedis defensione pie sortiterque gesserunt, commemorem: ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi Rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore per illorum uestigia gradiatur: quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat: quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipsi curae esse debeat Ecclesiae status: qui cum, secundum Deum; ex Pontifice potissimum pendeat: quam toperere te tali uiro his turbulentissimis temporibus diuinitus Pontifice creato sibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus, nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut, errore ductus, rerum pondera & momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac diiudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res percussum ac debilitatum hac cognitione animum erigit

git ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, ut, quanti quaeque res sit, ex natura ipsius, non ex ijs, quae de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi uero memoria uetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile uidetur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem uelit, maiora consingere; neque, uera confectans, omnia tam breui temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deserere necesse sit. Nam quae tandem gens toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam IESU CHRISTI saluatoris nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque seruauerit? quae plures atrociores uel illius hostes aut exstinxerit, aut bellica uirtute domitos errorem suum deponere, seque ad Ecclesiae societatem recipere coegerit? quae Apostolicae Sedi laboranti tam saepe subuenerit, eamque tyrannorum iniquitate & iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit,

tam firmis praesidijs munierit? Omnia, quae ab alijs regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum ijs quae nostri gesserunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt, & aliquanto amplius, cum Hlodonius, qui postea Hludonicus uocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianæ defensores, eos commisso in Pictonibus proelio uicit, regemque eorum Alaricum manu sua interjecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum consecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus uocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator, honoris causa, tunicam ei purpuream, siue, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulq. coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis unionibusq. colloquentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperij, sed generis humani patrem uocauit: felicem praedicans, cuius potissimum manu diuina prouidentia illos urbis Romae euersores, prouinciarum uastatores, Dei hominumq. hostes cadere uoluisset.

Ille,

Ille, ut principem uere magnanimum decuit, mu-
 nera quidem Imperatoris non repudiavit : sed
 illam, quam dixi, coronam augustius quiddam
 & magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam
 mortalium conueniret : dignam rem sacrario,
 dignam quae non humano usui, sed diuino cul-
 tui addiceretur : itaque eam summa cum uene-
 ratione, in templum Lateranense missam, di-
 uo Petro Apostolorum principi consecrauit. Ni-
 mirum ut belli principia ex solo diuini cultus
 studio exstiterant, ita uictoriae insignia non
 alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, col-
 locari par fuit : ut omnibus saeculis in illo no-
 bili munere, non tam illa clarissimarum gem-
 marum multitudo, quam Hlodoui regis pie-
 tas, religioq. fulgeret. Neque se tanto patre
 parum dignum praestitit Childebertus : qui Al-
 maricum Alarici filium, cui etiam, sancien-
 di foederis caussa sororem Hlotildem in matri-
 monium dederat, cum in paterna impietate
 perstare, ideoque in uxorem, quam abduce-
 re a Catholica religione non poterat, iniurium
 ac contumeliosum esse cognosset : bello eum per-
 sequi non prius destitit, & tyrannum ipsum
 obtruncavit, & populos, qui ei paruerant, ab
 Arianae opinionis prauitate reuocauit. O san-
 cta bella, quae non ad unius hominis ambi-
 tionem, aut auaritiam explendam, sed ad ue-

ram & catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur. O felices uictorias, quae & uictoribus immortalem gloriam, & uictis aeternam salutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia sunt, quae mihi se ad dicendum offerunt, ut cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio praetermitti posse existimem: ita multa rursus, ut cum uniuersa contempler, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamq. pietatem tacitus praetirire non possum: qui, & edicto proposito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliae finibus excedere, aut capitis supplicio affici iussit; & in reliquis uitae partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in diuos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Sarracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem profligauit, quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim proelio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum deorum cultui deditos, & a Christiana religione abhorrentes; repudiata superstitione, Christo initiari coegit.

Ille

Ille Visigothos & Saracenos coniunctis copijs bellum renouare & Narbonensem prouinciam occupare ausos aggressus, agros eorum cadaueribus strauit, fluuios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu uindicta, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus rex Longobardorum uniuersam Italiam sub imperium suum subiungere meditaretur, iamq. Rauennam, et magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Constantino petisset, atque ab eo neglectus esset, consilium coepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset; ijs uiribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum excepit ijs omnibus honoribus qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obuiam profectus, tria
 millia

millia passuum pedibus consecerit, manu frenum equi quo ille uehebatur tenens; & cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur. Vbi tam diu obsessus est, dum se omnia quae abstulerat, restitutum, neque umquam Pontifici molestiam exhibitum, interposito etiam iureiurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateq. omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset Pipinus, qui tamquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reuersus, uirtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem condiciones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia mouit, quam praefectura Rauennatum, sinibus longe maximis, ut pote quibus & Flaminia & Aemilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur. PIPINVS . PIVS . PRIMVS

AMPLIFICANDAE . ECCLESIAE . VIAM
APERVIT . ET . EXARCHATVM . RAVENNAE . CVM . AMPLISSIMIS . Pars tabulae, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta est.

At

*At aenea quidem & marmorea monumenta con-
ficere ac consumere longinquitas temporis po-
tuit: Pipini certe gloriam nulla umquam de-
lebit uetustas, nulla inobscurabit obliuio. Sen-
tio tantas res multo breuius multoq. exsilium
a me tractari, quam dignitati atque amplitudi-
ni ipsarum conueniret. Sed quis modus futurus
erat, si quae sic quoque uix a me percurfa sunt,
ijs in singulis immorari, atque insistere uoluif-
sem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudi-
bus differere uellem, quantus se mihi campus a-
periret? Dicerem Aquitaniam, in qua haere-
ses denuo efferre se & subcrescere coeperant, ab
adolescentulo perpurgatam. Dicerem imma-
nissimam Saxonum gentem, semper uictam, sem-
per rebellantem, cum inter se constantia Caroli,
& illorum peruiacacia certarent, uix tandem
continuo triginta trium annorum bello perdo-
mitam, & abiecto idolorum cultu Christi leges
accipere coactam. Dicerem Italiam uincendo
peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis
uindicatam: Desiderium Aistulphi successo-
rem, cum eadem, quae ille moliretur, oppres-
sum: additam ditioni Pontificiae Corsicam: addi-
tos ducatus Spoletanum & Beneuentanum, addi-
tum quidquid Lucam et Parmam interiacet. Ne
que praeterirem reditum in Italiam, & Leonem
tertium Hadriani successorem in sedem suam,
fractis*

fractis & obtritis hostium Ecclesiae uiribus, re-
stitutum. Illa uero quanto pleniore ore lauda-
rem: relicto amplissimo & florentissimo regno,
susceptum iter impeditissimum, & difficultatis
ac periculi plenum, & ducto per tam uarias gen-
tes ualidissimo exercitu, terram illam quae ua-
gitus IESV CHRISTI nascentis excepit, quae
eum concionantem audiit, admirandis operi-
bus certissima diuinitatis suae signa dantem ob-
stupuit, spectauit sublatum in crucem, & suo san-
guine peccata nostra expiantem, ex impiorum
manibus ereptam & recuperatam. Talia quam
libet multa dicerem, multa tamen necessario
praeterirem, summa omnia, & illo nobili Ma-
gni cognomine maiora. Quod si uellem ulterius
progredi, & tum quae priscis temporibus Hludo-
uicus Pius, Philippus primus, Hludouicus Cras-
sus, Philippus Augustus, Diuus Hludouicus, alij
reges, tum recenti memoria Franciscus primus,
Henricus secundus, Franciscus secundus religio-
nis & Sedis Apostolicae causa fecerunt, expone-
re: commemorare, quam multi ex eis ad eam
defendendam in Italiam cum exercitu uenerint:
quam multi Pontifices laborantibus rebus suis
in Galliam confugerint: quam multa Concilia,
cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac li-
bere celebrauerint: multorum dierum multo-
rumq. uoluminum, non unius horae & unius o-
ratio-

rationis negotium esset. Ob quae omnia semper
 summi Pontifices et quoscumque potuerunt hono-
 res habuerunt regibus nostris, & ex omni anti-
 quitate in scriptis suis eos omnibus exquisitis-
 simis laudibus extulerunt. Exstat epistola di-
 ui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc
 „ principium est, Quanto ceteros homines regia
 „ dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium
 „ regna regni uestri culmen excellit. Innocen-
 tius tertius reges Gallorum, prae ceteris totius
 orbis regibus, ait semper Apostolicae sedi, ut i-
 psius uerba ponam, obsequiosos, & deuotos exsti-
 tisse. Honorius tertius eosdem opposuisse se tam
 quam murum inexpugnabilem pro populo Chri-
 stiano. Gregorius nonus regnum Galliae ait esse
 quasi pharetram quam Christus sibi circa femur
 accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, i-
 psas, ut sibi gentes, & regna subiiciat, in arcu,
 ita enim loquitur, brachij potentis emittit. Re-
 gem Galliae Gregorius primus regem Catholi-
 cum, & praecellentissimum filium suum; Gre-
 gorius nonus Christianissimum inter omnes Chri-
 stianos; Innocentius quartus Catholicum prin-
 cipem, & Christianissimum regem; Urbanus
 quartus principem inclyta deuotione praecla-
 rum, principem Christianissimum, praecellen-
 tium meritorum, athletam Christi strenuum, &
 sollicitum fidei Christianae defensorem uocat.

Quae

Quae omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot saeculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges nostri, non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt, sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab ijs igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesq. curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus euadere, & quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem diuinus adulescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae, ac praestantissimae mulieris uocibus incitatur. Itaque in ijs acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, et filij omnibus maternis consilijs libentissime obsequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae sunt uoces, erumpent foras, seq. iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenij, & indolem uirtutis omnia mox egregia exempla editurae indicarent? quarum ego si non nullas proferre instituam, facile conuincam, ne
que

que Cyri illius ueteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo uidentur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam & exsecrandae opiniones occupassent, atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiae communione & ab huius sanctae Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum, quod impiorum potius capiti sit, uenisse exitium uideretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, uiros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neque se priuatis parietibus continuit mali uis. initia occulta primum, mox etiam aperta aduersus Deum, aduersus regem, & reginam, aduersus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper caelo delapsos noui euangelij doctores, sequebatur, convocatos suos, nocturnis concionibus

bus, ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda opida, ad caedem & sanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum uocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma: occupatae improuiso opulentissimae ac munitissimae urbes: interceptae regiae pecuniae: direptae bonorum fortunae: ipsi aut expulsi, aut occiosi: antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo aequata: quae deiecta non sunt, in ijs ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum uel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam, cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat: cum prostratae religioni uictrix insultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque pessima omnia metuente, uolitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum uoces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura se & difficiliora, propugnandae religionis causa, fecisse, ac praestitisse, quam quemquam alium ex omni memoria principem, uere ac merito gloriari potest. Omnes enim alij in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alij & a suis, & ab alienis adiuuabantur; hunc & sui, & alieni

alieni oppugnarunt . Alijs , si uincerent , proposita erat , praeter gloriam , imperij ac potentiae suae amplificatio ; sin uincerentur , erat , quo se reciperent . huic , siue uinceret , spectanda magna strages suorum , cum insigni uirium suarum imminutione ; siue casu aliquo uinceretur , regno fortassis carendum fuit . Et haec tamen omnia eum non deterruerunt , quominus urbes suas obsideret , earum moenia tormentis bellicis quateret , agros popularetur , obsessos com meatibus intercluderet , proelia , in quibus multi fortissimi imperatores militesq. ceciderunt , committeret : omnia denique in solo suo faceret , quae in hostili fieri solent . Neque , ut opinor aliud bellum aetate nostra gestum est , in quo , quidquid ex utraque parte periret , uni periret . Quamquam autem messes se suas , ut dicitur , urere intelligebat : tamen , quoniam integritas religionis aliter conseruari non poterat , omnia sibi perferenda esse statuebat . Reginae autem in illis tumultibus quod studium , quae sollicitudo , quae concursationes fuerunt ? quid non illa tentauit , quid non molita est , ut omnia quam minimo damno componerentur : ut et conseruaretur Catholica religio , quod semper ei praecipuum fuit , & quam minimum sanguinis funderetur ? in quo fecit rem gentis suae nomini mirifice congruentem . Medicata enim

est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; & eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam uerius mater regis, quam mater regni nominari mertissimo possit. Eius enim praecipue, & aliorum regni sui procerum, consilijs, & uirtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc superstites sunt, Carolus rex Galliam ex atrocissima tempestate seruauit, & in eum, in quo nunc est, statum redegit. Quod si nondum omnia, quo uellemus plane perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum ijs, qui tam grauiter aegrotarunt, cum, etiam si nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus uitiosos humores paullatim educere: ne, si semel uniuersos exhaurire uoluerint, quos sanare conantur occidant. Non est uerendum, ne faciliora non perficiatis, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigeneses D. Hludouici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludouicus, cum ad regnum uocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocauit. Tum Blanca regis mater, & filium sanctissime educabat, & propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam ad-

ministra-

ministrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigeneses, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigenibus multo taetiores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe uicti, neque quiescere, neque ad sanitatem redire uellent, extincti tandem, deletiq. sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigenium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Dominici conciones & uitae sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te, Beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit: Nouit enim eximiam integritatem uitae tuae: nouit perpetuum purgandae Ecclesiae studium: nouit labores in extirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos: nouit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & iam fecisti, & quotidie facis.

Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublata penitus omnem ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & iussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos uidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium capit: & ut quod facias quamdiutissime facere possis, a Deo optimo maximo uotis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legauit huc clarissimum & nobilissimum uirum Iustum Turnonium, comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonij, cuius memoriam & tibi, Beatissime Pater, & uobis omnibus, Patres Amplissimi, gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno uerbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam uirtutem & saepe alias, & proxime in illo memorabili aduersus haereticos proelio spectatam, rex ipse amplis & honorificis praemijs prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui, & quinquaginta cataphraetis equitibus praeesse iussu. Per eum Carolus rex, Beatissime Pater, sibi, & toti Ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur: te uerum IESU CHRISTI uicarium, uerum Petri successorem, non dubitanter agnoscit: tibi, & huic sanctae Sedi uere, atque ex animo

*mo quam debet obedientiam praestat ac desert :
 & ut certo sperat, se, in omnibus quae a te prae-
 stari poterunt, a te adiutum, atque ornatum
 iri : ita se omnes vires suas ad Ecclesiae & Se-
 dis Apostolicae defensionem semper promptissi-
 mo animo collaturum, neque hac in re cuiquam
 mortalium concessurum pollicetur .*

D I X I .

ORATIO

DECIMASEPTIMA

HABITA . ROMA E

XIIX . KAL . FEBR.

ANNO . OO . D . LXVII

VANTO opere gauisus sit u-
niuersis orbis Christianus,
posteaquam auditum est, sum-
mum honorem, iam pridem
summis uirtutibus tuis debi-
tum, tandem aliquando tibi
diuinitus delatum esse, PIE quincte Pontifex
maxime, uel ex hoc intelligi potest, quod con-
cepti ex ea re gaudij uis non vicinarum se regio-
num, ac prouinciarum finibus continuit, sed so-
lis instar, omnia, simul ut exortus est, sua lu-
ce complentis, ad remotissimas gentes, & posi-
ta in ipsis Christianae ditionis finibus regna ad-
mirabili celeritate penetravit. Neque uero ei
contigit, quod uentis solet, qui cum, unde oriun-
tur, ibi uehemenissimi sint, ad longinqua fracti
fere,

fere, debilitatiq. perueniunt; sed quod ingentibus, vastisq. fluminibus: quae cum ab ortu ipsa magna sint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progressu, eo maiores undae uolunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, quo a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cum alijs permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui eum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem uiciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi causa, suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pij omnes exsultauerint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama peruenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atque honoris sedem adscendisse, perlatus est. Potentissimus enim, idemq. religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Poloniae, quam iucundus, & exoptatus si-

bi suisq. populis eius rei nuncius acciderit, te
stari cupiens, ea de causa legauit huc illustrem
uirum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex
quo haec omnia non minus certo cognosceres,
quam si Regis ipsius non os modo intueri, & ser-
monem audire, uerum etiam penitus perspicere
intimos sensus animi posses. Is cum mihi man-
dauit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis ma-
iestatisq. plenissimo coetu, & de regni antiqui-
tate, atque amplitudine, & de rebus, quas,
multis abhinc saeculis, Polonorum Reges ad
Christiani imperij fines tum tuendos, tum pro-
pagandos, sine ulla propemodum intermissione
gesserunt, & de ipsius Sigismundi Augusti Re-
gis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac
constantia, deq. quotidianis pro Christiana
republica laboribus ac periculis dicerem: quae-
so obtestorq. te, Beatissime Pater, tribue mi-
hi hoc beneficium, ut, dum haec summam
persequor, orationis meae cursus aura lenita-
tis ac facilitatis tuae adiuuetur. Maximas
res, memoratuq. ac cognitu dignissimas afferam,
& quamquam notas atque illustres, tum suop-
te splendore ac magnitudine, tum propter regiae
fortunae sublimitatem, quae magnorum & po-
tentum regum actiones obscuras esse non pati-
tur: tamen eo minus peruulgatas, quod Polono-
rum gens semper in praeclaris rebus gerendis,
quam

quam in ijs quae gessisset memoria prodendis, occupatior fuit: semperq. maiorum suorum uirtutem imitari, quam celebrare, gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniae Rex quam longe lateq. dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram uocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia diuidebat, & Sarmatiae quantum est a Vistula ad Borysthenem, & a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa, & plana, multis magnisq. fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad uitam necessarijs usque ad abundantiam diues. Habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniae possit. Homines natura fortes & animosi, quiq. non facile aut uoluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; uitam per dedecus retentam, quauis morte peiorem putant. Ignominiam, ut fugiant, nihil non fecerint: ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia.

genia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tamquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi viri ad sustinendam ac propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias diuino consilio constituti ac collocati esse uideantur: quo essent ceteri Polonorum uirtute testis, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi uideor quidquam a suscepto munere facturus alienum, si breuiter exposuero, quemadmodum illos Deus, ante sexcentos abhinc annos, discussis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicumque corporibus adestis, & in re maximi momenti diuinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate. Omnes fere magnae & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut uno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis diuinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosque impia superstitione purgatos caelesti doctrina imbuere statuerat: aduentantis iam,
Et in-

& instantis salutaris illius mutationis hanc,
 quam mox audietis, significationem dedit. Im-
 perabat Polonis Zientomislus Lesci filius, Prin-
 cept (quatenus haec conuenire in hominem non
 Christianum queunt) & iustitiae, et clementiae,
 & beneficentiae, & aliarum uirtutum laude cu-
 mulatus: & in quo nihil praeter Christi cogni-
 tionem desiderares. Huic, cum multos annos si-
 ne liberis esset, grauiterq. ea re angeretur, tan-
 dem natus est filius, sed oculis captus: ita ut
 non facile diiudicari posset, maiorem ne dolorem
 percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici fi-
 lij caecitate. Omnia remedia, omnes medico-
 rum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad se-
 ptimum annum peruenerat puer, ei q. patrio
 quodam ritu primam comam tonderi, nomenq.
 imponi oportebat: cum praeter omnium spem
 subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia
 persusus pater conuocatos ad se huiusmodi consulit
 quid ex tam admirabili successu filio suo, quid to-
 ti Poloniae portenderetur. Respondent, eo im-
 perante, Poloniam mirabiliter illustratum iri.
 Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Mie-
 cislao, quod gentis lingua significabat eum qui
 sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim
 alio modo illustrari posse Poloniam, quam bel-
 lo, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Mie-
 cislao: iam ad uirilem aetatem peruenerat: iam

mortuo

mortuo patre rerum potiebatur : & ceteris quidem virtutibus patri non absimilis, nihil cetero qui bello egregium aut memorabile gererat : ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & uanitatis uatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislans, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, peruenierant & in Poloniam sancti quidam niri : qui aut solitariae uitae, ut quietioris, & ad res diuinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis siluarum recessibus delitescerent, Christo, ut poterant, seruiebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad principem adeant, eiq. polliceantur & liberos, & alia multo maiora, si, repudiato falso rum numinum cultu, Christum uerum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere uellet. Ipse quoque diuini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceret. Quae ut percepit, magna pompa, ac celebritate publice baptizatas, breui tempore totam Poloniam ad Christia-

Christianam pietatem et exemplo suo incitauit, & cohortationibus, ac praemijs allexit; & minis, ac supplicijs aduersus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Micislaus totos septem annos caecus fuisset, significationem esse hoc modo diuturnam Polonae gentis caecitatem: quod omnibus humanis auxilijs frustra tentatis, tandem diuino beneficio lucem adspexisset, fore ut populi quoque caecitas nulla humana ope sanabilis diuinitus de pelleretur. Neque uana fuit hariolorum praedictio. Eo enim rerum potiente, Polonia splendore diuini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi & impij homines, Deo permittente, uera uaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo utrimque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, est uerbum Dei. Ut autem ab ea Ecclesia, quae ceterarum omnium mater ac magistra est, Christiane uiuendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertiumdecimum, per quos & eum, ut communem totius Ecclesiae pastorem uenerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti, a quibus regi, & quae sibi credenda,

denda, quaeq. facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Itatorum hominum spectatae probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas plantas, copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai soror Adleida, cum Geisae Vngarorum Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Vngaria Christi sacramento adigeretur. Neque uero eius filius Boleslaus primus Poloniae Rex, aut maioribus suis laude bellica, aut patri propagandae religionis studio cessit. Qui suscepto aduersus Saxonas bello, & ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperauit, & cum uniuersam illam oram ad Albim & Salam fluuios, & Chersonnesum Cimbricam, quae hodie Dania uocatur, sub Imperium suum subiunxisset, ut ostenderet, eam se uictoriam Christo quaesuisse non sibi, nihil in uictos acerbe, aut crudeliter statuit: sed cum eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriae caussa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Immo uero declarauit, numquam desidem atque ignauam esse uirtutem: nullas ei esse a praeclaris actionibus ferias: fortes & constantes uiros honestorum laborum ac mune

rum perfunctione, non ad quietem inuitari, sed ad alia ex alijs assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis diuum Adalbertum interfecissent: eiusq. corpus quidem ipse aequo auri pondere a barbaris redemisset, (mirum hoc quoque pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessario praetermittenda sunt) caedis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus aduenisse tempus illud, cum & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio uictor, non aliam eis poenam imposuit, quam ut erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hic mihi, Beatissime Pater, uenit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum est, qui a suis in exilium pulsus, cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentijs haberetur quam apud suos, Perieramus, inquit, nisi perissemus. Ita enim & qui ab illo principe uincebantur dicere poterant, se nisi ab eo uicti essent, perituros fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, reuocati sint, persequar? Rerum me copia, Beatissime Pater, inopem consilij reddit. Quod si in me ulla dicendi uis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam dari:

dari: ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum uultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta, in angustum unius breuissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa quae si pandi explicariq. possent, quasiq. spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo, & attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoq. ne de bello quidem quod Boleslaus quintus cognomento Pudicus aduersus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Vngari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi praeteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam deuicisset, illos omnes, quorum uirtuti, ut ait uetus poeta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quaedam spolia Christo consecrasset, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proauum festinat animus, cuius admirabili inusitataeque uirtuti utinam par a me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo:

omnes

omnes qui ubique sunt eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo uirium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attente audire non grauantur, facile cognituros esse confido. Lituania, Beatissime pater, amplissima, & sortium uiro- rum feracissima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in ueteri superstitione perstabat. Colebant autem eius pro- uinciae homines ignem pro deo, ei aras, ei tem- pla ponebant, eum summa diligentia in cele- berrimis quibusque opidis perpetuum asserua- bant. Fulmini quoque diuinitatem quandam inesse credebant, idque sua lingua Deum Percu- num nominabant. Sed & lucos & selectas quas- dam in siluis eximiae proceritatis arbores uene- rabantur ut deos. Viperis quoque & alijs ser- pentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum uiolasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se miserabi- le erat, talem tantamq. prouinciam tanto tem- pore in tanta errorum foeditate uersari, tum il- lud accedebat incommodi, quod gens bellicosa, & ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus laceffens numquam quiescere pa- tiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius du- centos uiginti imperabat Iagello, idemq. prae-

Q

terea

terea & Samogitiam, & magnam Russiae par-
 tem obtinebat, fortis & strenuus princeps, &
 quamquam religionis nostrae mysterijs nondum
 initiatus, tamen, ut qui Christiana matre geni-
 tus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur
 per id tempus mortuo Hludonico Vngariae
 & Poloniae rege, regni procures de Hedwigis e-
 ius filia, ad quam regnum delatum erat, in ma-
 trimonium collocanda deliberarent, ecce ab Ia-
 gellone legati, qui renunciarent, eum cum omni-
 bus suis uelle Christianum fieri, petere ut sibi He-
 duigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse o-
 mnes ditionis suae prouincias cum Poloniae re-
 gno ea lege coniungere, ut numquam diuelleren-
 tur. Quam lubentibus animis Poloniae proce-
 res eam legationem audierint, nihil opus est dice-
 re. Sustulerunt manus ad caelum, & gratias
 egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tan-
 dem illorum populorum misertus, eam mentem
 immississet Iagelloni. Ipsa tamen Hedwigis, in
 qua eximiam formae pulchritudinem singula-
 ris modestia aequabat, nihil de matrimonio suo
 sine matris auctoritate statuere uoluit: totamq-
 rem ad illius uoluntatem reiecit. Missi ad eam
 oratores in Vngariam, quo se mortuo uiro contu-
 lerat, quibus illa responsum dedit pietatis et pru-
 dentiae plenum. Longe a se abesse eam men-
 tem, ut quidquam impedire uellet, quod & ad
 amplifi-

amplificandum regnum Poloniae, & ad religionem latius spargendam pertineret: Cogitarent Poloni, & in commune consulerent, req. mature deliberata id facerent, quod & Deo acceptissimum, & regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno saeptus comitatu uenit Iagello: & quia fortassis a matre puer acceperat, sanctos illos reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad adorandum Christum recens natum non sine muneribus uenisse, ne ipse quidem immunis ad Christum uenire uoluit, eiq. pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari uoluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes, uno uerbo, quos in potestate habebat populos obtulit. Quam incundum illud non hominibus modo, sed angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cum uir fortissimus ad sacros fontes incredibili alacritate properaret, cum se in uas ad eam rem praeparatum cupidissime immergeret, cum magna & clara uoce Deum & homines testaretur, ut in se aqua illa spargeretur, ita se pro Christo sanguinem suum ubi res ferret sparsurum esse. Baptizatus igitur & nouo nomine, *Vladislaus Iagello dictus*, postridie idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo post consecratus

& inunctus, ac coronatus rex Poloniae, totum
 eum annum in pacando regno consumpsit. Eo
 autem anno; qui proxime secutus est, cum ei ni-
 hil longius uideretur, quam dum populos suos in
 Christianorum numerum aggregatos uideret, co-
 mitatus uxore & multis principibus uiris, mul-
 tis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam
 profectus, quam multis, quam certis, quam inu-
 sitatis documentis pietatis suae magnitudinem
 testatus est? Nam cum populum aegre ab inue-
 terata superstitione auelli uideret, ipse omnibus
 inspectantibus, manu sua illis quas aliquando co-
 luerat arboribus magna ui secures impingens,
 easq. ab radicibus deturbans, tum ingentem
 uim aquae profundens in illos tamdiu adoratos
 ignes, Non est, clamabat, non est Deus quod ex-
 cindi ac deijci, non quod exstingui potest. O mi-
 rificos deos, quorum alter alteri pro pabulo est,
 alter alterum absomit. In uenenatis autem &
 mortiferis animalibus quae potest esse diuinita-
 tis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri er-
 rorem uestrum, & resipiscite et tandem aliquan-
 do mentis oculos ad Deum omnium rerum esse-
 ctorem conuertite: ne, dum aeternum (ut falso
 putatis) ignem colitis, in alium ignem uere ae-
 ternum incidatis. Simul haec, simul eis religio-
 nis nostrae principia, ut poterat, edifferebat: ut
 eodem tempore & uetus ille ignis pro deo habi-
 tus

tus exstingueretur, & nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque sacerdotes, quos secum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Litواني ullam aliam intelli gerent, ipsemet eos summam fidei nostrae ab apostolis traditam, quam symbolum uocamus, ipse formulam precandi a Christo Iesu institutam, ipse cetera quae discere solent ij, quos catechumenos uocamus, in Lituanicum sermonem conuertens, neque ullum in ea re laborem subterfugiens, edocebat. O regem rari, & singularis exempli. O ardorem animi memorabilem. O pietatem omnibus saeculis praedicandam. Ita igitur inflammauit Lituanorum animos, ut ad danda Christo nomina, & ad sacrosanctam illam aquae adspersionem simul omnes facto agmine concurrerent, seq. longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoq. solis nobilibus singulatim baptizatis, cetera multitudo idem sacramentum cateruatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum aedium multitudinem, quid diuitiarum ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud uero minime praetereundum est, quod ne regnandi quidem suauitas, maxima illecebra peccandi, quae.

saepenumero multos aduersus alia omnia satis
 firmos abstulit, ullam uim habuit, ad *Vladislai*
 fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum
 Bohemi, quorum animis paullo ante *Ioannes Hus*
 & *Hieronymus Pragensis* pestiferum opinionum
 suarum uirus afflauerant, mortuo *Vencislao* re-
 ge suo; legatos ad eum misissent, per quos ei re-
 gnum deferebant; multisq. precibus obsecra-
 bant, ut id aut ipse, aut *Vitoudus* frater ipsius
 patruelis susciperet; maximo uterque animo eo-
 rum preces repudiavit; addita illa nobili, &
 numquam satis celebrata uoce: Religionem sibi
 esse haereticis imperare. Non patitur tempo-
 ris breuitas, ut aut plura de hoc dicam; aut de
 eius filio *Vladislao* tertio. Poloniae & *Vnga-*
riae rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati
 pareret, cum Turcis, quos diu uexauerat, multis-
 que proelijs fuderat, fregerat, afflixerat; redin-
 tegrato aduersus pactas cum eis indutias bello,
 tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa
 tandem acie fortissime dimicans interfectus est.
 Eademq. me caussa cogit, tum alios aliquot re-
 ges silentio inuoluere, tum in *Sigismundo* pri-
 mo *Sigismundi Augusti* patre laudando esse bre-
 uiorem. Cuius pietatem quidem ac religionem
 magnificentissima templa partim instaurata, &
 refecta, partim ditata; partim etiam a funda-
 mentis excitata, & perpetuum prohibendarum
 are-

à regno suo nouarum opinionum studium; belli-
 cam uero fortitudinem tam multae, tamq. me-
 morabiles de Moschis, Valachis, de Tartaris, de
 Turcis uictoriae, et, ut cetera taceam, octoginta
 Tartarorum millia uno ad Borysthenem proelio,
 profligata testantur. Qui cum octoginta duos
 uixisset annos, carus suis, metuendus hostibus,
 utriusque uenerandus, satur uitae, satur gloriae,
 moriens, Sigismundum Augustum non regni ma-
 gis quam uirtutum suarum heredem reliquit.
 Hic si praesens adesset, Beatissime pater, sanctis-
 simos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione
 uteretur. Magno gaudio affectus sum, Pater
 sanctissime, cum te ad Ecclesiae gubernacula ad-
 motum, & in isto celsissimo inter mortales solio
 collocatum esse cognoui. Qualem enim iamdu-
 dum certa & constanti fama esse te acceperam,
 tali gubernatore nauim Ecclesiae in his turbu-
 lentissimis tempestatibus egere intelligebam.
 Quem in locum Christiana resp. deducta sit, etsi
 dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac prae-
 celsa specula optime uideas, nos tamen qui ab ho-
 stibus undiq. circumfessi sumus, certe propius in-
 tuemur. Et ab hoste immanissimo ac potentissi-
 mo inuadimur, & domesticis seditionibus labo-
 ramus. Neque ulla res maiores ei animos fa-
 cit, quam quod intelligit, grauiori, & impla-
 cabiliori odio Christianos a Christianis, quam

Christianos a Turcis dissidere . Ita qui coniuncti ac conspirantes terrori essemus ; diuisi ac dissentientes ludibrio & despectui sumus . Iamq. mali uis, inuitissimis, & nequidquam retinentibus nobis, non obscure per partes usque adhuc integras serpit . Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium maerore senserunt ; & nos, quamquam omnia prohibendi causa facimus, pervincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris uicinitate ac contagione noceatur . Em, numquam ne his tot, tam grauibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur ? At tu, Beatissime pater, cuius & apud Deum preces, propter sanctitatem, & apud homines iussa, propter auctoritatem plurimum ualent, per illam qua genus humanum complete ris caritatem, per illam curam, quam Christianis omnibus & debes & praestas, per illum ipsum, cuius in terris uice fungeris, Iesum Christum, succurre ac subueni communibus malis, & omnes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac stabili concordia inter se deuinciendos . Quod igitur rex ipse per se facere propter locorum distantiam non potest, id per hunc clarissimum uirum oratorem ad te suum facit : per eum tibi gratulatur : per eum ad te omnes uires ac
copias

copias suas defert : per eum tibi & huic sanctae
Sedi obedientiam praestat : quamq. laudem a
maioribus suis hereditariam accepit excubandi
assidue pro Christianis , & quicumque hostes
Christi atque Ecclesiae fuerint , eosdem semper
habendi pro suis , eam se diligentissime , ut sem-
per fecit , conseruaturum , neque umquam ab eo-
rum uirtute degeneraturum esse promittit . Ti-
bi autem, Beatissime pater, cum omnia fausta &
prospera precatur , tum quo facilius ea quae a te
exspectantur perficere possis , illud a Deo uotis
omnibus petit , ut publico Ecclesiae bono non
minus diu Pontifex uiuas , quam te Pontificatu
dignum uixisse , omnes , qui uere & incorrupte
iudicant , consententur .

D I X I .

ORATIO

DECIMAOCTAVA

NON . EST . HABITA

SI quis est qui scire cupiat,
Beatissime Pater, quanto gau-
dio perfusus sit *Alfonfus II.*
Ferrariae Dux, posteaquam
te in summum istum & caelo
proximum dignitatis, atque
amplitudinis gradum communi patrum omnium
uoluntate ac iudicio sublatum esse cognouit: is, si
orationem meam cognitione sua subsequi, quas
que ille gaudendi causas habuit, earum unaquae
que quantum ponderis ac momenti habeat, dili-
genter expendere uoluerit, simul & id quod cu-
pit intelliget, & mihi, si forte illius gaudij ma-
gnitudinem uerbis exaequare non potuero, igno-
scendum potius, quam succensendum putabit.
Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nullo
uerborum genere satis exprimi possunt, acris
& intelligentis aestimatoris est, non dicentis
imbe-

imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argu-
mento uti, ut id quod agitur singulare. quid-
dam & eximium esse iudicet, quod ad id expri-
mendum nulla potuerit satis uehemens, atque
illustris oratio reperiri. *Alfonsus* autem secun-
dus ut insignem quandam laetitiam perciperet
ex eo, quod sapientiae tuae summa totius Ec-
clesiae gubernatio delata esset, cum iisdem illis
caussis adductus est, quae ceteros quoque princi-
pes Christianos admirabili ob eam rem uolupta-
te cumularunt, tum alijs etiam quibusdam ad se
proprie pertinentibus, quae in communi o-
mnium gaudio gaudium ipsius maius, & insi-
gnius reddunt. Ac primum quidem gratissi-
mum ei, atque optatissimum accidit, illi potissi-
mum summam rerum conceditam esse qui per o-
mne anteaetae uitae spatium talem se praestitisset,
ut tamquam perfectum & absolutum anti-
quae illius innocentiae, & integritatis exem-
plum omnium praedicatione commendaretur.
Quis enim per illum, cuius in locum in terris ob-
tines, rerum omnium praepotentem Deum, mul-
tos iam annos ad istam sanctissimam sedem pro-
uectus est, te uno ijs omnibus uirtutibus, quas
bonum, & omni ex parte absolutum principem
habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres,
animum humanum duabus praecipue rebus per-
fici, & ad illud, ex quo ductus est, diuinitatis
exem-

exemplar proxime accedere, cognitione primum,
& intelligentia earum rerum quae dignae sunt
in quibus studium collocetur, deinde procuran-
dis hominum commodis, usq. actionibus susci-
piendis; ex quibus quam maximus fructus ad
quam plurimos perueniret: iam inde a principio
ita uitam instituisti tuam, ut perpetuo ad eos,
quos dixi, fines omnia retulisse, neque umquam
ullum temporis punctum mentis aciem ab eis de-
flexisse uidearis. Itaque totum illud adolescen-
tiae tempus, cui & communi hominum consuetu-
dine, & quadam prope ipsius naturae tacita le-
ge maior quaedam licentia tribui ac permitti so-
let, a te, non in remissionibus animi, neque in eis
uoluptatibus, quibus aetas illa plerumq. etiam
sine reprehensione capitur, positum, sed in assi-
dua praestantium doctrina uirorum consuetudi-
ne, diligentissimaq. cum omnium honestarum
artium, tum earum praecipue, quae populorum
recltoribus necessariae sunt; peruestigatione con-
sumptum est. Neque uero te ab eo, quod tibi
proposueras, curriculo aut deterrere postea labo-
ris asperitas, aut auocare uoluptatem blandi-
menta potuerunt. Qui semel ad solidam & im-
mortalem gloriam recto itinere contendere peni-
tus imbibisses, omnia tibi, dum eo quo institue-
ras, peruenires, contemnenda, & pro nihilo pu-
tanda esse duxisti. Nimirum illam tu uirtutis
pulchri-

pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores exituram esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed ijs, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicatius & acutius cernunt, animi oculis uideras: eiusq. desiderio incensus, nisi adepta ea, uita ipsam tibi acerbam, atque insuauem fore statuebas. Igitur cum Patavij primum, deinde Bononiae, defixus in praestantissimarum artium studio, primam aetatis partem exegisses, ijsque adolescens egregie nauatae in studijs operae insignibus atque ornamentis affectus esses, quae amplissima in eis ciuitatibus tribui solent: iudicasti tibi iam esse ex domestico illo, & umbratili uitae genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis & doctrinae sitim expelere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum: tempus esse, ut praeclara illa semina, quae diligenter subactis ac praeparato animo colueras, omni ratione foueras, alucras, auxeras, efferrerent tandem ipsa se, & fructus expectatione dignos hominum generi asferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studijs abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, eos numquam magnopere commendatos, saepe etiam

repre-

reprehensos ac uituperatos fuisse. Quapropter in patriam reuersus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controuersias, inter principes ciuitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, uerumetiam sedatis grauibus illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani ducem, & Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum discordijs, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, ciuibus tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspiciatum principium. o praeclare positum rudimentum: Quid non bonorum ab eo sperare poterant ciues, qui primum uirtutis suae specimen pace, & priuatim, & publice componenda dedisset? Sed uidelicet illa tanta uirtus maiorem aliquem campum in quo excurreret, maius theatrum in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps iam tunc ad se uocabat, & sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis uirtutem tanto ante gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur uenisti, ubi uirtutis tuae tam multa, tamq. luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cum in ceteris rebus

*rara quadam & exquisita prudentia, tum miro
 in pernoscentis hominum ingenijs acumine, &
 acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudi-
 cio praeditum fuisse, cum in plurimis maximi
 momenti negotijs prudentiam, fidem, magnitu-
 dinem animi tuam expertus esset, primum qui-
 dem te Epidauri Archiepiscopatu cobonestau-
 rit, deinde uero absentem reipublicae causa in
 augustissimum et sanctissimum Cardinalium Col-
 legium adsciuerit. Hic ego, si, quod poetae solent,
 idem nobis quoque facere liceret, Nestorem mi-
 hi aliquod, aut Ulixem eloquentiae flumen
 optarem: ut quemadmodum una cum honoris am-
 plificatione, tua semper uirtus accreuit, ita mea
 quoque in explicatione laudum tuarum, quasi
 per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac
 sublimior fieret oratio. Vix enim fas uidetur de
 raris inusitatisq. rebus dicentem, usitato, et quo-
 tidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscien-
 tia tenuitatis meae una me cogitatio subleuat,
 quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te
 diuinitus gestarum non testes modo ac spectato-
 res, sed existimatores etiam & exornatores fue-
 runt. Nam quo die tot amplissimi & illustrissimi
 Cardinales, non inconsulto aliquo & subito ani-
 morum impetu, sed post accuratam in Conclau-
 aliquot mensium deliberationem, ad deferen-
 dam tibi summam in Ecclesia potestatem consen-
 serunt,*

serunt, eodem die apertissimum iudicium de pers-
pécta sibi & explorata tua omnis generis prae-
stanti & eximia uirtute fecerant. Quare non
est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfon-
sus 11. Ferrariae Dux, qui studium quoddam in-
credibile erga hanc sacrosanctam Sedem a maio-
ribus suis quasi hereditarium accepit, tanto ea
ex re gaudio affectus est, quantum neque mea,
neque cuiusquam oratione exprimi potest. Nam
ad eas laetitiae causas, quae communes ipsi sunt
cum ceteris omnibus Christianis principibus,
non parui quoque ponderis aliae accedunt. Pri-
mum quod, Ecclesiae cliens cum sit, omnes opes,
ac facultates suas huius sacrosanctae Sedis aucto-
ritate nixas & fundatas esse non ignorat: ut et-
iam hoc nomine impendio magis omnibus, quae
ad eius dignitatem pertinent, affici debere uidea-
tur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudi-
nis tuae studiosissimum, & ipse non paterni ma-
gis imperij quam illius in te obseruantiae here-
ditatem creuerit, sciatq. praeterea e suis omni-
bus neminem esse cuiuscumq. ordinis, qui non eo-
dem plane animo sit semperq. fuerit, quiq. ho-
nori tuo ex animo, atque ex illa summa uolunta-
te non fauerit, cui dubium est, quin is, facta ad
gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, ac-
cessione, incredibilem quandam ex eo hauserit uo-
luptatem? Postremo, qui sese haud ita pridem
cum

cum Illustrissimo principe Cosmo Florentinorum
 & Senensium duce, gentili tuo, ducta in matri-
 monium illius filia, affinitate deuinxerit, cur
 non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse
 uxorem acceperit, ex eadem qui uniuersam Ec-
 clesiam cum summo imperio regeret exstitisse? Il-
 le uero statim accepto nuncio sese in uiam dedis-
 set, neque ullam moram interponendam putas-
 set, quin praesens tibi gratularetur, pedibusq.
 tuis suppliciter aduolutus in tua potestate esse se
 ac semper fore ostenderet, nisi prius percussis &
 afflictis nec opinata patris sui, optimi ac prae-
 stantissimi principis morte, suorum animis ali-
 quid consolationis adhibendum esse duxisset.
 Quam quidem excusationem partim ineuitabi-
 li necessitate, partim naturali pietate subni-
 xam, a te, Beatissime Pater, aequo animo acce-
 ptum iri confidit: quodq. multo antea, si licuis-
 set, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te pa-
 trem ac dominum agnoscit, tibi se suaq. omnia
 in fidem & clientelam tradit: & ut una cum sen-
 tentia uerborum quoque formulam apud maio-
 res hanc in re usitatam retineamus, DEBITAM
 TIBI . OBEDIENTIAM . PRAESTAT : seq.
 semper non ad fortunas modo suas, uerum ad san-
 guinem quoque & uitam pro huius sanctissimae
 Sedis dignitate profundendam paratissimum fo-
 re, omni asseueratione confirmat.

D I X I .

R

ORATIO

DECIMANONA

HABITA . ROMA E

V . KAL . QVINCTIL .

ANNO . ∞ . D . LXVI

IN communi omnium Christianorum principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus horum amplissimorum patrum suffragijs delati fama cumula-
lavit, Pie V. Pontifex Maxime, si praecipuam quandam ac prope singularem Alfonso secundi Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixero, uereor ne quis id magis ex ueteri, & quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim iam usitatum est, ut omnibus Pontificibus, omnium principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos qui audiunt
uerifi-

uerisimile sit ea modo sibi uideri audire, quae
 cuiuslibet alij eundem adepto honorem diceren-
 tur: & ij qui dicunt non tam ex suo sensu ora-
 tionem depromere, quam ex uetere aliquo li-
 bro sollemnem, & certis conceptam uerbis gra-
 tulandi summis Pontificibus formulam recita-
 re uideantur. Neque uero dubitari potest, quin
 aequissimum atque honestissimum sit, quemcum-
 que hic amplissimus ordo ad Ecclesiae guberna-
 cula admouerit, quando totum illud negotium
 non humanis consilijs, sed diuini spiritus instin-
 ctu atque asslatu administrari certissimum est,
 eius ut ceteri quoque principes libentissimis ani-
 mis imperium accipiant, auctoritatem agno-
 scant, leges obseruent, se suaq. omnia eius pote-
 stati tradant ac permittant: eum denique, qui
 Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum
 acceptissimumq. esse profiteantur. Sed tamen
 & longe alia illa est animorum alacritas, cum
 homines eum quicumque sibi rector diuinitus
 datus est libenter accipiunt: alia cum, quem sem-
 per ipsi eo munere dignissimum iudicarant,
 quemq. semper toto pectore optauerant, eum
 diuino quoque iudicio probatum uident: et quam
 quam omnium publice interest, qualis sit Pon-
 tifex: non est tamen obscurum esse quosdam po-
 pulos quosdamq. principes, quorum id priua-
 tim multis de causis maxime intersit. Ex qui-

bus ut unum esse *Alfonsum* secundum *Ferrariae* Ducem omnes homines intelligant : neque vulgarem illam , aut mediocrem laetitiam fuisse , quae ipse accepto Pontificatus tui nuncio persusus est , idq. eo dici , non quod ita dici soleat , sed quod uerissimum sit : constitui , si per te liceat , Beatissime Pater , primum quidem breuiter exponere , cur tibi potissimum boni omnes communibus uotis istum honorem mandari & optauerint , & optare debuerint ; deinde uero quas priuatim causas *Alfonsus* habuerit , propter quas eximiam quandam ex eo perceperit uoluptatem . Sed quoniam prior orationis meae pars explicari aliter non potest , quin de tuis laudibus nonnulla dicantur , idq. cum aliqua tua molestia fieri necesse est : propterea quod , ut quisque laude dignissimus est , ita minime libenter laudes suas audire consuevit , supplex a te etiam , atque etiam peto hanc ueniam , Pater optime ac sanctissime , ut quae de uirtutibus tuis toto orbe iampridem sparsa ac disseminata sunt , ea me strictim ac modice attingere , ac deliberare patiaris . Vos autem , patres amplissimi , oro , atque obtestor , ut si me sublimia humiliter , ampla tenuiter , illustra incornate tractantem , & ex innumerabilibus , quae ad dicendum suppetunt , plurima praetermittentem , pauca proponentem , uerius quam exponentem audietis : cogitetis cum animis

mis uestris, neque posse quemquam in tam ubere materia omnia persequi, neque ea quae satis per se splendida, & magnifica sunt, ornatu uerborum indigere, & mihi eam in primis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eiusdemque modestissimi Principis patrisq. nostri aures quamquam uerissimis, & omnium sermone celebratissimis, inusitatis tamen, & longe multumq. supra exempla uulgaria positis laudibus suis offenderentur. Atque equidem, Beatissime pater, ut mea tibi quantum in me situm est minime molesta sit oratio, abducam, & auocabo eam a persona tua, & de te reticens rem tantum ipsam excutiendam considerandamq. proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipso ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum labore ad uirtutem directum iter ingressus hoc robore animi, atque hac indole continentiae esset, ut omnia blandimenta uoluptatum respiciens, & aspernans, nihil in uita expetendum, aut magnificiendum putaret, nisi quod esset cum laude, & cum dignitate coniunctum, seq. iam tum a corpore quam maxime abstrahens ad diuinarum rerum cognitionem cura omni studioq. raperetur: quis non facile augureretur ex illa herbescentis adhuc, seq. paullatim exserentis ingenij teneritate magnas aliquando uirtutis ac sapientiae fruges exstiru-

ras? Quod si idem, cum se paulum iam corroboraſſet, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter ſibi deſtinatum expeditius conficeret, ſecederet; ſegregaretq. ſe a commercio vulgi, & ſolitariam uitam amplexus nomen daret in eam ſodalitatem, quæ ex quo primum inſtituta eſt perpetuum quoddam inexhauſtæ ſecunditatis ſeminarium hominum & doctrina, & uirtute præſtantium fuit, quis non in ea ſpe, quam iam antea concepiffet, magis, ac magis confirmaretur? Iam uero, ſi multos annos in eodem ordine ita uixiſſet, ut non aequalibus modo ſuis, aut minoribus natu, ſed ipsis ſenioribus exemplum innocentiae, & integritatis eſſet; nullam umquam ullius turpitudinis aut flagitij ne tenuiſſimam quidem ſuſpicionem dediſſet, neque in caſtigandis aliorum delictis remiſſus eſſet, & tamen alijs omnibus facilius ignoſceret, quam ſibi: pium ac iuſtum bellum indixiſſet cum omnibus uitijs, tum præcipue prauis, & uerac, ac Catholicae religioni contrarijs opinionibus, multos mortales aut errore lapſos aut ab alijs in fraudem inductos reuocaſſet in uiam; obſtinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obeſſet, repreſſiſſet legum habenis, & omnes uires ſuas ad eos exterminandos contuliſſet, cuiſq. rei cauſſa nullam offenſionem, nullam ſimultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem ſibi

bi umquam defugiendam putasset: nemo, ut opinor, inueniretur qui non tantum illud uirtutis & constantiae lumen in excelso aliquo, & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium & auctoritas acris alicuius, ac seueri Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quam illa praestanti uirtute commotus eum uirum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adscisceret, isq. se in illo dignitatis gradu constitutus eundem toto decennio praestaret, quem in alijs uitae partibus praestitisset, quis non ei bonus Pontificatus maximus spe & uotis omnibus destina- ret? quis non omnes Christiani nominis & animi prouincias gaudio triumphaturas, florentesque, ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si haec in extremis Galliae, aut Hispaniae, aut etiam remotioris alicuius prouinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quinte, eū esse, quem mea iam dudum notaret, ac designaret oratio. Nam quae tandem uitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea cum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem tulisti, quam ceteri diuitias ferunt. Numquam tu honores secutus es: sed re-

Esse semper itinere gradientem, & de sola uirtute sollicitum, de alijs rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit; nisi quod ut tua uirtus a pluribus cognosceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem uitae ac disciplinae seueritatem retinuisti. Vna erat omnium uox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quae uera rectaeque erant constantius, aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in uultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominum ne iudicio, an diuino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini umquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitijs sublata esse uideatur. Non enim fumosae maiorum imagines, non inuidiosa diuitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes uiam tibi ad Pontificatum munierunt: eadem illa uirtus, quae te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino & uotis nostris, & meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximae folio suis ipsamet manibus

manibus collocavit . At haec quidem omnia omnibus Christianis , & principibus & populis ingentem laetitiam attulerunt : quas autem causas habuerit *Alfonsus secundus* cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet , sequitur ut exponam . Non est dubium , quin totius Christianae Reipublicae intersit , quamoptimos Pontifices creari , sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipso Pontifice , quam ad illos qui procul positi , etiam si in ijs , quae ad religionem pertinent , Pontificis imperio parent , in ceteris tamen a regibus alijs ue principibus gubernantur : itidemque inter principes , magis ad eos , qui sunt in fide ac clientela Ecclesiae , quam ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac sancta , & apostolica Sede coniunctio . Cum igitur antiquissima , & nobilissima principum *Estensium* familia & antiquitus a Pontificibus Romanis *Ferrariam* acceperit & ab eisdem ducali nomine , atque auctoritate decorata fuerit , semperque ex eo in huius sanctae Sedis patrocinio permanserit : constat , cuiusmodi Pontifices sint , quam amantes religionis ac iustitiae , eorum magis , quam multorum aliorum principum interesse . Deinde cum ex alijs multis & praecipue ex Illustrissimo Cardinali *Ferrariensi* patruo suo *Alfonsus secundus* de tua praestanti uirtute cognosset : neque ne-

scius

sciūſ eſſet quanto opere & eis, & frater ſuus Illuſtriſſimus Cardinalis Eſtenſis dignitati tuae ue re atque ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, ut non & ipſe idem euenire cuperet, quod & patrum quem ſemper meritiffimo plurimi fecit, & fratrem quem aequē amat. ac ſe ipſum, tanto ſtudio procurare intelligebat. Poſtremo, cum ita natura comparatum ſit, ut eos quiſque ornatiffimos ac florentiffimos eſſe cupiat, quorum cauſſa plurimum laborauit, in plurimaq. ſe ac maxima pericula expoſuit; neceſſe eſt inſigniter caram eſſe Alſonſo Ferrariae Duci huius ſanctae Sedis dignitatem, pro qua maiores ipſius tot labores ſuſceperunt, tot discrimina adierunt, toties de uita fortunisq. omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi cauſſa loquar Pater Beatiffime: ſed id tantum optima fide teſtabor, quod, ſi opus ſit, certiffimis ac locupletiffimis auctōribus probare nullo negotio poſſum: ſi ea minutatim perſequi uelim quae a principibus Eſtenſibus pro apoſtolicae Sedis auctōritate, ac totius Italiae ſalute fortiter facta ſunt, non dies modo me, ſed uox ipſa uiresq. deficient. Sed, ut omittam ea quae nimis antiqua uideri poſſunt, (ſi quidem mille iam anni, & eo amplius ſunt, cum haec nobiliſſima familia floret, aliosq. aſſidue ex alijs principes perpetua quadam ſerie propagat) illud certe praetermit ti non

ti non potest, quod cum Fridericus Abenobarbus
 a Gregorio nono damnatus atque hostis iudica-
 tus, ob idq. implacabili aduersus Ecclesiam Ro-
 manam odio flagrans, per Italiam immanissimi
 latronis more baccharetur, uastaret agros, opi-
 da diriperet, depopularetur, incenderet, non se-
 xui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac
 sanguine compleret omnia, administrumq. ac
 facellitem crudelitatis suae haberet Eccelinum,
 quem non tam inter sceleratos tyrannos, quam
 inter taetras, & immanes belluas numerare me-
 rito possumus, utriusque copias non tam numero-
 so, quam ualido exercitu fudit, ac fugauit Azo-
 nonus Marchio Estensis. Quinetiam cum Salin-
 guerra Taurellus, qui Eccelini sororem in matri-
 monio habebat, eiq. in omni scelere geminus
 erat, Ferrariam ui & armis occupatam & op-
 pressam teneret, miserorumq. ciuium cernicibus
 praedo crudelissimus incubaret, eiusdem Azo-
 nis uirtute, & armis Ferraria ab illius tyranni
 de uindicata est. Cuius rei causa primum qui-
 dem uniuersus populus Ferrariensis Azonem ip-
 sum dominum, ac principem suum consalutauit,
 deinde uero Pontifices, habita ratione & sum-
 ptuum quos ipse in liberanda Ferraria fecerat,
 & beneficij quod ab eo Apostolica Sedes accepe-
 rat, eandem illam urbem ei posterisq. eius ha-
 bendam ac regendam concesserunt. Neque um-
 quam,

quam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusarunt Principes Estenses, dum pro Ecclesia propugnarent, se suaq. omnia prompto animo in discrimen opponere. Quae omnia aliaq. eiusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cuiusque illorum temporum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita, et testata sunt. His uirtutibus domus Estensis ad tantam gloriam iampridem peruenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae Reges, aliq. potentissimi principes pulchram sibi ac decoram illius affinitatem iudicarint. Hae causae sunt, Beatissime Pater, cur *Alfonsus secundus*, qui neque pietate in Deum, neque obseruantia erga Sedem Apostolicam, neque ulla denique uirtute cuiquam ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quidquam libentius fecisset quam ut ad te primo quoque tempore ueniret, & sanctissimis pedibus tuis aduolutus quantopere tibi, et huic sanctae Sedi deuotus addictusq. sit, modis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita euenisset ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: indicauit te pro tua singulari clemencia

tia non iniquo animo laturum, si prius coepta nuptiarum sollemnia celebraret, ac cum uxore unum, aut alterum mensem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi praestandum ueniret. Nunc autem aliud interea multo grauius obiectum est impedimentum. Nam, cum sceleratissimus ille religionis nostrae hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariae immineat, generosissimus princeps, qui admirabili studio ardeat incedendi assidue per uestigia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori uxoris suae fratri sponte se in belli, ac discriminis societatem obtulit, eiq. pollicitus est, simul atque accersitus esset, sed ad eum nulla interiecta mora cum quantis posset copijs esse uenturum. O uis uirtutis, quid non in pectoribus uere generosis efficit? Non dulcedine patriae, quam abitu suo maestam & pauentem relinquit, non nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo discedente a uisceribus suis distrahi ac diuelli uidetur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retineri fortissimus Princeps potest. Valeant, inquit, ualeant alia omnia. ubi Christianae Rei publicae defensio agitur, indignus sum maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat

bitabat fore aut haec excusatio sua a te quoque, Beatissime Pater, non modo acciperetur, uerum etiam commendaretur. Sed quod ipse si licuisset praesens facturus erat, idem nunc per hunc Illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patrum suum facit: quo deligere neminem poterat in quo plus inesset uel fidei uel auctoritatis. Per eum igitur, Beatissime Pater, Alfonso secundus Ferrariae Dux eam quam debet tibi, et sanctae Sedi Apostolicae obedientiam praestat, se suaque omnia tibi tradit ac consecrat, semperque se in tua, atque huius sanctae Sedis potestate fore sanctissime pollicetur. Tu eum uicissim, Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit; paterna beneuolentia complectere: & quemadmodum ipse semper omnes uires suas ad defendendam tuam, & Apostolicae Sedis dignitatem studiosissime conferret: ita tu eum totamque una familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicae florem, non tuendam modo tibi, ac conseruandam, sed amplificandam etiam in dies ac cohonestandam iudicato.

D I X I.

ORATIO

VIGESIMA

MANDATV. S. P. Q. R.

HABITA. IN. AEDE. SACRA

B. MARIAE. VIRGINIS

QVAE. EST. IN. CAPITOLIO

IN. REDITV. AD. VRBEM

M. ANTONII. COLUMNAE

post Turcas nauali proelio
uictos

IDIB. DECEMB. ANNO MDCXXI

I ulla post hominum memo-
riam parta uictoria est, in
qua & admirabilis se diuini
numinis potentia ostenderit;
& quid fortium uirorum uir-
tus, quid singularis ductorum
prudencia ualeat, cognitum ac declaratum sit:
in hac certe, quam superioribus diebus impera-
tores

tores ac milites nostri ex immanissimo ac taeter
rimo Christiani nominis hoste retulerunt, ita haec
omnia patefacta sunt, ut numquam maioribus,
aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse,
aut in posterum illustrari posse uideantur. Qua-
re & immortalis ac praepotenti Deo, huius tan-
ti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae,
quantas maximas animus noster capit, agenda
sunt; & fortissimis, ac clarissimis uiris, qui pe-
riculum a nobis omnibus uitae suae periculo de-
pulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter
corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perni-
ciem, quam illi nobis machinabantur, in ipso-
rum capita conuerterunt, qui illorum temerita-
tem consilio, furorem fortitudine, audaciam uir-
tute superarunt, noui atque inusitati honores
pro noua ipsorum atque inusitata uirtute tri-
buendi. Quod enim tantum ac tam singulare
honoris genus reperiri, aut excogitari potest,
quod non & in alijs, qui egregiam in hoc bello
Reip. Christianae operam nauarunt, & tuae in
primis M. ANTONI COLUMNA uirtuti re-
busq. gestis, & ab alijs Christianis populis, &
praecipue a Populo Romano debeat? Cuius
uniuersi quod sit erga te studium, quae uolun-
tas, neque tibi umquam aut dubium, aut obscu-
rum fuit; & tamen nuper apertissime cognosce-
re potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus
ad te

ad te omnium aetatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si natura peteretur, sedibus suis relictis, obuiam tibi prodire cupere uiderentur. Quaecumque in-
 cesseras, faustis acclamationibus omnia persona-
 bant: omnes redundantem & foras erumpere ge-
 stientem laetitiam ore, oculis, manibus indica-
 bant: omnium in te uno figebatur obtutus: om-
 nes te, non ut unum ex principibus ciuitatis,
 sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nomi-
 nis ac dignitatis columnam intuebantur. Cae-
 lum ipsum manifesto fauit honori tuo: cum quod,
 aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, in-
 gressuro te, ita derepente nitere coepit, ut illa su-
 bita serenitas facile omnibus indicarit, honores,
 qui tibi haberentur, etiam caelestium iudicio
 comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissi-
 mum templum frequētia hominum compleuerit
 uides: qui omnes eo animo huc conuenerunt, ut
 Christo Iesu uictori & uictoriarum datori, ut
 beatissimae uirgini, ut ceteris caelitibus, quo-
 rum auxilio hanc uictoriam sine ulla dubitatio-
 ne acceptam ferre debemus, tum propter fusos ac
 fugatos hostes, tum propter te saluum ac hospitē
 in patriam reductum, rite, ac pie, ut debent gra-
 tiae agunt. Beatum te M. Antoni, propter cuius
 & abeuntis periculum & redeuntis salutem

S templa

templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui pa-
uor. Quamuis enim & duces delecti erant for-
tissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodum
orbe Christiano flos ipse nobilitatis conuenerat,
& praecipua Italiae atque huius urbis ornamen-
ta ac columina in exercitu uersabantur: tamen
eo magis metuebantur uarij bellorum & ancipi-
tes casus, quod si quid aut propter uim tempesta-
tum, aut propter hostilium copiarum magnitudi-
nem, aut quo alio euentu grauius accidisset; nul-
la reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra
tamen exercitum posse denuo comparari. Vaga-
batur autem toto mari infinita quaedam latro-
num multitudo nostro sanguine cruenta, nostris
spolijs onusta: qui & semper alias suopte inge-
nio feroces, & tum maxime propter recentes ui-
ctorias spe atque auimis inflati, tantos sibi spiri-
tus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem
quidem nostram a se spiritu ipso disflatum iri;
ea uero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac
reuulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes
insulas, omnem oram maritimam apertam fo-
re arbitrarentur. Augebat timorem nostrum,
quod anno superiori eos Deus alienatae a nobis
propter peccata nostra uoluntatis suae significa-
tiones dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne
ille

ille merito nobis iratus, per hostes nominis sui a
 populo suo poenas repetere decreuisset. Sed o
 caeca hominum iudicia. o abstrusa & recondita
 Dei consilia. o bonitatem ac clementiam ipsius
 perpetuo praedicandam. Vere dominus est qui
 uulnerat & medetur; percutit & manus eius sa- Iob 5.
 nabunt: qui mortificat & uiuificat; qui deducit 1. Reg. 1.
 ad inferos & reducit. Pro paterna sua miseri-
 cordia, castigans castigauit nos: sed morti non Pf. 117.
 tradidit nos. Respexit ad lacrymas, ad ieiunia,
 ad eleemosynas, ad preces Ecclesiae suae: ad quae
 omnia Ply s. v. & nomine & re sanctissimus
 Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & prae-
 cepto & exemplo suo incitabat. Em senex san-
 ctissime & ueterum illorum Pontificum similli-
 me, scelerum ultor, iustitiae cultor, ueteris disci-
 plinae restitutor, cui, bono publico, his miseris
 ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gu-
 bernandam commisit Deus: hic est fructus lacry-
 marum atque obsecrationum tuarum: tui fletus
 pepererunt nobis hoc gaudium: tua quotidiana
 sacrificia hanc nobis a Deo uictoriam impetra-
 runt. Metis exsultans, quod lacrymae seminas-
 ti. Te nouo Moyse manus in caelum tollente, Pf. 125.
 nouus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu Exo. 17.
 mentem in Deo, nostri milites in barbarorum cor-
 poribus tela figebant. Confirmabant illorum
 dexteris preces tuae, & hostilium gladiatorum
 S 2 cuspide[m]

cuspide[m] retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus? Nos timidi nota faciebamus, ut hostium classis, cum, aduentare nostram, auditum esset, quam celerrime se ad suos reciperet: quo post tot editas strages, timuisse tamen, & exspectare ausa non esse nostrorum impetum uideretur. nam illud prope immodicum uidebatur optare, ut & congredierentur, & se barbari, nostrorum uirtute cognita, in fugam darent. quod si ad efficiendam aliquam imaginem speciemq. uictoriae, aliquot illorum naues depressae, aliquot captae, numerus aliquis captiuorum liberatus esset: abunde omnes non exspectationi modo, sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Vt autem sine magna nostrorum clade, amplius quadraginta hostium millia caederentur: ut decem & eo amplius millia caperentur: ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaq. complura nauigiorum genera in nostrorum potestatem uenerent: ut plus quindecim captiuorum nostrorum millia liberarentur: ut ex tanta illorum multitudine uix unus perfidus pirata, & unus item saeuissimi praedonis Ariadeni filius fugae elaberentur, qui ad superbas immanis illius tyranni aures acerbissimum minimeq. ab ipso exspectatum tantae cladis nuncium adferrent, quis umquam nostrum, non dicam sperare, sed propemodum

dum optare ausus est? Praecucurrit fortitudo uestra spes nostras: quaeq. nos ne frustra optaremus uerebamus, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio & uestra singulari uirtute perfectum est. Illud uero memorabile & animaduertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum collunie maximas minas iactare, qui uni ex omnibus Christianorum uires maxime despicere soliti erant: ut etiam apud illum stolidum ac furem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: impotissimum, cum ad manus uentum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam uideretur. O nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis posterisq. nostris uestri memoriam reliquistis. Quis non eorum, qui proelio non intersuerunt, ut sibi liceret spectasse quae illo die gesta sunt, annum unum de consequentis uitae suae spatium, si fieri posset, ademptum uelit? Solem ego ipsum, ita uiuam, in tam pulchro spectaculo, ut Iosue olim aduersus Amorraeos pugnante, substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset uincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere uiderentur, ne prius aduersperasceret, quam omnes hostes

aut caesi, aut capti, aut fugati essent. Quaeenam igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae trophaea uobis excitari poterunt, uiri fortissimi, quae, non dico paria esse meritis uestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futurisunt usque eo disertis ac copiosis historiarum scriptores, qui, cum ad Naupacteam uictoriam uentum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quam eam se uerbis exaequare posse confidant? Semper enim iustum minuendi metum faciunt ea, quae amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exultantem barbarorum audaciam compressistis: uos maria illis clausistis, nostris aperuistis: uos flammam atque ferrum, uos caedem, incendia, rapinas, libidinem, a Christianorum uita, testis, fortunis, corporibus arcuistis: uos a templis sacrilegia, ab opidis direptionem, ab agris uastitatem depulistis: per uos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt: per uos uincina litora illorum, aut sanciorum, aut morientium inconditis ululatus per sonarunt: uobis magistris didicit noster miles uincere, barbarus uinci: uobis Christianorum alij uitam debent, alij libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam multa opida a nefarijs latronibus capta, tam multa incensa: tam multas regiones uastatas: abducta

abducta in seruitutem tam multa hominum mil-
lia: sed, si Christi potentia, si Christianorum for-
titudo aliter apud barbaras gentes illustrari,
quam post tot acceptas calamitates, non pote-
rat, prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe
quidem ut uerni temporis clementia & amoeni-
tas minus hilararet animos nostros, nisi eam hie-
mis rigor & asperitas antecessisset: ita minus o-
mnes huius uictoriae iocunditatem ac dulcedi-
nem sentiremus, nisi eam cum superiorum tem-
porum tristitia, & acerbitate compararemus.
Neque uero eos tantum, qui ex illo nobis omni-
bus saluari proelio, re bene gesta, incolumes re-
uerterunt, omnibus maximis honoribus debe-
mus afficere: sed eorum quoque memoriam grato
animo amplissimisq. laudibus prosequi, quos in
illo conflictu fortiter dimicantes, non tam uis ho-
stium perculit, quam ille ipse, pro quo pugna-
bant, sibi pigneratus est Christus. Qui si, ut
credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac cul-
pis omnibus soluti, tunc uero in Deum tantum
intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi,
uitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo
temporis puncto, angelorum legionibus stipati,
triumphantes in caelum euolarunt: O uos bea-
tissimos, qui sanguinem uestrum pro eo fudistis,
qui prior ipse pro uobis suum sanguinem fude-
rat: qui mortem naturae debitam, pro uitae au-

Etore potissimum reddidistis. Illi impij, quos
tum concidebatis, cum concidistis, et mortem op
petierunt cum ignominia, & mortui poenas
nunc ad inferos luunt: uos uero & extremum spi
ritum uictores cum gloria effudistis, & mortali
condicione uitae in immortalitatem commuta
ta, piorum estis aeternam sedem & locum conse
cuti. Beata uita, quae tali morte conclusa est:
beata mors, quae tali uitae principium dedit.
Sed ut ad te M. Antoni mea iam reuertatur ora
tio, neque Populus Romanus ignorat, neque um
quam ulla ignoratura est aut gens, aut aetas, hu
ius immortalis gloriae multo tibi plus quam pro
uirili parte deberi. Tu iam inde a principio,
cum a sanctissimo Pontifice Pio Quinto huius
saluberrimae principum Christianorum coniun
ctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex
ipsius sententia conficiendam, plurimum labo
ris, operae, auctoritatis contulisti. Tu cum classi
Pontificiae summo cum imperio praefectus esses,
in Siciliam profectus, interea dum Ioannes Au
strius non mea tantum, sed omni omnium prae
dicatione maior adolescens, cuius in totam Chri
stianorum classem summa erat auctoritas at po
testas, eodem perueniret, et milites et classiarios
studiosissime exercuisti, & ut omnium rerum ad
maritimum bellum necessariarum copia suppete
ret, perfecisti. Tu, quoties de summa re delibe
ratum

ratum est, eas sententias dixisti, quae summam prudentiam cum summa animi excelsitate coniunctam indicarent. Tu tum offensiones quaedam interuenirent, quae rem in summum periculum adduxerant: iratorum animis, sapientissime capto consilio, & graui, atque accommodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascentis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarserunt: tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula contempserunt. Peruenit, ac perlatus est usque huc tuorum immortalitate dignarum uocum sonus: optimis auspicijs geri quae, cumque pro Christiana religione gererentur: barbaricam audaciam cedentibus instare, instantibus cedere: nostrorum & uictoriae & morti immortalem gloriam propositam esse: illo duce atque auspice, cuius brachia in cruce pendentis effigies, e summo regiae triremis eminens, nostros animaret, terreret hostes, de secundo proelii exitu nemini esse dubitandum. Audiui, audiui ipse de fortissimo uiro, cuius eximia uirtus & saepe alias, et in hoc bello uel maxime spectata est, qui quae tuorum in hac expeditione consiliorum, ac laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi, quamq. honorificum testimonium tribuerit diuinus adolescens Ioannes Austrius: postridie eius diei quo debellatum est: cum aperte praedicaret,

tuum

tuum in hac sancta belli societate conflanda prae-
ter ceteros laborem ac studium; in deliberando,
prudentiam et altitudinem animi; in re gerenda,
fortitudinem et alacritatem exstitisse: te & com-
mittendi proelii consuasorem, & comparandae
victoriae adiutorem sibi praecipuum fuisse.
Quae cum omnia magna & praeclara sint, mul-
to tamen a te maiora, & praeclariora Populus
Romanus exspectat. Properant M. Antoni no-
stra omnium vota: quique animis praesentis
gaudii magnitudinem capere vix possumus, re-
rum a te gestarum praestantia, quasi quibusdam
alis, sublatis, cognitione & spe multo iam ul-
terius prouolamus. Non satis est impulsisse ho-
stem: prosternendus & opprimendus est, ante
quam se nouis opibus copiisque renouarit. Extor-
quenda sunt vobis ex illius belluae faucibus im-
pioque dominatu ampla illa & opima regna; in
quae, a Romano imperio distracta atque diuul-
sa, nullo iure, iniustissimus possessor inuasit.
Tendit vobis Iudaea supplices manus: & pal-
mas, quarum feracissima est, uestris victorijs
triumphisque despondet: obtestaturque vos per eum
quem ex purissimae matris utero mirabiliter
exeuntem excepit; cuius uestigijs impressa; cu-
ius admirandis operibus nobilitata, cuius sparsa
pro nobis omnibus sanguine irrigata est, ne se-
diutius patiamini indigna Christi hostium ser-
uitute

uitute oppressam teneri. Duce olim columna
 Iudaei ex dura ac diuturna seruitute extracti
 sunt. Utinam nostris quoque temporibus Iu-
 daea ipsa duce Columna ex multo duriori mul-
 toq. diuturniori seruitute extrahatur. Proditum
 est litterarum monumentis, imperante Constan-
 tio, Constantini magni filio, uisam esse in caelo
 sub specie crucis ingentem columnam corona-
 tam, quae longe lateq. collucens, a monte oliua-
 rum usque ad eum montem ubi Christus pro no-
 bis omnibus morte affectus est pertineret. De-
 clarandum est tibi M. Antoni rebus ac factis,
 tam insigne prodigium ad te & ad gentem tuam
 pertinere. An uero gentes quaedam antiquis
 temporibus propter uiolata maiorum suorum se-
 pulcra grauissima bella susceperunt: nos Iesu
 Christi domini ac Dei nostri sepulcrum, monu-
 mentum salutis nostrae, pignus resurrectionis
 nostrae, ab immundis canibus tamdiu teneri,
 eisq. ludibrio esse patiemur? Ite potius opti-
 mis omnibus generosae ac fortes animae; ite ac-
 censa diuinae gloriae studio pectora: continua
 te uictorias: connectite triumphos: inuidete
 posteris uestris gloriam eius terrae, ex qua sa-
 lus nostra prodijt, ab immanibus belluis rece-
 ptae ac recuperatae. Vbi melius sanguis spar-
 gi potest? ubi melius uita deponi? ubi uerior ac
 solidior gloria comparari? O Christe, te appel-
 lo

lo. In tua manu bellum & pax; in tua manu uictoriae; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi: da eisdem uim facultatemq. uincendi: immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam ueniant eius gloriae, quae ex nominis ac cultus tui propagatione capietur: & quando urbem Romam imperij sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse uoluisti: da Pio Quinto Pontifici, da Populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem, & ad hunc potissimum Pontificem partae tam nobilis uictoriae aliquando nuncius adferatur.

D. I. X. I.

ORATIO

VIGESIMAPRIMA

HABITA . ROMAE

IN . AEDE . D . PETRI . IN . VATICANO

V . ID . MAI . ANNO . ∞ . D . LXXII

in funere Pij V . Pont. Max.

ICTVRVS ex ueteri consuetu-
dine de Pij Quinti sanctissi-
mi & in omni uirtutum gene-
re summi Pontificis laudi-
bus, in hoc orbis terrarum au-
gustissimo nobilissimoq. con-
fessu, Patres amplissimi, maximopere commoue-
rer ac conturbarer animo, tum ob uirium mea-
rum imbecillitatem, tum ob breuitatem tempo-
ris mihi ad me comparandum dati: si existima-
rem aut ullam in quoquam uim dicendi meritis
ipsius parem posse reperiri, aut ullam longitudi-
nem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac
multiplicis argumenti partes omnes pertracta-

re

re ac persequi uellet. Sed cum & omnibus, & uobis praecipue, qui propius illum cognouistis, notum exploratumq. sit, ijs illum supra ceteros mortales uirtutibus floruisse, quarum praestantiam, non dicam exaequare dicendo, sed assequi cogitando difficile atque arduum sit. ipsa me animosiores, atque alacriores facit suscepti muneris difficultas, cogitantem, quod mihi necessario eueniet, ut & multa memoratu dignissima praetermittam, & ea ipsa, quae attingam, ieiunius multo, atque exsilius, quam pro ipsorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato, & omnibus rebus addicendum instructo homini euenturum fuisse. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in aeternas illas beatorum sedes euectum, & cum Deo coniunctum, quae hoc tempore a nobis dicuntur, quaeq. fiunt, audire atque intueri: eundem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerem, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, praesens adesset: ut & eo genere orationis utar, quo ipsum praecipue oblectari solitum nouimus, non pigmentis ac fucis oblito, sed sennero ac solido: & ea sola in ipso commendem, quae ipse in rebus humanis sola commendanda ducebat. Qui ethnicorum more uixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam sancto, tamq. Christiano principi nullam laudem conuenire arbitror, nisi uere

uere ac proprie Christianam . Itaque in quibus
 exaggerandis, & amplificandis ueteres plurimi
 erant, & a quibus fere huius generis orationum
 principia ducebant, patriae claritatem, quam
 etiam quidam ex illis primam partem felicitatis
 esse dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac
 copias, ea nos, etiam si uere ac copiose id facere
 possemus, in talis tamen uiri laudibus numeran-
 da non duceremus . Quanti haec sunt, declara-
 uit ipse Christus, qui, totius orbis dominus, ob-
 scurum & ante id tempus ignobilem pagum, in
 quo nasceretur, elegit : Deus & Dei filius, fa-
 ber & fabri filius haberi uoluit : rex omnium,
 in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclina-
 ret caput . Immo uero ij demum gloriosi mi-
 hi praeter ceteros, atque illustres uidentur, et-
 iam si haec humanarum rationum momentis ex-
 pendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quae in-
 ter homines summa habentur, sine ullis eiusmodi
 praesidijs, sua sibi uirtute pepererunt . Pul-
 chrum est enim ita abundare, ut nemini quid-
 quam debeas ; ita illustrare alios, ut nihil ipse
 splendoris ac claritatis ab alijs mutuatus esse di-
 caris . Sed, his omissis, quae semper sapientissi-
 mus quisque contempsit, iam quasi thesaurum
 quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissi-
 marum aperiens, spectandumq. proponens, e-
 uoluam & explicabo uera illa & diuina bona,
 quae

Matth. 13

Marc. 16.

Matth. 8

Luc.

quae semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisque admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis aetatis principio, cum, & diuino lumine collustratus, & domestica, ut credibile est, institutione commonesactus, ijs qui in saeculo uiuerent, difficilem esse in caelum uiam iudicasset, impulsu Spiritus Sancti fugit e patria inferiori ac terrestri, ut Abraham; iterq. illud arripuit, quod ad illam superiorem ac caelestem tendenti tutius, atque expeditius esse intelligebat. Fugit ut Loth; neque post tergum respexit; cum sciret, eos, qui manu ad aratrum apposita respiciunt retro, aptos non esse ad regnum Dei. Fugit ut Iacob; & in ea demum terra conqueiuit, in qua uidit scalas per quas itur in caelum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tamquam in opimo ac fertili agro, eodemq. bene ac diligenter subacto, & exculto, uiri & doctrinae magnitudine, & uirtutis sanctitate, praestantes, numquam alij alijs succrescere, alij ex alijs continenter propagari ac profeminari desierunt. In ea ita uixit, ut iuuenis senibus, tiro ueteranis, nouitius exercitatis, tamquam exemplum continentiae, tolerantiae, frugalitatis obedientiae, omnis denique uirtutis proponeretur. Neque uero coepit quidem ita uiuere, sed in eo non perstitit; neque persti-

perstitit quidem, sed non longius progressus est; neque progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus. immo uero totum uitae spatium ita transegit, ut, cum iam pridem ad summam uirtutis perfectionem peruenisse iudicaretur, ipse tamen quotidie seipso melior ac perfectior cerne-
retur. Cum autem alia in hoc uiro admirabilia fuerunt, tum singulare studium conseruandae ueritatis, ac Catholicae religionis, & aduersus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium semper eluxit. Quibuscum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in uita ab eis uexandis, & exagitan-
dis conquieuit. In alijs erratis condonandis atque ignoscendis quamquam, & sui & aliorum se uerissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem praebebat: qui ab Ecclesia disciuissent, nisi aut ipsos erroribus, aut ipsis orbem purgaret, uitam sibi acerbam atque insuauem esse ducebat. Exedebat animum ipsius zelus Ecclesiae: neque quisquam unquam uerius idem, quod olim David, dicere potuit. Non ne qui oderunt te domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos. Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quas pericula, quas uitae ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur,

T defu-

desugiendas putauit? quas non potius ultro ac cupide appetijt? quam saepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter seruatus est? ut de eo dici possit, quod alicui ait Cyprianus, non animum martyrio, sed martyrium animo desuisse. Ob haec tanta, ac tam praeclara in Christianam Remp. merit a primum creatus Episcopus Nepe sinus, deinde a Paulo 14. in uestrum, Patres amplissimi, Collegium adscitus, atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, praesertim apud uos agentem, pluribus uerbis exponere? Quantum ei prudentiae & acuminis ad uidenda ea, quae uera, & reuera essent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil umquam ille in dicenda sententia aut metui aut gratiae dedit: numquam ad cuiusquam uoluntatem orationem suam accommodauit: numquam quidquam ueritate prius, aut antiquius habuit. Itaque uulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad iusta impetranda necessarias esse, neque ad iniusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex ueteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes qui quid petituri erant, in quo uel minimum turpitudinis inesset, tam-

tamquam scopulum quendam refugiebant? *Ut*
 autem diuino consilio uestris suffragijs, in Pij
 Quarti locum successus est, tanta subito exstitit
 bonorum alacritas, & exultatio, tanta impro-
 borum fuga, & trepidatio, ut neque illi quid-
 quam sibi optatius potuisse contingere, neque hi
 uspiam se iam tuto posse consistere arbitraren-
 tur. Cernere erat bonos hilares & erectos, tri-
 stes improbos & abiectos. illos gaudio trium-
 phantes, hos de consciscendo sibi uoluntario exsi-
 lio consilia inter se communicantes: illi gratu-
 latum ad templa conuolabant, hi ad spectum ho-
 minum lucemq. uitabant. illos sublato in cae-
 lum, hos amandatos infra terram putares. Ne-
 que uero multis edictis aut programmatis opus
 fuit ad pestes quasdam hominum ex urbe pellen-
 das. *Ut* sol exoriens nebulas dissipat, ut uentus
 aream purgat, ita nomen ipsum noui Pontificis
 dissipauit improbos, & urbem taetra illa impu-
 rorum hominum colluione purgauit. Iam in
 ipso Pontificatu qualis fuerit si quis subtilius
 requirere instituat, ita reperiet, multis saecu-
 lis nullum Pontificem fuisse qui ad ueteres illos
 Siluestrum, Gregorium, Leonem, eiusdemq. ge-
 neris alios uiuendi ratione, & consuetudine
 propius accesserit. Primum enim, si priuata
 & domestica spectemus, eandem in uictu cul-
 tuq. parcimoniam retinuit, quibus a princi-

pio se, cum adhuc in monasterio esset, assuescerat. Eadem ieiunia erant, eadem preces, eadem statis anni temporibus a certis ciborum generibus abstinencia, eadem interioris uestitus asperitas: neque quisquam umquam intemperans tanto studio uoluptates corporis consecutus est, quanto ille eas perpetuo repudiavit. Immo uero, quarum Ecclesiae constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, ijs ut ipse se solueret, quamquam, & affecta aetate, & corpore admodum imbecillo, numquam tamen adduci potuit. Quotidie fere sacrificabat; si id non poterat, omnino tamen sacrosancto missae sacrificio intererat. Numquam ex eius ore uerbum unum prodijt, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quamquam adhuc in terra positus, uersabatur in caelo, & cum hic nobiscum uiueret, iam tamen ciuis erat sanctorum & domesticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum domini composita erat: cumque multis in locis familiares principum sumptuoso uestis genere, arrogantia & contemptu ceterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distinguere ab alijs soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari, & praecipua quadam san-

ctimonia

Elimonia uitae a uulgaribus discernerentur. Atque haec priuatim, publice autem quot quantaq. beneficia & in hanc urbem, & in totam Christianam Remp. contulit? Renocauit ueterem ecclesiasticam disciplinam: quae ita iam obsoleuerat, nix ut eius imaginem in ueterum scriptis agnosceremus. Iudiciorum seueritatem, quam iam improbissimus quisque, aut eludere, aut perumpere solebat, renouauit: cumque acrioribus remedijs egere hoc saeculum iudicaret, propositis etiam acerbioribus supplicijs, hominum libidinem audaciamq. frenauit. In quo, si qui sunt, qui eum ut nimis seuerum, ac rigidum culpae audeant, &, ut molles aegroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non possunt, quin eadem opera de sua nequitia & leuitate fateantur. Nam si aduersus extraneos tantum seueritatem adhibuit, in se autem, & in suos remissus, atque indulgens fuit, tum sane hos reprehensores audiamus: sin & domi, & foris, & in suos, & in alienos sui se similem praebuit, neque quemquam usque eo carum habuit, ut ad eius peccata conniuendum duxerit; fateamur, id quod res est, seueritatem illam ab eximio quodam iustitiae studio profectam his temporibus necessariam ac salutarem fuisse. Iam eum & ab omni auaritia ac sordibus longissime abfuisse, &

liberalitate ac magnificentia excelluisse, & res ipsa loquitur, & ij quoque, qui propter eas quas dixi causas parum eius gloriae fauent, confitentur. Cui rei argumento est, & innumera-
bilibus priuatorum inopia subleuata, & infi-
nita illa uis pecuniarum, qua omnibus prope or-
bis Christiani partibus aliqua difficultate pressis
ac laborantibus sine ulla cunctatione subuenit.
Illud uero immortale, & omnium gentium o-
mniumq. saeculorum praedicatione celebran-
dum beneficium, quo uniuersam Christianam
Remp. affecit, inita & constituta cum Philip-
po Rege uere Catholico, & cum Venetis belli
aduersus Turcas gerendi societate, quis um-
quam satis pro dignitate laudauerit? Quam in
societatem, ut ceteros quoque principes Chri-
stianos perduceret, cum alia multa molitus est:
tum anno superiori, periculosissimo tempore,
maximis caloribus, eum quem semper meritis-
simo unice dilexit, sororis suae nepotem, Mi-
chaelem Cardinalem Alexandrinum, sibi san-
guinis quidem coniunctione proximum, sed uir-
tutis imitatione propiorem, in cuius adpectu,
ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes
ac consilia sua communicabat, in quo maximum
posteritati suae praesidium collocarat, eum igi-
tur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in
Galliam misit: neque eius, quem tantopere a-
mabat,

mabat, uitam in apertum discrimen exponere ueritus est: dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Christi gloriam & ad Christianorum utilitatem pertineret. Haec ego cum laudo, Patres amplissimi, uos laudo. Magna enim uestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpore uestro talem principem elegistis; aliorum uero, quod uos talis princeps in amplissimum ordinem adlegit. Singulares principis nostri uirtutes Deus Optimus Max. singulari felicitate cumulauit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcherrimisq. uictorijs, altera terrestri de ijs qui in Gallia, & a Christo, et a Rege defecerant; altera nauali, cuius recens adhuc memoria est, de sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed & haec & alia plurima, quae sciens prudensque, ne longior sim, praetereo, historiarum scriptores monumentis suis commendabunt aeternitati; mihi autem breuiter de ipsius exitu, ac migratione ex hac uita dicendum est: ut intelligant omnes, uitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine esse conclusam. Duo sint, quae, cum ad extremum uitae uentum est, etiam spectatae uirtutis uiros de gradu deicere interdum solent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et sunt tamen, qui quamdiu a se mortis periculum abesse confidunt, do-

lorem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne graui, & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis aequo animo expectant. Qui autem utrumque praeslet, ut neque doloris acerbitate, ac diuturnitate frangatur, neque aduentantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei petus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quae laus si cui uim quam merito tributa est, huic certe omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam uim doloris perpeffus sit, quantā maxima cadere in hominem potest, numquam tamen ullam uocem parum se dignam emisit: sed illud in ore frequentissime habuit, Domine adde sane ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem sibi ab ipso morbi principio certam, atque exploratam ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut uultus, aut animi perturbatione loqueretur: planeq. ostenderet eam a se, ut Diuus Paulus ait; in lucro poni. Ac ne cui dubium sit, praesciuisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illustres eius rei significationes dedit. Vnam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie parasceues, hoc est uicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctum Eucharistiam sibi porrigentem, & usitata verborum

borum formula utentem, iussit insistere, & ita uerba concipere, ut in ijs tantum sit, qui sanctissimum illud sacramentum pro uiatico accipiunt, ut paullo post ad aliam uitam commigraturi. Alteram quod cum, ob quandam morbi leuationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa praecipua urbis templa inuisere uoluit, eiusq. itineris, quamquam uiribus morbi grauitate & longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, uelle se eorum reliquias postremum uidere, quos se non multo post uisurum esse speraret in caelo. Mortem autem illius et praeceperunt multa prodigia, terrae fremitus, terrae motus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, & secuta est tanta populi consternatio, ut eius desiderium uix longo tempore mitigari posse uideatur. Sed nos quidem alienissimo reipub. tempore, optimo & praestantissimo principe orbati sumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris, ac uinculis corporis in lucem libertatemq. productus, promissam pijs omnibus possidet hereditatem: ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu & lamentationibus; sin ipsum, cultu & gratulationibus persequenda sit. Vos uero, Patres amplissimi, quos iam unos maesta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctorita-

te

te ac suffragijs, secundum Deum, tranquillitas
temporum & salus reipub. pender, consulite
quam primum rebus afflictis, & ex uestro nobi-
lissimo corpore ac Collegio aliquem eiusmodi Ec-
clesiae rectorem deligite, qui & sedare possit
maerorem ex huius morte conceptum, & uolun-
tate, prudentia, usu rerum, auctoritate, aptis-
simus sit ad perficienda pulcherrima ac praestan-
tissima opera, quae praepropera huius morte im-
perfecta atque inchoata manserunt.

D. I. X. I.

ORATIO

VIGESIMASECVNDA

HABITA . ROMAE

X . KAL . IANVAR .

ANNO . 00 . D . LXXII

SI pro cuius quisque propugna-
tione ac defensione plura pe-
ricula subiit, plus excepit
acerbitatum, pluribus quasi
procellis ac tempestatibus agi-
tatus est: eo plus gaudij ex-
ijs quae ad retinendam atque amplificandam il-
lius dignitatem pertinent, ad eum peruenire cre-
den dum est: dubitare non potes, Beatissime Pa-
ter, quin Karolus rex, te Pontifice creato, tan-
to ceteros reges eximia quadam percepti ex ea
re gaudij magnitudine superauerit, quanto non
huius modo memoriae, sed omnium aetatum ac
saeculorum reges graui ac diuturna suscepto-
rum pro Sedis Apostolicae auctoritate laborum .

ac

ac discriminum perpeſſione ſuperavit. Quo tibi gratior eſſe debet ac iucundior gratulatio, quae tibi hodierno die ſit eius regis nomine, qui cum, pro incredibili ſtudio atque obſervantia erga te ſua, primus omnium hoc officio ſungi cuperet: iſs tamen difficultatibus, quae omnibus notae ſunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quam diuino conſilio contigit, ut poſſis tu quoque ei uiciſſim uere ac merito gratulari. Eſt autem, quae proxime in Gallia pro religione geſta ſunt, propter ſummam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto iam orbe celebrantur: neque locus, neque regio in terris ulla eſt, quae non plena ſit & laborum ac miſeriarum, quas Galli ſuperioribus annis pertulerunt, & uirtutis ac felicitatis, qua nuper uſus Karolus rex, maxima ex parte eos in ueterem ſtatum uindicauit: quia tamen neque regis noſtri & nomine & re Chriſtianiſſimi pietas in Deum, quam ipſe omnibus notam ac teſtatam eſſe uult, ut ex re melius cognoſci, neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri poteſt, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis ineſſe uideatur: peto a te, Beatiſſime pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potiſſimum rerum tractatione conſumi collocariq. patiariſ. Quis igitur in Gallia rerum ſtatus fuerit,

fuerit, quo tempore Karolus nonus ad regni gu-
 bernacula morte fratris admotus est, omnes fa-
 cile recordamur. Nam, quae mali uis iam tum
 Henrico regnante, in uenis ac uisceribus Galliae
 concepta ac conclusa latuerat: cuique optimus
 ille rex, ob perpetuo deplorandum inopinatae
 mortis euentum, remedium adhibere, cum maxi-
 me cuperet, non potuerat: eadem cum se sub
 Francisco secundo commouere coepisset: & ab
 eo quoque intempestiua morte praecepto, com-
 pressa modo & cohibita, non etiam extincta &
 sublata esset: ad extremum uniuersa se, ingres-
 so regnare Karolo, effudit. Ut autem aquae
 impetus saxorum lignorumue oppositu diu re-
 tentus ac retardatus, si forte tandem ea quae ob-
 stabant, aut sublata, aut perrupta & desiecta
 sunt, multo maior ac uehementior esse consue-
 uit, ita illi hominum omnia turbare cupientium
 coetus, quos ad id tempus legum ac regum ter-
 ror tamquam uinctos infrenatosq. tenuerat, fra-
 ctis postremo repagulis furere ac bacchari per no-
 bilissimum regnum, & in summa impietate sum-
 mam licentiam nacti, diuina humanaq. omnia
 caedibus & incendijs miscere coeperunt. At-
 que ut antiqui fictis fabulis memoriae prodide-
 runt, Hercule recens nato, duos ad eum inusita-
 tae magnitudinis angues superne lapsos esse,
 qui iacentem adhuc in cunis opprimerent: ita
 hoc

hoc nouo Hercule, qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdormuerit, mertissimo huius nominis honore affici potest, regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium uis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare, & taeterrimum uirus suum longe lateq. spargentes, non ipsi modo regni adhuc puero & regnum & uitam adimere, sed & ex toto regno uerum Dci cultum, quo uno aeternae uitae spes continetur, exterminare conentur. Qui diuini quidem numinis metu iam pridem proiccto, legum autem & iudiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam uastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas contigerunt: profanata, euersa, incensa templa: aras sacerdotum caede maculatas: abstractas ex sedibus suis uirgines Deo sacras, direptas urbes, campos manantes sanguine, fluiorum cursus humanis corporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus saeuitiam, feritatem ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius Chri-

Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacry-
 mis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot ui-
 rorum fortium, tot egregiorum principum, tot
 summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ec-
 clesiae dei praesuerunt, parens. Tu ne illa es,
 quae susceptam a Christi et Apostolorum discipu-
 lis fidem numquam postea deserueras? quae non
 a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus hae-
 reticos aliosq. hostes nominis Christiani tam sae-
 pe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam
 gestis pro Christi fide bellis nobilitaueras? quae
 uiolatam ab alijs Sedis Apostolicae dignitatem
 tam saepe restitueras? tam firmis praesidijs sae-
 pseras? tam multis ornamentis affeceras? quae
 urbem Romam ab imminente direptionis et exci-
 dij periculo tam saepe liberaueras? Vere enim
 hoc, Beatissime pater, uere & sine cuiusquam in-
 iuria gloriari possumus, duabus praecipue laudi-
 bus homines nostros, post Christum natum, supra
 ceteras gentes perpetuo floruisse, quod & Chri-
 stianae religionis non conseruandae tantum,
 sed etiam propagandae studiosissimi, & ad acci-
 pienda omnia regum suorum imperia paratissi-
 mi semper fuerunt. Omnes autem illarum pe-
 stium conatos eo dirigebantur, ut & a Deo, & a
 rege abductam Galliam, earum, quas dixi, lau-
 dum utroque spoliarent. Quod si utrumque con-
 sequi ac perficere non possent, certe quidem ut
 eam

eam a summorum Pontificum cultu, & a Romanae ac catholicae Ecclesiae communione diuellerent. Hoc praecipue imbibebant: hoc spectabant: haec eis a principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque uero dissimulanter ferebant, inquieturos se, & ut prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quinetiam si se rex ab hac sancta sede dissociare uellet, promptam ei & facilem uiam ad fines regni proferendos, & ad finitimas prouincias sub imperium suum subiungendas ostentabat. Sed magnus & a natura ipsa ad honestatem conformatus animus nec asperitatibus terri, nec ulla utilitatis specie a recto auocari potest. Rex fortissimus & maioribus suis dignissimus, qui PIETATIS AC IUSTITIAE gloriam ita etiam puer admasset, ut ipsis earum uirtutum nominibus quasi pro symbolo utatur, omnia sibi prius perferenda statuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra uel minima ex parte uiolari uideretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consilijs ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen, ut qui corruptas ac uitiatas corporis sui partes, alijs omnibus frustra tentatis, urunt postremo, aut secant, ne earum contagio ceteris obsit: cum iam in lenioribus remedijs nulla spes esset, ad acriora

acriora descendere, & uim quodammodo uisceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima, insunt, necessario ei aduersus suos suscipiendum ac regendum fuit: & ruina restringendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagaret. Commissa multa proelia: multa caesa hominum millia: saepe fusi ac profligati hostes: rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis condicionibus acquiuerat, quas aequissimas etiam iniquissimi iudicabant. Pacata ac composita omnia uidebantur: iamq. spes erat, plerosq. ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiae gremium suapte sponte redituros: Cum illi patriae praedones, ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasiq. sepelierant, quorum ipsi gladij assuesacti trucidandis infontibus, assidue caedem sanguinemq. sitiebant, parum se anteaetae uitae responsuros iudicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, noui sceleris accessione cumulerent. Agebant illos praecipites, & ad supplicium rapiebant poenae eorum, quae tam multa aduersus Deum & homines impie nefarieq. commiserant: ijs illi agitati, & a mente consilioq.

V deducti,

deducti, ueriti non sunt aduersus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrocias facinora non modo ueniam consecuti erant, sed etiam benigne & amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando scelere dictum ac constitutum erat, diuinitus detecta atque patefacta, conuersum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum capita id, quod ipsi in regem et in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem & in fastis eximiae alicuius notae adiectione signandam, quae paucorum seditiosorum interitu regem a praesenti caedis periculo, regnum a perpetua ciuiliu bellorum formidine liberauit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: & flumen Sequanam maiores undas uoluisse, quo citius illa impurorum hominum cadauera euolueret & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conseruasset, tum demum secuta regnantem filium adspexit. O regis fratres ipsos quoque beatos: quorum alter, cum, qua aetate ceteri uix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso proelio fraternos hostes fregisset ac fugasset, huius quoque pulcherrimi facti praecipuam gloriam ad se potissimum

mum uoluit pertinere ; alter , quamquam aeta-
 te nondum ad rem militarem idonea erat , tanta
 tamen est ad uirtutem indole , ut neminem nisi
 fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi
 passurus fuerit anteponi . O diem denique illum
 plenum laetitiae & hilaritatis , quo tu , Bea-
 tissime pater , hoc ad te nuncio allato , Deo immor-
 tali , & diuo Hludowico regi , cuius haec in ipso
 peruigilio euenerant , gratias atturus , inditās
 a te supplicationes pedes obijsti . Quis autem
 optabilior ad te nuncius adferri poterat ? aut
 nos ipsi quod felicius optare poteramus princi-
 pium Pontificatus tui , quam ut primis illis men-
 sibus taetram illam caliginem , quasi exorto so-
 le , discussam cerneremus ? Hoc ille nobis porten-
 debat ac praesignificabat dissectus draco , gentis
 tuae : Beatissime pater , nobilissimum ac pulcher-
 rimum insigne : fore , ut immanis ille draco , aut
 illa potius multorum capitum hydra , quae non
 paludem aliquam Lernaeam , sed potentissimum
 & opulentissimum regnum tamdiu obsederat , te
 Pontifice diffecaretur . Nunc igitur contempla-
 re quaeso animo nouum illum Dauidem , caesi ac
 prostrati gygantis spolijs ac sanguine decorum ;
 eumque hilari uultu ad genua tua prouolutum ,
 ita tecum loqui existimato Ego Pater sanctis-
 sime atque optime , cum maiores meos , maximos
 & potentissimos reges , accepissem omnes usque

a Hlodoueo in sinceritate atque integritate religionis Christianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse: eosdemq. praecipua quadam erga Sedem Apostolicam observantia, periculisq. ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorum nomen, & primum inter reges Ecclesiae filios locum consecutos: Statim a puero illud mihi proposui, ut eos potius, aut adaequare, aut etiam, si fieri posset, superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditae mihi ab illis gloriae iudicaretur. Itaque & Pium Quintum dum inter homines fuit sanctissime ac religiosissime colui; & eo ad meliorem vitam uocato, cum primum audiui te in locum illius esse susceptum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi, aut cogitari maximum potest. Multa enim iam pridem de tuis in omni genere praeclaris uirtutibus audiueram, quae te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent. Prudentiam, quam nihil fallere; iustitiam, quam nihil inflectere; fidem & constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere, aut labefactare potuisset. In colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus seueritatem sine superbia; in administrandis negotijs & sine festinatione diligentiam,

tiam, & sine tarditate gravitatem. Mouit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegij in decernenda tibi summa potestate consensio: quae neque sine certa & explorata opinione uirtutis tuae, neque sine singulari diuinæ providentiae afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in ouile Christi gentes, & quae ueram religionem nondum acceperunt, aggregentur; & quae ab ea descuerunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentissime defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis iam & tibi & uniuerso orbi, ut arbitror, approbaui: simulq. tibi & Apostolicae Sedi, quam debeo obedientiam praesto atque exhibeo, & praestitutum atque exhibitum in perpetuum spondeo. Neque dubito fore, ut a te uicissim quaecumque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inuiolata conseruentur; sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur. Haec, quae tibi rex ipse, Beatissime pater, praesens dicere cuperes; quia id non poterat, per hunc illustrem uirum Nicolaum Rambolleti dominum, equitem ordinis regij, unum ex intimis consiliarijs suis, custodiarum suarum praefectum, Karoli Cardinalis Rambolletij fratrem & natura & uirtute germanum, significanda censuit. Quam-

quam enim facile intelligebat, haec eadem te ex
 praeslanti uiro, pariq. dignitate praedito Fran-
 cisco Barone Feralio oratore apud te suo cogni-
 turum; non tamen sibi uisus est suam in te co-
 lendo pietatem satis declaraturus, nisi huius
 rei caussa propriam ad te legationem desti-
 nasset.

D I X I.

O R A T I O

VIGESIMATERTIA

H A B I T A . R O M A E

ANNO . ∞ . D . LXXIV

in funere Karoli I X . Gallorum Regis .

*H*oc igitur unum restabat ad
fictis ac paene prostratis in-
felicis Galliae rebus, ut KA-
ROLVS Rex, quo se illa re-
creabat ac solabatur uno, de
quo cogitans, in quem in-
tuens, omnium quas excepit acerbis-
simam deponerebat, cum bonorum animos ad ali-
quam spem quietis erigere coepisset, in ipso ineun-
tis adolescentiae flore, acerba atque immatura
morte raperetur? O fallaces hominum spes, o
incerta vota, o lubrica & ancipitia humanae vi-
tae curricula. Merito lacrymis oculi omnium
madent: merito omnia planctibus gemitibusq.
circumsonant: merito undiq. querellae & lamen

tationes exaudiuntur. Tu ipse Beatissime Pater, cuius et in prosperis rebus spectata moderatio est, & in aduersis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasq. lacrymas grauitas & constantia retinere ac frenare consueuerat, eas nobilissimi omnium Regni miseratio, & paterna caritas elicit. Planeq. alijs in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam graui uulnere, tam dubijs ac formidolosis Christianae Reip. temporibus accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoueri. Qualem enim, quantumq. Regem, & quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse uideretur, sed quanta omnium regiarum uirtutum copia praeditum amissimus? Quem cum diuina prouidentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum, quamq. crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui, nisi leue, ac ludricum, solet, inusitatae cuiusdam & inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententiae puerulus anteuertit, quaeq. illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis, & consilij maturitas diuinum

num potius quiddam, quam humanum, uideretur. Est certe, est aliqua uis originis ac sanguinis: quosq. magnis ac nobilibus populis rectores destinauit praepotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque uirtus non exspectat annos: sapientiaeque semina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempestiuus adolescunt. Iam quae laus in filiis praecipua est, reuerentia aduersus parentes, & eorum praeceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita praestitit, ut numquam omnino neque priuatis, neque publicis in rebus uoluntas ipsius a sapientissimae matris consilio discreparit. Quid? in fratres quanta, quamq. se omni ex parte prodens caritas? Quod & semper alias cognitum est, et proxime cum ab HENRICI Regis in Poloniam proficiscentis amplexu auelli non poterat, seq. a uita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentissimo studio, quod semper habuit conseruandae ac propagandae Catholicae religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aeuum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenij, & in his temporis angustijs coner? Cui enim ignotum est, aut cui notius, quam tibi, Beatissime Pater, uobisq. omnibus Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflatus

fluctatus sit, quae pericula subierit; quibus
damnis se Regnumq. suum sponte multauerit,
dum quiduis satius esse ducit, quam ut quidquam
in Gallia, se uiuo, de Christianae religionis inte-
gritate minueretur? Qui quot annos regnauit,
totidem continenter pro fidei defensione pugna-
uit. Etenim taetra illa ratio perditorum ac pro-
fligatorum hominum, qui fraudibus ac menda-
cijs suis nuper delapsae de caelo & sibi solis pate-
factae ueritatis nomen obtendunt: qui, quod ad
legem Dei cupiditates suas dirigere grauantur,
legem Dei ad cupiditates suas detorquere conan-
tur: quorum conspirationes sub Henrico I. ini-
tae, sub Francisco II. leuiter patefactae, susce-
ptis a KAROLO Regni habenis, aperte se ac pro-
palam effundentes, florentissimum, dum per il-
los licuit, Galliae Regnum omni scelere ac crude-
litate lacerarunt, non tam id agebat, quamquam
id quoque, ut Regiam auctoritatem conuelleret,
quam ut Regnum ab Ecclesiae communionem di-
uelleret. At illi generosi seminis adolescens,
qui amorem Dei & Ecclesiae cum ipso nutricis
lacte suxisset, totaq. mente penitus combibisset,
articulatim se prius contidi ac comminui passus
esset, quam a recta illa regula patriae & auitae
religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum
suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae &
in suam & aliorum perniciem contumacis adsi-
due

due renascentia capita amputare conatur: quatuordecim, tot enim regnavit, annos in perpetuis bellorum fluctibus, & in perpetua Regni ac vitae suae dimicatione transegit. Ut, nisi pulcherrimum illud CHRISTIANISSIMI cognomen a maioribus suis hereditarium accepisset, id ipse sibi posterisq. suis sua uirtute peperisset. Quinetiam, cum capitales quidam ac nefarii homines dicerent, facilem ei esse & expeditam uiam non modo ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo uetustae religionis conseruandae studio uellet: magno animo auersatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere dixit praec illa immortalitatis corona, quam sibi in caelo repositam esse confideret. Cumq. eum exaggeranda hostium multitudine ac uiribus perterrefacere uellent: Dominus, inquit, dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui. Prope super uacaneum uideri potest, cum de tam Christiano Principe uerba faciam, quanta illius erga Sedem Apostolicam obseruantia fuerit, dicere. Quo enim quisque Christum ipsum sanctius & religiosius colit, eo studiosius & magis ex animo Vicarios ipsos colat, necesse est. Quo modo ille de PIO V. cuius memoria in benedictione est, & sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non hominem,

nem, sed angelum quendam humana inter mortales specie uersantem uideri dicebat : cuius monitus tamquam caelestia quaedam oracula reue- rebatur . Nam de te, Beatissime Pater, qui successor illius omnium uotis expetitus, diuino consilio delectus, tam subita tamq. admirabili totius sacrosancti Collegij consensione declaratus es, quam magnifice in omni sermone praedicare solitus esset, dicerem : si, quam facile praestas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires . His ille artibus ita si bi bonorum omnium animos uoluntatesq. deuinxerat, ut, quamquam ex eius aetate & temperatione corporis probabiliter sperare poterant, diu se illius uirtute fruituros, cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam uitae suae conferre ac contribuere, & annis suis uitam illius prorogare . Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest . dum condocesacere nos uult Deus, terram nobis, non pro domicilio, sed pro diuersorio datam : hanc, quae uita dicitur, non tam uitam esse, quam iter ad uitam : in caelo, non in terra, nobis esse spem desigendam ac collocandam : agit omnia arbitrato suo, & quae solida ac firmis nexa radicibus putantur, ea momento temporis uertit . Cum uexata tot calamitatibus Gallia paulum tolleret oculos, & Dei ac Regis sui perduellibus

duellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta et omnem fallens medicorum industriam febris, vires adolescentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paulatim attriuit ac labefactauit, ut ad postremum inenitabilem ei attulerit ex hac uita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebruit, qui tum plangor omnium, quae complorationes, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus uerberabat; alij interire amores ac delicias Gal liae, alij caedere columnen religionis, alij Catholico- rum praesidium deiçi, alij alia, quae diuersis diuersa non diuersus suggerebat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus, & aequissimo animo exitum diuinæ uoluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem, ceterosq. propinquos ad se conuocari iussisset: primum quidem sacramenta, quibus morituri praemuneri et Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac diuinæ maiestatis ueneratione suscepit: deinde uero contestatus, eo tantum sibi molestem esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae Regem futurum, moriens completi non posset: ceteroqui gaudere se, quod tantum successorem habi-

TURUS

turus esset, cuius singulari et tot iam documentis comprobata uirtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur: interea obtestari, atque obsecrare matrem, ut Regni gubernacula susciperet, quaq. prudentia Regnum sibi tot annos conseruasset, eadem fratri suo conseruaret: sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre: hortari ceteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum reuertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent: praecipue, autem, ne quid umquam prius, aut antiquius haberent conseruatione Catholicae religionis: ex ea bona omnia fluere; ea neglecta, collabi ac concidere omnia. Sed iam ualete, inquit, et mei memores este: ego enim ad Deum uocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem experiar, uestris me omnium ad iuuari precibus posulo. Haec fatus, deficiente iam, et moribunda uoce, tuum Christe Iesu nomen inuocans, tuam sanctissima uirgo apud filium oppem implorans, ad uos, ut confidimus enolauit. Ac, si quidem ipsum spectamus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre caelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutauit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis est; quod ita mortuus diuinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certauit, cursum consummauit, fidem seruauit. Aut iam coronauit eum Deus, aut breui, tuis Beatissime Pater, et

totius Ecclesiae precibus adductus, coronabit corona iustitiae, quam promisit diligentibus se. At illam tot Regum matrem, toties iam custodem ac cōseruatricem Regni, ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quae ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, et in uiro & in duobus filiis mortua, uitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praestari maluisset. Quid illa fortissimarum dominarum Gallia? quae sibi eodem funere cum Rege suo efferri uisa est: quae iacet adhuc perculsa & attonita tanto uulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse uidebantur, recrudescant. Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice; etiam cum poenas exigi, misericors: quibus tam grauib. culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia prouocauit? Quattuordecim iam anni sunt, & eo amplius, cum illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum ciuiliū serie ita & ab alienis et a suis uexatur, ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud prophetam: Residuum erucae comedit locusta: & residuum locustae comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo. Atque ut magis intelligatur, id diuina ultione fieri, quoties inibi esse uidetur, ut iam iamq. com-

ponantur

ponantur ac tranquillentur omnia, in ipso, ut ita dicam, portu frangitur naus. Properarat HENRICVS II. pacem cum PHILIPPO Rege Catholico quibuslibet condicionibus facere, ut, expeditus belli curis, huius mali nascentis semina elideret. In ipso eius rei conatu ac molitione, inopinata morte sublatuſ est. Sub FRANCISCO II. conſpiratione detecta, ſpes obiecta erat fore, ut, paucorum ſupplicio, ceterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Ante ipſe mortuus eſt, quam de ſontibus comprehenſis ſupplicium ſumeretur. Nunc nuper eo rem perduxerat KAROLVS IX. ut omnes inſtare finem malorum exiſtarent. Aliter Deo uiſum eſt: qui HENRICO III. Galliae & Poloniae Regi, quem tam multis tamq. illuſtribus argumentis ſibi cariſſimum eſſe declarauit, hanc felicitatem, ut ſperamus, reſeruare maluit. Neque dubium eſt, hoc ita euenturum, ſi omnes nos a uitijs noſtris auerſi, quae Dei platiandi certiſſima ratio eſt, tota mente conuertamur ad Deum, eumq. adſidue obſecremus, ut compeſcat iram ſuam: et, quando KAROLVM in ſinum, ut ſperamus, ſuum excepit, HENRICI III. ductu, ſub GREGORIO XIII. raptoreſ quidem lupoſ interfici, oueſ autem, quae aberrarunt, in ouile ſuum reduci uelit. Ita eueniat, Ita eueniat, domine Ieſu, cui laus omniſ & gloria debetur in omnem aeternitatem.

ARISTOTELIS

ETHICORVM

AD.NICOMACHVM

LIBER . QVINCTVS

IN . QVO

DE . IVSTITIA . ET . IVRE

ACCVRATISSIME

DISPVTATVR

M. Antonio Mureto interprete

Handwritten text at the top of the page, likely a title or introductory paragraph, written in a cursive script.

ARISTOTELIS

Handwritten text below the title, possibly a subtitle or the beginning of the first section.

Main body of handwritten text, consisting of several paragraphs in a cursive script, likely a philosophical or scientific treatise.

M. ANTONIVS

M V R E T V S

A V D I T O R I B V S . S V I S

V M hunc Aristotelis li-
brum vobis explicatu-
rus essem, multis de caus-
sis mihi faciendum pu-
taui, ut eum prius lati-
ne a me conuersum ede-
rem. primum quoniam etsi in ceteris li-
bris explicandis conatus eram efficere,
ut ne ij quidem qui graecarum littera-
rum rudes sunt, aditum sibi ad me au-
diendum peregrinitate sermonis occlu-
sum esse quererentur, non obscuris ta-
men multorum sermonibus aures meae
quotidie uerberabantur, conqueren-
tium, crebro illo uocum graecarum in-
teriectu retardari intelligentiam suam:
planiora sibi multo, & expeditiora o-
mnia fore, si latine dicerentur. horum

a 2 igitur

igitur studio aliquid tribuendum esse
dixi. deinde submolestum ipsi mihi
nonnumquam erat, uerum ut fatear,
tantum quotidie operae ac temporis in
reddendis singulis uocibus ponere: ut
mihi quoque satius uideretur, semel il-
lo labore defungi. Nam cum singulae
disputationes nostrae in unius horae cur-
riculum concludantur, ex eoq. ipso ali-
quid saepe multis occasionibus delibe-
tur, ac detrahatur, adhibenda parcimo-
nia est, uidendumq. omni studio, ut id
saltem quod datur, quam possumus o-
ptime & utilissime collocetur. Iam e-
tam breui tempore non multum potest
tractandis rebus relinqui, si aliquid ex
eo singula uerba decerpant. Praecipue
autem hic liber propter mirificam quan-
dam rerum ac sententiarum subtilita-
tem postulare quodammodo uidebatur,
ut, quo liberiores animi nostri totos se
ad eas penitus cognoscendas darent, il-
la altera pars laboris & uobis & mihi de-
meretur. Fuere & aliae huius mei con-
siliae caussae, quas nihil necesse habeo
pluribus persequi. Dedi autem ope-
ram quantum quidem in me fuit, ut Ari-
stotelis

stotelis non sententiam modo exprime-
rem, sed genus ipsum dicendi, quoad
liceret, imitarer. Nam cum suo quisque
modo, & loquatur & scribat, aliosq.
angusta, pressa, concisa, alios ampla,
copiosa, redundans delectet oratio: non
satis probo consilium eorum, qui, cum
Aristoteles siccitatem quandam tenui-
tatemque dicendi, contra Cicero co-
piam & ubertatem adamauerit, neque
quidquam tam dissimile sit, quam eo-
rum inter se dicendi genus, Aristote-
lem tamen interpretantes, quia se, quam
possunt Ciceronis simillimos esse cu-
piunt, quae ab illo & breuiter, & sub
obscurè dicta sunt, ea huius more dila-
tant, atque diducunt. Sed suum cui-
que, ut dicitur. Ego an, quod uolui,
assecutus sim, nescio, aut potius id
non assecutum esse me, scio: certe qui-
dem, quod in hoc genere optimum est,
id me secutum esse, ac propositum ha-
buisse confido. Neque damno indu-
striam eorum, qui aut ante me, aut post
me (si quidem iam duodecim anni sunt,
cum huius libri interpretatio mea pri-
mum edita est) in his rebus latine tra-

ctandis elaborarunt: quorum etiam qui-
dam auxilio ad eam rem meo usos esse
se, non diffitentur. Neque tantum, ut
ille dixit, posterior dies prioris discipu-
lus est, sed etiam magister. Multa ali-
ter olim accipiebam, aliter hodie acci-
pio: graecos etiam libros multo pluri-
bus locis deprauatos esse uideo, quam
tunc arbitrabar. Itaque necesse est, mul-
ta longe secus in eorum interpretationi-
bus, quam in mea, legi. De quibus
non intelligentes modo, sed etiam eos,
qui sibi tales uidentur, quorum omnis
aetas magnam copiam extulit, iudicatu-
ros esse prospicio. Horum ego neque
alteros reijcio, neque alteros extime-
sco. est eiusdem ingenij, & eruditorum
admonitiones amare, & indoctorum
maledicta contemnere. Vbi, & cur a
ceteris dissenserim, uos quidem quoti-
die ex me ipso, ceteri autem ex commen-
tario, quem, cum primum licebit, edi-
turi sumus, intelligent.

Romae. Kal. Martij, Anno ∞ . D . LXV

ARISTOTELIS
ETHICORVM

AD. NICOMACHVM

LIBER . QVINCTVS

M. Antonio Mureto interprete.

DE Iustitia autem & iniustitia quaerendum est: tum cuiusmodi in actionibus sitae sint, tum cuiusmodi mediocritas iustitia, & ius quarum rerum medium sit. In his autem rebus exquirendis eandem viam rationemque teneamus, quam in superioribus secuti sumus. Videmus igitur omnes iustitiae nomine eiusmodi quendam habitum significare uelle, quo homines propensi sunt ad agenda quae iusta sunt, quoque ea & agunt, & uolunt. eodemque modo iniustitiam dicere habitum quo res iniustas & agunt & uolunt. Quocirca nobis quoque principio posita sint haec ad naturam utriusque adumbrandam. neque enim eodem modo se res habet in

scientijs facultatibusq. & in habitibus : nam facultas quidem & scientia uidetur eadem contrariorum esse : at non idem habitus contrariorum . exempli causa, a bona ualitudine ea tantum efficiuntur quae ipsi conuenientia sunt , non etiam quae contraria . Dicimus enim ualenter ambulare aliquem, cum ita ambulat, ut is qui bene ualet . Saepe igitur contrarij quidem habitus ex contrario, saepe etiam ipsorum habitum ex rebus quae eis subiectae sunt cognitio capitur . Nam etsi bona corporis habitudo nota sit, mala quoque nota sit : & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipsaq. uicissim bene habita corpora . Si enim bona habitudo est carnis soliditas : malam, esse carnis raritatem necesse est, & bene habitum id, quod habet uim efficiendae soliditatis id carne . consequitur autem plerumque, si altera pluribus modis dicantur, ut & altera quoque . Ut si iustum, etiam iniustum . Videtur autem multis modis dici iustitia & iniustitia . Sed quia propinqua est homonymia ipsarum, latet : neque ita, ut in ijs, quae longe distant, perspicua est, magna enim est formae dissimilitudo, ut constat clein uocari homonymos & iugulum & clauim . Sumptum igitur ac positum sit, quot modis dicatur iniustus . Videtur autem iniustus esse & is qui legi non parer, & is qui plus sibi sumit quam par est, neque

que conseruat aequalitatem. Vnde constat iustum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum eum qui conseruat aequalitatem. Quare iustum quidem est tum id quod lege praescribitur, tum id quod aequale est; iniustum autem tum id quod aduersum legem committitur, tum quod inaequale est. Quando igitur iniustus plaris quam par est, auidus est, in bonis haec ipsius affectio cernetur: non tamen in quibuslibet: sed in ijs demum in quibus prospera aduersaq. fortuna quae sunt illa quidem semper simpliciter et absolute bona: sed huic aut illi non semper. Homines autem ea & optant & persequuntur, at non ita oportet, sed optare quidem ut ea quae simpliciter bona sunt, sibi quoq. bona sint: sequi autem ea, quae sibi bona sunt. At iniustus non semper id quod plus est sequitur, sed et id quod minus, in ijs quae simpliciter sunt mala. Verum quoniam uidetur et minus malum quodammodo bonum esse: plaris autem cupiditatem in bono dicimus, propter ea uidetur tum quoque plaris cupidus esse. est autem iniquus (hoc enim complectitur, et commune est) et contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit iniustus est, qui uero ei obtemperat iustus: perspicuum est, omnia legitima iusta quadammodo esse. nam & ea quae a scientia legum ferendarum definita sunt, legitima sunt, & eorum unum quodque iustum esse dicimus. Leges
autem

autem omnibus de rebus publice loquuntur spectantes, aut id quod communiter omnibus utile est, aut id quod optimatibus, ijs uero qui principatum in ciuitate obtinent, seu propter uirtutem, seu quo alio tali modo. Quare uno quidem modo iusta ea dicimus, quae ad felicitatem eiusque partes ciuili societati consciendas ac conseruandas ualent. Imperat autem lex & ea facere quae sunt fortis uiri, ut non deserere ordinem, neque fugere, neque abijcere arma; & quae temperantis, ut non facere adulterium, neque alienae pudicitiae illudere; & quae mansueti, ut non percutere, neque maledicere: itidemque in ceteris uirtutibus ac uitijs illa quidem iubens, haec autem prohibens: recte quidem ea quae recte posita est, deterius autem ea quae temere inconsiderateque lata. Haec igitur iustitia est illa quidem perfecta uirtus, non tamen simpliciter, sed ad alium relata. Ideoque saepissime iustitia uirtutum praestantissima uidetur; ac neque hesperus, neque lucifer ita admirabilis esse. Et in prouerbio est, Iustitia in sese uirtutem amplectitur omnem. & eo maxime perfecta uirtus, quoniam perfectae uirtutis usus est. perfecta autem est, quoniam, qui ea praeditus est, etiam in alium uirtute uti potest, non tantum ipse secum. Multi enim suis quidem in rebus uirtute uti queunt, in ijs autem quae ad alium pertinent, non queunt. & propterea

propterea recte a Biante dictum uidetur, Magistratus uirum patefaciet . nam qui magistratum gerit , alium iam spectat , & in uitae communi-
 one uersatur . Atque ob eam ipsam causam iustitia una ex uirtutibus alienum esse bonum uidetur; quoniam ad alium pertinet . ea enim agit, quae alij utilia sint , ut principi , aut communi . Ergo pessimus quidem ille est , qui improbitate , & in se ipsum , & in amicos ; optimus autem , non qui in se ipsum , sed qui erga alium uirtute utitur . id enim difficile est . Haec igitur iustitia non pars uirtutis , sed tota uirtus est : nec quae ei aduersatur iniustitia , pars uitiositatis , sed tota uitiositas . Quid autem uirtus , & haec iustitia inter se differant , constat ex ijs quae diximus . est enim eadem quidem , sed non eadem utriusque ratio : nam qua ratione ad aliam pertinet , iustitia est ; qua talis quidam habitus est , simpliciter uirtus . Quaerimus autem eam iustitiam quae pars uirtutis est : est enim quaedam ; ut dicimus , itidemq. de iniustitia ea , quae pars est uitiositatis . Esse autem , id argumento est , quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera uitia pertinent , iniuste ille quidem facit , sed nihil amplius consequitur . Ut is qui clypeum per ignauiam abiicit , aut asperitate ductus est ad maledicendum , aut illiberalitate , ne pecunia iuuaret alium , retardatus . cum autem plus ali
 quid

quid consequitur, saepe nullo tali uitio peccat, at ne omnibus quidem, & aliquo tamen uituperamus enim eum: idque iniustitiae nomine. Est igitur alia quaedam iniustitia, ut pars quaedam totius: & iniustum quoddam, pars illius totius iniusti, quo quidquid contra legem fit continetur. Praeterea si duorum unus quidem lucri causa cum aliena uxore rem habeat, & insuper aliquid mercedis accipiat: alter autem id faciat cum sumptu ac detrimento suo, ut cupiditatem expleat, hic quidem intemperans potius, quam pluris audus, esse uideatur; ille autem iniustus, sed non intemperans. constat autem id ex eo euenire, quod lucrum facit. Praeterea omnia alia iniuste facta referimus semper ad aliquod uitium: ut si quis adulterium fecit, ad intemperantiam; si eum qui sibi proximus erat in acie, deseruit, ad timiditatem; si percussit, ad iram. at si lucrum fecit, ad nullum uitium, praeterquam ad iniustitiam. Vnde constat, praeter totam illam iniustitiam, aliam quandam esse illius partem synonymam, quoniam utriusque definitio in eodem genere est: ambarum enim uis est in quadam relatione ad alium. sed haec quidem in honore, aut pecunijs, aut salute, aut si quo uno nomine possimus haec omnia complecti, cernitur, & in ea uoluptate quae capitur ex lucro, illa uero in ijs omnibus in quibus

quibus uersatur uir bonus . Non unam igitur
 esse iustitiam ; & esse aliam quandam , praeter
 eam quae tota uirtus est , constat . quae autem
 ea , & cuiusmodi sit , intelligendum est . Duo-
 bus modis iniustum dici ostendimus : tum quid-
 quid contra legem fit , tum quod ab aequalitate
 discendit : itemq. iustum et quidquid ex lege fit ,
 & quod aequale est . Cum igitur iniustum prio-
 ri illo modo accipimus , tum ea de qua prius di-
 ctum est iniustitia existit . Quoniam autem ab
 aequalitate discedere , & contra legem facere
 non est idem : sed eorum alterum habet eam ra-
 tionem , quam pars ad totum : (nam facit qui-
 dem contra legem quicumque ab aequalitate di-
 scedit : sed non quicumque contra legem facit ,
 ab aequalitate discedit) fit etiam , ut iniustum ,
 & iniustitia non eadem sint , sed alia ab illis :
 sintq. haec quidem ut partes ; illa uero , ut tota .
 Pars enim est haec iniustitia totius iniustitiae :
 eodemq. modo haec iustitia illius iustitiae . Qua-
 re de ea iustitia & iniustitia , quae partium ra-
 tionem obtinent , itidemq. de iusto & iniusto di-
 cendum est . Ergo iustitia illa quidem , quae per
 totam uirtutem pertinet , & iniustitia , quarum
 illa omnis uirtutis , haec omnis uitij erga alium
 usus est , omittatur . nam & quae ex eis iusta in-
 iustaq. sunt , quomodo definienda sint , constant .
 Fere enim pleraque eorum quae praescribuntur
 legibus ,

legibus, sunt ea ipsa officia, quae ex omni uirtute ducuntur. Vnicuique enim uirtuti conuenienter uiuere iubet lex: unum quodque otium sequi uetat. Totius autem uirtutis efficientia sunt ea praecepta legum, quibus disciplina ciuium ea quae rempublicam spectat, ad eamque dirigitur, continetur. Sed de priuata cuiusque disciplina, qua quis simpliciter & absolute uir bonus est, utrum ad ciuilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat, posterius disputandum erit. Non enim fortassis idem est bonum uirum esse, & bonum ciuem quocumque in loco. Iustitiae autem illius quae uirtutis est pars, & eius quod ex ea iustum dicitur, unum quidem genus est, quod cernitur in distribuendo honore, aut pecunijs, alijs ue rebus quae diuidi possunt inter eos qui eiusdem reipublicae communionem coniuncti sunt. In ijs enim fieri potest, & ut alter altero plus minus ue, & ut aequam uterque partem ferat. alterum quo negotia quae inter se contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes sunt duae. Nam eorum quae inter se homines contrahunt, quaedam sponte fiunt, quaedam inuite. Sponte quidem, quae talia sunt, ut uenditio, emptio, mutuum, fideiussio, commodatum, depositum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium, sponte instituitur. Eorum autem
 quae

quae fiunt inuite partim clandestina sunt, ut fur-
 tum, adulterium, ueneficium, lenocinium, serui
 alieni, circumuentio, aut corruptio, per insi-
 dias allata nex, falsum testimonium; partim
 uiolenta, ut uerbera, uincula, mors, rapina, de-
 bilitatio, maledictum, contumelia. Quando
 autem & iniustus inaequalis est, & iniustum
 inaequale, constat esse & medium aliquod inae-
 qualis. id autem est aequale. Quacumque enim
 in actione est plus & minus, est & aequale. Si
 igitur iniustum, inaequale est, iustum aequale
 esse oportet. quod & uidetur omnibus, etiam si
 ratio, cur ita sit, non afferatur. Cum autem
 aequale medium sit, iustum quoque medium
 quoddam erit. est autem aequale quod minimum
 sit, in duobus. quare necesse est, iustum, quod &
 medium, & aequale est, & ad aliquid referri, et
 aliquibus tale esse. Ac, qua quidem medium est,
 quorundam est, ea uero sunt plus, & minus; qua
 autem aequale est, in duobus cernitur: qua deni-
 que iustum, & quibusdam, & ad alios relatum.
 Necesse igitur est, iustum, quod minimum sit, in
 quattuor uersari. Nam & quibus iustum est,
 duo sunt; & ea in quibus, duo. Eademq. erit ae-
 qualitas, & ijs quibus, & ijs in quibus. ut enim
 altera inter se affecta sunt, sic & altera. Si enim
 aequales non sint, aequalia non habebunt. immo
 uero inde existunt pugnae, & expostulationes,

cum

cum aut qui aequales sunt, non aequalia, aut qui non aequales, aequalia ferunt, & ex distributione consequuntur. Praeterea ex eo quod pro dignitate fit, idem aperte colligitur. Omnes enim fateantur in distributionibus, id quod iustum est, pro dignitate esse oportere. Ipsam tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ij quidem qui popularem statum reipublicae probant, in libertate; qui paucorum potentiam, in diuitijs; aut in nobilitate; qui optimatum, in uirtute. est igitur iustum analogum quiddam. analogum enim non tantum proprium est numeri monadici, sed omnino, numeri. analogia enim est aequalitas proportionum: idq. quod minimum sit, in quattuor. ac diunctam quidem in quattuor esse, manifesto apparet. sed & continens. uno enim ut duobus utitur, & bis dicit. exempli causa, ut prima ad secundam, sic secunda ad tertiam. bis igitur dicta est secunda. Itaque si bis ponatur secunda, quattuor erunt analogae. est autem, & iustum, quod minimum sit, in quattuor: & eadem ratio. distant enim similiter quibus & quae, erit igitur, ut primum extremum ad secundum, sic tertium ad quartum. & uicissim igitur, ut primum ad tertium, sic secundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem distributio copulat. ac si quidem sic componantur, iuste

Sic copulat . copulatio igitur primi extremi
 cum tertio , & secundi cum quarto , est ius illud ,
 quod in distributione uersatur , ac medium . ana-
 logum enim medium est . ius autem analogum .
 Vocant autem mathematici talem analogiam
 geometricam . in geometrica enim euenit , ut &
 totum ad totum eandem rationem habeat , quam
 utraque pars ad alteram . Non est autem conti-
 nens haec analogia . non enim fieri hic potest , ut
 idem numero sit extremum , cui & quod . Ius
 igitur hoc analogum est : iniustum autem , quod
 non est analogum . est autem alterum plus , al-
 terum minus . quod quidem euenit etiam in re-
 bus ipsis . Nam qui iniuriam facit , plus bo-
 ni consequitur ; qui accipit , minus . in malo au-
 tem contra . nam minus malum , comparatum
 ad maius , boni rationem obtinet . est enim mi-
 nus malum magis expetendum maiori . expeten-
 dum est autem bonum , & magis , maius . Hoc
 igitur unum iuris genus est . Reliquum est alte-
 rum , in corrigendo situm : cui locus est in ijs ,
 quae homines inter se tum sponte tum inuiti con-
 trahunt . Huius autem iuris alia quaedam ra-
 tio est , quam superioris . Nam illud quod in re-
 rum communium distributione positum est , sem-
 per retinet eam quam diximus analogiam . Et
 enim si communis pecunia distribuenda sit , ea-
 dem proportio seruanda erit , quam inter se ha-
 bent

bent ea quae a quoque illata sunt. & iniustum illud quod huic iuri aduersatur, est, quod non retinet proportionem. Hoc autem ius quod in contrahendis negotijs situm est, aequale quidem est quiddam, & iniustum, inaequale. non ad illam tamen analogiam, sed ad arithmeticam. nihil enim refert, uir bonus hominem nihili, an homo nihili uirum bonum fraudauerit: neque adulterium fecerit uir bonus, an is, qui nulli rei est. Sed in ipsam tantum damni differentiam intuetur lex: utiturq. ijs ut aequalibus: si ille quidem iniuriam facit, hic autem iniuria afficitur: & si ille quidem laesit, hic autem laesus est. Itaque iniustum illud, cum inaequale sit, ad aequalitatem perducere conatur. si quidem, & cum hic percussus est, ille percussit, aut etiam interfecit, hic autem mortuus est, diuisa est perpeffio, & actio in partes inaequales. at conatur eam damno ad aequalitatem perducere, de lucro detrahens. Dicitur enim proprie loquendo etiam in eiusmodi rebus (quamquam quibusdam satis proprium, & ad eam rem aptum nomen non uidetur) lucrum, ut in eo qui percussit, & damnum in eo qui percussus est. sed tum demum cum dimensa est perpeffio, uocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris, & minoris aequale medium est. lucrum autem & damnum alterum plus est, alterum

terum minus, contrarie. boni quidem plus, & mali minus, lucrum: contrarium autem, damnum. Inter quae medium est aequale, quod iustum esse dicimus. Ergo ius quidem id quod corrigendi vim habet, medium est inter damnum, et lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controuersantur, ad iudicem confugiunt. Ire autem ad iudicem est, ad ius ipsum ire. Iudex enim, si hoc nomen tueri, ac sustinere uult, est quasi ius animatum. & quaerunt iudicem medium. ac uocant eos nonnulli medianos. ut, si medium assequantur, ius suum affecuturi. Ius igitur medium quiddam est: si quidem, & iudex. Iudex autem exaequat: & ut, si linea in partes inaequales diuisa sit, quo maior pars dimidiam superat, id aufert, & addit ad minorem partem. cum autem bifariam diuisum est totum, tunc aiunt se suum habere, cum aequas partes acceperunt. aequale autem medium est maioris & minoris ad analogiam arithmeticae. atque ob id ius a graecis dicitur dicaeon, quoniam est, dicha, id est duas in partes aequales diuisum. ut si quis dicat dichaon, & ab iisdem iudex uocatur dicastes quasi dichastes. Si enim duorum aequalium ab altero ablatum aliquid sit, & additum ad alterum, fit ut duobus tantis maius sit alterum. si enim detractum modo esset, non autem additum, uno tantum ma-

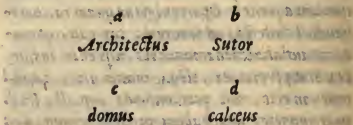
ius esset: medio igitur maius est, uno, & medium eo a quo ablatum est, uno. haec igitur nobis nota erit ad cognoscendum, quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium superat, hoc addere oportet ei qui minus habet: quo autem mediū superatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter se aequales *AA BB CC*. ex linea *AA* detrahatur pars *AE*, & addatur ad *CC*, sitque *CD*. Ita tota linea *CCC* lineam *EA* superat parte *CD* & parte *CF*. ergo, & lineam *BB* parte *CD*.

a	e	a
b		b
c	f	c
		d

RALATA autem sunt haec nomina damnum, & lucrum ex eo quod sponte contrahitur. nam habere plus suo, lucrum facere dicitur. minus autem quam principio, damno affici, ut in venditione, & emptione, alijsq. quae per legem fieri possunt, quod si neque plus neque minus, sed ipsa ex se ipsis effecta sint, sua se habere aiunt, ac neque damnum, neque lucrum facere. Itaque lucri cuiusdam, & damni medium est ius in ijs, quae non sponte

sponte contrahuntur : quod tantundem habeat
uterque contrahentium posterius, quantum prius
habuerat. Videtur autem quibusdam antipe-
penthos, id est talio, siue reciproca quaedam per-
pessio, ius esse simpliciter, & absolute, ut Py-
thagorei dixerunt : definiebant enim simplici-
ter ius talionem. talio autem neque ad id ius,
quod in distribuendo, neque ad id, quod in corri-
gendo situm est, accommodari potest. quam-
quam uolunt Rhadamanthys quoque id ius fuis-
se, Tum fuerit lex recta, ferat si quisque quod
egit. multis enim locis consonum non est. Vt si
quis magistratum habens percussit alium, non
oportet eum uicissim percuti. & si quis magi-
stratum percussit, non percuti modo eum oportet,
sed & puniri. Praeterea multum interest id,
quod sponte fit, & quod inuite. sed in commu-
nitatibus rerum ultro citroque permutandarum
id ius, quod talio dicitur, continet societatem
analogia, non autem aequalitate. Factis enim
proportione reciprocis manet coniunctio ciuita-
tis. Aut enim quaerunt, quod sibi mali factum
est reponere : sin minus, seruitus esse uidetur :
aut quod boni : sin minus tollitur officiorum ui-
cissitudo. officiorum autem uicissitudine sit, ut
una maneant. quo circa, & Gratiarum tem-
plum in propatulo statuunt, ut sit remuneratio.
Id enim gratiae proprium est. uicissim enim offi-

cio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus est, & ipsum denuo aliud gratificandi principium facere. efficit autem remunerationem analogiae consentaneam coniunctio per diametrum. uerbi causa sit architectus ubi A, sutor ubi B, domus ubi C, calceus ubi D.

OPORTET igitur architectum a suto re opus illius accipere, & uicissim ei suum dare. Ergo si primum exaequa ta fuerint haec ad analogiam, deinde fiat anti peponthos, id est mutua acceptio, erit quod dicitur: sin minus, non aequum est, neque con sistere potest. nihil enim prohibet praestantius esse unius opus opere alterius: oportet igitur haec exaquare. hoc autem locum habet etiam in alijs artibus. tollantur enim funditus, nisi & is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui accipit, accipiat hoc, & tantum, & tale. non enim ex duobus medicis constat societas, sed ex medico & agricola, omninoq. alijs, & non aequali-

aequalibus . sed eos exaequari oportet . quare oportet omnia , quorum permutatio est , quodammodo comparabilia esse , cuius rei causa nummus in usum uenit : qui quodammodo mensura efficitur omnium rerum . omnia enim metitur . Ergo , & quanto quaeque res pluris minoris uesit : & quot calcei domum , aut alimentum adaequent . Oportet igitur quam rationem habet architectus ad sutorem , tot calceos cum domo aut alimento comparari . nisi enim id fiat , non erit permutatio , neque communitas . id autem non erit , nisi quodammodo aequalia sint . quare oportet unam aliquam esse communem omnium rerum mensuram , ut prius dictum est . ea autem est reuera quidem indigentia , quae omnia continet : si enim nullius rei indigeant , aut non similiter , aut non erit permutatio , aut non eadem . Successit autem nummus quasi compacto in indigentiae locum : ob idq. uocatur nominisma , quod non natura , sed nomo , id est , lege , ualet , & in nobis est mutare eum , atque inutilem efficere . erit autem mutua illa acceptio , cum exaequata erunt omnia , ut quam rationem habet agricola ad sutorem , eandem habeat opus sutoris ad opus agricolae . In figuram autem analogiae ducendi sunt , cum permutaturi erunt . alioqui alterum extremum utranque exsuperantiam habebit . sed cum sua habent , sic ta-

men sunt aequales, & ad communitatem apti:
quoniam haec aequalitas in ipsis effici potest.

agricola

futor

a

b

alimentum

opus futoris adequatum

c

d

(cum alimento

SUPLATA autem hac accipiendi uiciffi-
tudine, tolleretur uitae communitio.
Indigentia autem contineri societa-
tem hominum, ac si unum quiddam sit, ex eo in-
telligi potest, quod cum aut uterque, aut alter
altero non indiget, non permutant: ut cum eius,
quod quis habet, alter indiget, uerbi caussa, ui-
ni, exportandi frumenti fit potestas. hoc igi-
tur exaequari oportet. In permutationem au-
tem futuram si nunc non indiget, fore eam, si
indiguerit, nobis quasi sponsor est nummus.
Oportet enim, hunc ferenti, licere id quo eget
accipere. Idem autem accidit etiam nummo.
neque enim semper tantundem ualet. stabilior
tamen uidetur esse. Quare oportet esse omni-
bus rebus pretia constituta. Ita enim semper
erit permutatio, & quae eam consequitur, com-
municatio. Nummus igitur symmetra omnia
efficiens,

efficiens, adaequat. Neque enim communica-
 tio sine permutatione, neque permutatio sine ae-
 qualitate, neque aequalitas, sine symmetria esse
 potest. Reuera igitur ea, quae tantopere di-
 stant, symmetra fieri non queunt, sed quantum
 ad usum satis est, queunt. Vnum igitur aliquid
 esse oportet, idq. hominum instituto, unde, &
 nomisma uocatur. Id enim omnia efficit symme-
 tra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium
 quinque minae: lecti autem mina una: lectus
 igitur ipsius domus quinta pars erit. Quare con-
 stat, quot lecti domum exaequent: nempe quin-
 que. Hanc autem ante nummi usum fuisse ra-
 tionem permutandi, perspicuum est. nihil inte-
 rest enim, dentur ne lecti quinque pro una domo,
 an quanti sunt lecti quinque. Quid igitur ius-
 tum iniustumq. sit, & mutua illa perperessio, quae
 antipeponthos dicitur, quemadmodum ad iustum
 affecta sit, dictum est. His autem definitis, con-
 stat iustam actionem faciendae & accipiendae in-
 iuriae mediam esse. alterum enim est plus habe-
 re, alterum minus. Iustitia autem mediocritas
 est, non eodem modo, quo uirtutes illae, de qui-
 bus antea disputauimus, sed quia medij est, ini-
 stitia autem extremorum. Et iustitia quidem est
 habitus, ex quo iustus dicitur propensus ad con-
 sulto agendum id quod iustum est, & ad ius tri-
 buendum tum sibi, si cum altero contrahat, tum
 alteri

alteri cum altero contrahenti, non ita, ut sibi plus eius quod expetendum est, minus autem alteri, & eius quod noxium est, contra, sed & sibi, & alijs id quod ad analogiam aequum est. Contra iniustitia ad id quod iniustum est. Id autem est nimium, & parum commodi et damni non servata proportione. Itaque iniustitia est nimium & parum: quia est & eius quod nimium est, & eius quod parum. In sua quidem causa nimium sibi tribuens eius, quod simpliciter utile est, eius quod noxium est, parum. in aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: discedit autem proportione nunc in hanc, nunc in illam partem. Iniuriae autem minus extremum est iniuriam accipere: maius iniuriam facere. De iustitia igitur & iniustitia, quae utriusque natura sit, itemq. de iusto & iniusto, hoc modo a nobis uniuersè disputatum sit. Quando autem fieri potest, ut quis iniustum quiddam faciat, neque dum tamen iniustus sit, quae nam sunt illae iniustae actiones, quas qui suscipit, iam iniustus est in uno quoque iniustitiae genere, ut fur, aut adulter, aut latro? an sic quidem nihil intenderit & nam & fieri potest, ut quis cum muliere aliqua rem habeat, sciens quaenam ea sit, neque tamen a suscepto sic agendi consilio, sed a libidinis motu actio illa tamquam a principio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniustum quiddam, neque

neque tamen iniustus est : ut neque fur , & si furatus est : neque adulter , & si adulterium fecit . eodemq. modo in ceteris . non est autem ignorandum , totam hanc quaestionem esse de eo iure quod simpliciter ius est , id est de iure civili . id autem est inter eos qui uitae societatem inierunt , ne qua re ad uiuendum necessaria egerent , liberi & aequales , aut ad analogiam , aut ad numerum . Itaque quibus hoc non est , eis inter se non est ius civile : sed ius quoddam & tantum ex quadam similitudine ita uocatum . est enim ius inter eos quos inter etiam lex . lex autem inter eos in quibus iniustitiae locus est . iudicium enim iusti & iniusti disceptatio est . In quos autem cadit iniustitia , ij etiam iniuste facere possunt . Id autem est plus sibi tribuere eorum quae simpliciter bona sunt , minus eorum quae simpliciter mala . Quare non hominem imperare sinimus , sed rationem . quoniam sibi ipsi id facit , & efficitur tyrannus . est autem magistratus custos iuris . quod si iuris , & aequalitatis . Quoniam autem nihil ex eo uidetur amplius consequi , si quidem iustus est : neque enim plus sibi tribuit eius quod simpliciter bonum est , nisi sibi proportionem debeat , ideo alij laborat . ac propter eam causam aiunt iustitiam alienum bonum esse : ut & antedictum est . Danda igitur ei aliqua merces . ea uero honor est & decus . Quicumque autem

ijs contenti non sunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in seruos, & patris in liberos non idem est atque haec, sed simile. neque enim proprie dicitur iniustitia in ea quae sua cuiusque sunt. Mancipium autem & filius usque eo dum adoleuerit, seiunctusq. sit, tamquam pars patris est. iam nemo est qui laedere se consulto uelit, quare nullius in se ipsum iniustitia est. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim constat, & in ijs est qui eam naturam habent, ut inter ipsos communis lex esse possit. Eos autem esse dicebamus quibus est inter ipsos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis & cum seruis, est iuris communitas. Id enim est ius oeconomicum: quod tamen ipsum quoque aliud est a ciuili. Ciuile autem ius partim naturale est, partim legitimum. Naturale quidem quod ubicumq. terrarum idem ualet, non quod ita statutum sit aut secus. legitimum autem, quod a principio quidem nihil interest sic fiant an secus: ubi autem constitutum fuerit, interest, ut mina redimi captiuos, aut capram Ioui immolare non oues, & quae praeterea de singulis rebus lege sanciuunt, ut Brasidae sacra facere, & quaecumque populi suffragijs scita sunt. Videntur autem quibusdam omnia talia esse. quia quod naturale est, immobile est, & quocumque in loco eandem uim habet. ut ignis

uric -

urit & hi. & apud Persas . iura autem mutari
 uident . neque tamen omnino id ita se habet : sed
 aliqua tantum ex parte . quamquam apud Deos
 quidem fortassis nulla ex parte ita se habet , apud
 nos autem est quidem aliquid naturale mobile ,
 non tamen omne , sed nihilo minus aliud natura
 ualet , aliud non natura . Quod autem eorum ,
 quae aliter habere se possunt , naturale sit , quod-
 que non natura , sed lege & consensu hominum
 ualeat , etiam si utraque peraeque mutabilia
 sint , constat . eademq. distinctio etiam ad alias
 res accomodari poterit . Natura enim dextra
 manus fortior est : etsi euenire potest ut omnes
 homines aequae utraque manu utantur . Ea au-
 tem iura quae ex consensu , & utilitate nata
 sunt , similia sunt mensuris . non enim omnibus
 in locis aequales sunt uini frumentiq. mensu-
 rae : sed ubi quidem emunt , maiores : ubi autem
 uendunt , minores . Eodem modo quae iura non
 naturalia sed humana sunt , non quocumque in
 loco sunt eadem . quando ne reipublicae quidem
 status : etsi unus tantum est omnibus in locis na-
 tura optimus . Vnum quodque autem ius , & u-
 numquodque legitimum eandem rationem ha-
 bet , quam uniuersum ad singula . nam ea quidem
 quae aguntur multa sunt . illorum autem unum-
 quodque unum . uniuersum enim est . Differunt au-
 tem iniuria & iniustum : itidemq. dicacoma , id
 est,

est, iuste factum & iustum: nam iniustum quidem est aut natura, aut lege. id autem ipsum postquam factum est, iniuria est. prius autem quam fiat, nondum, sed iniustum. Similiter etiam dicaeoma. sed tamen commune nomen quo quid iuste factum est uocatur, est potius dicaeopragma; dicaeoma autem proprie est correctio iniuriae. Horum autem singula quas quotque species habeant, & cuiusmodi uersentur in rebus, posterius quaerendum erit. Cum iusta iniustaque sint ea quae diximus, tum demum quis iniuste agit, & iuste, cum ea sponte facit. at cum inuitus, neque iniuste, neque iuste facit, nisi casu & ex consecutione quadam. ea enim agunt, quibus ut iusta iniusta ue sint, accidit. iniuriam autem & iuste factum id demum esse definiuimus, quod sponte fit: si enim sponte factum sit, tunc demum uituperatur, simulque iniuria est. Quare erit quidem aliquid iniustum, neque tamen iniuria: nisi illud quoque adsit, ut sponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut supra dictum est, quod quis eorum quae in sua potestate sita sunt, agit, sciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quasi instrumento, neque cuius rei causa: ut quem uerberet, & quo, & quam ob causam. atque eorum quodque non ex consecutione quadam, neque per uim. ut si quis apprehensa alicuius manu alium uerberet, is, cuius est manus, non agit sponte.

te. neque enim in ipso situm est. Fieri autem potest, ut pater sit is qui percutitur: qui autem percutit, sciat quidem hominem esse, aut esse aliquem eorum qui adsunt, sed patrem esse nesciat. eademque distinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, sed in ipso situm non est, immo per uim fit, inuite fit. Multa enim eorum etiam quae natura fert, scientes & agimus & patimur, quorum nihil neque sponte nostra, neque nobis inuitis fieri dicendum est: qualia sunt senescere, aut mori. Vt autem iniusta, ita iusta quoque multa sunt non proprie ac per se, sed ex quadam tantum consecutione. Nam & si quis inuitus ac metu depositum reddat, neque iustum facere, neque iniuste facere dicendus est, nisi ex euentu: & eodem modo is qui necessitate subactus atque inuitus depositum non reddit, ex euentu tantum decendus est iniuriam inferre, & iniustum facere. Eorum autem quae sponte fiunt, partim capto prius consilio facimus; partim non capto. ac capto quidem consilio ea, de quibus prius deliberauimus; non capto autem, cum deliberatio nulla antecessit. Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur: ea quidem, quae cum ignorantia coniuncta sunt uocamus errata: cum quis

neque

neque scit quem, neque quid, neque quo instrumento, neque cuius gratia se quid facere putabat, id euenit, sed quod non putasset. exempli causa, non ut uulneraret, sed ut pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur praeter opinionem damnum illatum est, infortunium est: cum autem non praeter opinionem quidem, sed tamen sine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipso est principium causae. infortunatus autem est, cum extra. Cum autem sciens quidem, sed nulla antegressa deliberatione, iniuria est. ut quaecumque per iram aliosque omnes animi motus necessarios, aut naturales eueniunt hominibus. Nam qui eis impulsus laedunt alium, ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: suntque talia facta iniuriae, nondum tamen propterea iniusti, neque improbi sunt. neque enim damnum est per improbitatem datum. Qui autem capto consilio laedit, iniustus est, & improbus. Quocirca bene quae per iram facta sunt non iudicantur facta consulto. non enim prior laedit, qui per iram facit, sed qui irascendi causam dedit. Praeterea uero ne ambigitur quidem factum sit nec ne sit, sed an iure factum. Ira enim opinione iniustitiae commouetur. Neque in ijs quae per iram facta sunt in controuersiam uenit, factum sit nec ne: ut in contractibus, ubi necesse est alterum improbum

probum esse, nisi obliti id faciant: sed cum de facto inter ipsos conueniat, de iure tota contentio est. At qui consulto, & cogitato aliquid fecit, non ignorat. Quod si quis capto consilio alium laedat, iniuriam facit: & qui tales iniurias facit, iniustus iam est: cum aut ab analogia discedit, aut ab aequalitate. Itidemque iniustus est, qui capto ita agendi consilio id, quod iniustum est, facit. Vt autem iniustum aliquid facere dicatur, satis est si sponte faciat. Iam eorum quae inuitae fiunt, quaedam uenia digna sunt, quaedam non sunt. Nam quaecumque non inscientes tantum, sed etiam per inscientiam peccant homines, ignoscenda sunt: quae autem non per inscientiam, sed inscientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi, neque humanam, ignoscenda non sunt. Quod si satis iam distincte a nobis de accipienda inferendaque iniuria disputatum est, dubitare posset aliquis, primum quidem, sit ne ita ut dixit Euripides, cuius illud est sane admirabile, & abhorrens ab opinione communi:

Genitricem ut interfecerim, breui eloquar.

Sponte utriusque, aut ipsius, sed non mea.

UTRUM enim reuera fieri potest, ut quis suapte sponte accipiat iniuriam, an non potest?

c

sed

sed ut quisquis iniuriam facit, sponte facit, ita quicumque accipit, inuitus accipit? & numquid, ut omnis iniuria sponte fit, ita de accipienda iniuria uniuerse alterutrum dicere possimus, aut omnem sponte accipi, aut omnem ab inuitis: an quaedam sponte accipiuntur, quaedam ab inuitis? eademque dubitari possunt de ratione obtinendi iuris sui. Nam quisquis agit iuste, sponte agit. quare consentaneum est, eorum, quae utrique opponuntur, similem esse rationem: ut aut & sponte accipiant iniuriam homines, & sponte ius suum obtineant, aut utrumque inuiti. Sed illud admirabile uideri potest, si quisquis ius suum obtinet, sponte illud obtinere dicatur. sunt enim quibus ius suum non sane sua sponte tribuitur. Nam id quoque dubium esse alicui possit, utrum quisquis iniusti aliquid perfert, ei fiat iniuria: an ut in agendo, sic in perpetiando quoque se res habeat. In utroque enim potest aliquis ex euentu tantum quodam iusti particeps esse, similisq. iniusti ratio est. neque enim idem est, iniustum aliquid facere, & iniuriam facere; neque iniustum aliquid perpeti, & iniuriam accipere. idemque dicendum est de ratione iuste agendi, & obtinendi ius suum. Fieri enim non potest ut quis afficiatur iniuria, nisi sit qui iniuriam facit; neque ut quis ius suum obtineat, nisi sit qui iuste agat.

Quod

Quod si iniuriam facere nihil aliud est, quam sponte aliquem laedere: sponte autem laedit, qui scit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem sponte ipse se laedit: sequitur, ut & sponte accipiat iniuriam, & ut quis ipse sibi iniuriam facere possit. est autem hoc quoque unum ex ijs quae in quaestionem uocari solent, fieri ne possit, ut quis ipse se iniuria afficiat. praeterea potest quis suapte sponte propter incontinentiam suam ab alio laedi, qui sponte eum laedat: ut sponte iniuriam accipere posse uideatur. An uero recta non est ea, quam supra posuimus, definitio: sed ad illa, laedere ita, ut scias, & quem, & quo, & quomodo: addendum praeterea est, praeter eius qui laeditur uoluntatem? laeditur ergo aliquis, & iniustum aliquid perfert suapte sponte: sed sua sponte iniuriam accipit nemo. nemo enim id uult, ne incontinens quidem: sed praeter uoluntatem suam agit. neque enim uult quisquam, quod bonum esse non censet. at incontinens id agit, quod agere non oportere iudicat. Qui autem sua dat; ut Homerus ait Glaucum dedisse Diomedei aurea pro aereis, quaeq. centum bobus aestimarentur, pro ijs, quae nouem, ei nulla fit iniuria. In ipsius enim arbitrio est dare. iniuria autem affici non in ipso est, sed esse oportet qui iniuriam faciat. iniuriam igitur sponte quidem non accipi constat.

Restant duo explicanda ex ijs, quae proposui-
 mus: Vter tandem iniuriam faciat, is ne qui
 praeter dignitatem plus tribuit, an qui plus ha-
 bet: & possit ne quis sibi metipsi iniuriam face-
 re. nam si illud est, quod priore loco diximus,
 facitq. iniuriam, non qui plus habet, sed qui
 tribuit: sequitur, ut si quis sciens, & spon-
 te plus alteri, quam sibi tribuat, iniuriam ipse
 faciat sibi, quod quidem moderati homines fa-
 cere videntur. etenim uir bonus facile de suo iu-
 re decedit. An ne hoc quidem simplex est? fie-
 ri enim non potest, ut alterius boni plus conse-
 quatur, ut gloriae, aut eius, quod simpliciter
 honestum est. Praeterea dissoluitur hoc ea,
 quam tradidimus, faciendae iniuriae definitio-
 ne. nihil enim patitur praeter suam uoluntatem.
 Quare iniuria non afficitur propterea: sed, si
 forte, laeditur solum. Constat autem fieri in-
 iuriam ab eo qui distribuit, non semper ab eo,
 qui plus habet. neque enim, ut cuique inest,
 quod iniustum est, is iniuriam facit: sed in quo
 inest sponte id facere: id est, unde est actionis prin-
 cipium, quod quidem est in eo, qui distribuit,
 non in eo qui accipit. Praeterea quando face-
 re multis modis dicitur: & quodammodo. et-
 iam inanima interficiunt, & manus, & seruus
 eius qui mandauit: haec iniuriam quidem non
 faciunt, etiam si res iniustas faciant. Prae-
 terea

terea si quis ignorans iudicauit, non facit iniuriam, quod ad ius legitimum attinet, neque iniustum iudicium est: sed tamen quodammodo iniustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud primum. at si sciens iudicauit iniuste, plus ipse quoque consequitur, dum aut amico gratificatur, aut inimicum ulciscitur. Ut igitur, si quis partem ferret eius, quod iniuste tribuit, ita is quoque, qui ea in iudicando secutus est plus habet. Nam, & in illis, qui agrum adiudicauit, non agrum, sed pecuniam accepit. Homines autem in sua potestate positum esse putant iniuste agere: quocirca, & facile esse, iustum esse. id autem secus est. Nam facile quidem est, & in ipsis situm, cum uxore uicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare: sed certo quodammodo affectos haec facere, neque facile est, neque in ipsis situm. Eodem quoque modo nullam magnam sapientiam putant esse, nosse quae iusta, quaeque iniusta sint: quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non est. At ea iusta non sunt nisi ex consecutione: sed ita demum iusta, si certo quodam modo fiant, & certo quodam modo tribuantur. Id autem operosius est, quam quae salubria sunt nosse. Nam illic quoque mel, & uinum, & elleborum, & uestionem, & sectiorem facile est nosse: at nosse quomodo haec ad

sanitatem adhibenda sint, & cui, & quando, ita difficile est, ut medicum esse. Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilo minus iniuste agere. quoniam nihilominus, ac magis etiam, potest iustus eorum unumquodque facere. nam & rem habere cum muliere, & percutere. & uir fortis clypeum abijcere, & in fugam uersus utramlibet in partem currere. At timide agere, & iniuste agere, non haec facere est, nisi ex consecutione: sed ea facere certo quodam modo affectum. Vt medicare & sanare, non aut secare, aut non secare, aut medicamenta adhibere, aut non adhibere est, sed certo quodam modo ea facere. In ijs autem iura locum habent, qui participes esse possunt eorum quae simpliciter bona sunt, quique praeterea eorum & plus & minus quam sat est, consequi possunt. Nam alijs quidem nimium tribui non potest, ut fortasse dijs: alijs autem nulla eorum particula utilis est, ut insanabilibus, & malis: immo eis obsunt omnia. alijs autem usque ad aliquem modum. idque humanum est. Sequitur ut de aequitate, & de aequo bono, quam rationem aequitas ad iustitiam, quam aequum bonum ad ius habeat, differamus. Inspicientibus enim neque idem omnino, neque aliud genere uidetur. Atque interdum quidem id quod aequum bonum est, & eiusmodi hominem laudamus.

damus. Itaque Graeci nomen *epijces*, quod nos aequum bonum dicimus, etiam ad alia quae laudant transferunt, & *epijces* uocant quod bonum est, & nomine *epijcestron* significant aliquid melius esse. Interdum autem rationem sequentibus mirum atque absurdum uidetur, si aequum bonum, cum sit quiddam *biuersum a iure*, laudabile est. aut enim ius bonum non est, aut *epijces* non est bonum, si aliud est: aut si utrumque bonum est, idem est. Haec igitur fere sunt, quae de aequo bono dubitari solent. Quae omnia quodammodo uere dicuntur, neque inter se dissident. Nam & aequum bonum ita quodam iure melius est, ut ipsum quoque ius sit: neque ita est iure melius, ut sit aliud quoddam genus. Idem igitur & ius est, & aequum. Cumque ambo sint bona, melius est aequum bonum. Inde autem oritur dubitatio, quod aequum bonum, ius quidem est; non tamen ius legitimum, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei haec caussa est, quod lex omnis generalis est. Quibusdam autem de rebus uniuerse & generaliter recte praecipere non potest. Quibus igitur in rebus generaliter loqui necesse est: id autem recte fieri non potest, accipit lex id, quod plerumq. fit, non illa quidem peccati nescia. ac nihilominus recta est. culpa enim non in lege, neque in legis latore, sed in ipsa rei natura est. Iam enim talis est rerum

agendarum materia. Cum igitur lex quidem uniuerse loquitur, accidit autem postea aliquid praeter generale illud, tunc rectum est, quae parte praetermisit aliquid legislator, atque aberrauit, uniuerse locutus, corrigere quod omis- sum est: quod & legislator ipse diceret si prae- sens adesset, & si sciuiisset, lege cauisset. Qua- re ius quidem est, & iure aliquo melius. non ta- men iure simpliciter. sed eo peccato quod ex ge- nerali sermone natum est. Atque haec est natu- ra aequi boni, correctio legis, quae parte manca est, quia generaliter loquitur. Nam haec caus- sa est cur non omnia legibus comprehensa sint: quod de quibusdam lex ferri non potest. Quo- circa psephismate opus est. Interminatae enim rei interminata est & regula: ut & aedificatio- nis Lesbiae regula plumbea. nam transfertur, & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & psephisma ad ea quae agun- tur. Quid igitur sit aequum bonum, & quid ius, & quo iure melius, constat. Ex quo perspi- cuum etiam est, quis sit uir aequus & bonus. qui enim talia consulto sectatur, agitque, neque summum ius in deterio- rem partem persequitur, sed de suo concedit, tamen et si lex a se facit, ae- quus est: & habitus ille aequitas, quae iustitia quaedam est, non alius aliquis habitus. Ecquid autem sibi metipsi aliquis iniuriam facere pos- sit,

sit, necne possit, ex ijs, quae diximus, constat.
 Nam eorum, quae iusta sunt, partim quidem
 omni uirtuti conuenientia legibus constituta
 sunt. exempli causa, lex non iubet, quemquam
 sibi mortem consciscere; quae autem non iubet,
 uetat. Praeterea cum quis cui contra legem no-
 cet, neque uicissim nocet, & sponte nocet, iniu-
 riam ei facit, sponte autem, qui scit, & cui, &
 quomodo. At qui se per iram interficit, sponte
 id facit, contra rectam legem, quod lex non si-
 nit. iniuriam igitur facit, at cui? an non sibi,
 sed ciuitati? sponte enim patitur. iniuria au-
 tem sponte afficitur nemo. Quare etiam eum ci-
 uitas multat: & ignominia quaedam inuritur
 ei, qui sibi necem consciuit: ut qui ciuitatem in-
 iuria affecerit. Praeterea qua ratione iniustus
 est is tantum, qui iniuriam facit, non qui omni
 no uitiosus est, fieri non potest, ut se quis iniu-
 ria afficiat. est enim hoc aliud ab illo iniustitiae
 genus: quo qui iniustus est, ita uitiosus est, ut
 ignauus: non ut qui omni uitio contaminatus
 est. Ne in hoc quidem igitur genere iniuriam
 facit. sequeretur enim, ut idem eidem simul &
 detrahi, & adijci posset. quod fieri nequit. sed
 semper in pluribus esse iustum & iniustum neces-
 se est. Praeterea ut quis iniuriam facere dica-
 tur, & sponte faciat oportet, & capto consilio,
 & prior. qui enim, quod sibi factum est, idem ui-
 cissim

cissim facit, iniuriam facere non uidetur . at qui
 ipse se laedit , eadem simul & patitur & facit .
 Deinde sequeretur fieri posse, ut quis suapte spon-
 te acciperet iniuriam . Accedit, quod nemo in-
 iuriam facit, quin certam aliquam iniuriam
 faciat. at nemo cum uxore sua adulterium facit,
 nemo parietem suum perfodit, nemo sua fura-
 tur. Denique dissoluitur hoc, sibi quemquam in-
 iuriam facere, ijs quae iam definita & constitu-
 ta sunt de eo, possit ne quis sua sponte iniuriam
 accipere . Constat autem, utrumque malum ef-
 se, & accipere iniuriam, et facere. alterum enim
 est minus, alterum plus medio habere: quod qui-
 dem est, ut in medicina salubre, in arte exercen-
 dorum corporum bene habitum . Sed tamen pe-
 ius est iniuriam facere . est enim cum impro-
 bitate coniunctum, & uituperandum, & aut
 cum improbitate absoluta, & proprie dicta,
 aut ei finitima . Non enim quidquid sponte
 fit cum iniustitia coniunctum est . at accipere
 iniuriam, sine improbitate & sine iniustitia est.
 Quare per se quidem minus malum est iniuria af-
 fici : ex consecutione attem nihil prohibet, quin
 sit maius malum, sed de hoc ars non laborat. quin
 immo lateris dolorem maiorem morbum esse di-
 cit, pedis offensione . Etsi contra interdum eue-
 nire potest ex consecutione : si eueniat, ut is qui
 alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capia-
 tur ab

tur ab hostibus, & moriatur. Translatione autem quadam et similitudine est ius quoddam non quidem alicui erga se ipsum, sed partibus quibusdam ipsius inter se. neque uero quodlibet ius: sed quale est quo dominus in seruum, aut pater familias in familiam suam utitur. His enim rationibus distat ea pars animi quae ratione praedita est, ab ea quae caret. quae intuentibus uideatur esse aliqua iniustitia erga se ipsum. quod in ijs fieri potest, ut aliquid alienum ab appetitionibus suis perferat. Ut igitur imperanti, & parenti, sic his quoque ius inter se quoddam est. De iustitia igitur, ceterisque uirtutibus moralibus hoc modo explicatum sit.

F I N I S

